

VERHANDELINGEN,
VAN HET
BATAVIASCH
GENOOTSCHAP.
V. DEEL.

VERHAANDLINGEN

VAN HET

BAVARIASCH

GENOOTSCHAP

V. D. E. L.

VERHANDELINGEN
VAN HET
BATAVIASCH
GENOOTSCHAP
DER
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.
VYFDE DEEL.

TE BATAVIA,

Gedrukt in d'E: Compagnies Boek-drukkery;

By PIETER VAN GEEMEN 1790.

VOORBEREIJT.

¶ 1.
Eindelyk ziet dit V^{de} Deel on-
 zer Verhandelingen het licht:
 der prysvraagen van tyd tot tyd
 opgegeven bleeven onbeantwoord,
 van hier het gebrek aan stof; dan
 dit ontvonkte te sterker den yver
 der Dirigeerende Leden, eenigen
 van Hun teegen zelve aan het werk,
 en zo komt dit Deel, voornaam-
 lyk uit den eigen boezem van het
 Genootschap, te voorschyn.

¶ 2.
 Volgens de bepaaling by het
 jongst Programma aangekondigd,
 hieldt het Genootschap eene alge-
 meene Vergadering op den 8ste
 Maart, den 42sten verjaardag van Zy-
 ne DOORLUCHTIGE HOOG-
 HEID, NEDERLANDS STAD-
 HOUDER, ONZEN OPPERBE-
 WINDHEBBER: Niets ontbrak
 aan den luister dezer oplegtigheid,

de tegenwoordigheid van den voorzittende Heer Directeur MOENS, die ongelukkig ziek was: De Heeren Dirigeerende Leden kwamen des ten zeven uuren 's morgens ten huize van den Vice-praeses VERMEER te zamen, en reeden vervolgens en Corps na het Gouvernement Generaal in het Kasteel, alwaar zy de eer hadde Zyne Hoog-Edelheid den Heer Gouverneur Generaal gezamenlyk aan de koets te ontvangen, en na het vettrek dat voor de Hooge Regeering afgezonderd was, te geleiden; De andere Heeren der Hooge Indiafche Regeering werden alle eensgelyks door twee Leden aan Hunne koetsen ontvangen en binnen geleid; waar na Hunne Hoog-Edelheden zig na Hoogst derzelver vergaderplaats begaven; terwyl de Dirigeerende Leden in eene daar toe afgezonderde kamer van 't Gouvernement vertoefden, tot dat de ver-

gadering Hunner Hoog-Edelheden geeindigd en Dezelve weder in Hun voorig vertrek gekeerd zynde, zy Dirigeerende Leden de eer hadden hunne opwagting by Hoogst dezelve te maaken, en van daar te zamen na de bestemde vergaderplaats te treden, waar een zeer aanzienlyk getal van Mede leden Hen verzelde: de Heer Vice-præsès verzogt zyne Hoog Edelheid en de andere Heeren der Hooge Regeering zig op de aangewezen eer-gestoelten te willen plaatzen; de verdere Heeren Leden namen vervolgens mede zitting, en gemelde Vice-præsès gunstig verlot van zyne Hoog Edelheid verkregen hebbende, opende de vergadering met de volgende rede:

(4)

HOOG EEDEL GROOT
ACTBAAR HEER
OPPER BESTU-
RER,

WEL EEDEL GROOT
ACHTBAAR

E N

WEL EEDELE GESTRENGE
HEEREN BESTURERS,

E N

WEL EEDELE ZEER GELEERDE
HEEREN MEEDELEEDEN
VAN DIT GENOOTSCHAP.

Is de Mens, dat blinkend cieraad der na-
tuur, de Vorst deezer beneeden - Wee-
reid, 't beeld der hoge Godheid hier op
aarde; deszelfs uitmuntendheid aan 't eedel
vernuft verschuldigt, waar meede Hem de
milde hand zynes groten Makers beschonk;
Verheft Hy zig daar door boven alle dier-
lyke weezens, boven den kring der aardse
broosheid zelv, om met zyne vlugge bespie-
gelingen de kreitsen der onmeetbre Lugt-
gewesten te doorkruisen, eene talloze mee-
nigte van onzigtbre weerelden te ontdekken,
de

de Natuur hare diepst verholene geheimen te ontwringen, en als tot in hare uiterste grenzen na te speuren, den God der natuur zelv in zyne luisterryke volmaaktheeden te beschouwen, te bewonderen en als in de reien der verheevene Heemel-Geesten te aanbidden; Geen wonder dat Hy daar op boge, dat voortreffelyk vermogen hoog schatte en tot 't toppunt der volkomenheid poge te brengen: Daar dog die eedle gaaf, gelyk alle andere natuur-geschenken door menslyke vlyt, oeffening en noesten arbeid beschaafd, uitgebreid, en trapswyze volmaakt moet worden, hebben Zy die hunne eigene voortreflykheid gevoelden, zeedert de vroegste Weereld-Eeuwen, onder alle beschaafde Natien zig bevlytigd, om door onderwys en oeffening hunne geest-vermogens te beschaven, hunne kundigheeden uit te breiden, hunne denkbeelden te vermeerderen: Daar van daan, zo veele in de gryze Oudheid beroemde Scholen der Wysheid; Daar van daan, die dankbare bewondering, die de Weereld tot in hare Jongste geslagten, derzelve Hoofden en Stichterengewyd heeft, als den uitmuntendsten Weldoeneren van 't Mensdom; Daar van daan, die eed'le naver die zo veele Stervelingen aanprikkelde, om anderen in vernuiftige kundigheeden te

overtreffen en als sterren van eerste grote, onder andere flonkersterren uit te munten; Daar van daan, die wederkeerige invloed van verlichte Geesten op elkanderen, die door wederzydse mededeeling van derzelve Ligt en Glans als een zaam-vereend en helder schitterend Gesternte, de flonkerendste glansen verspreiden. Dat toch de oefeningen der Ouden zig niet, tot 't onderwijs van de eerste grondbeginzelen der Weetenschappen bepaalden, dat die zelve Lustplaats van Atheenen die der jeugd ten Kweek-schole gedient had, naderhand in een oefenperk der verlichtste Wysgeeren herschapen wierd, en dus de instelling van Konsten en Weetenschappen - minnende Genootschappen van eenen alouden oorsprong zy, is U allen, myne zeer geëerde Horers bekend. Dat zulke Genootschappen naar den hof waar in zy, onder 't oog van den beroemden Plato gesticht wierden, Academiën genaamd, de helderste glansen der Wysheid verspreid, de grootste Mannen voortgebracht, de voortreflykste diensten aan 't Mensdom gedaan hebben, zal zeekerlyk ook van niemand uwer ontkend worden: Men zag met derzelve verval, de eedle Weetlust by latere geslagten uitgeblust, de driefte onkunde over 't mensdom en alle mensfelyke geest-

vermogens zeegenpralen , de vernuftige Weereld als in eenen Bajert van verwarring storten : Wat donkere Eeuwen van onweetenheid herinneren w' ons hier ! wat akele toneelen zweeven ons voor den geest ! Wat tyden voor 't mensdom , toen de verlichte Wysbegeerte de aardse gewesten ontweeken , niets dan sombre duisterheid agter zig gelaten had ; thoen 't vlug en vry Vernuft door dweeperige vooroordeelen verbystert , aan keetenen van slaafs ontzag geboid lag , en door de dikke Wolken die 't beneevelden , niet dan van tyd tot tyd eenige flauwe stralen schieten konden ! Aan uwe zaamvereende pogingen , beroemde Voorstanders en Beoeffenaars der Wysheid , zyn de voortreflyke Weetenfchappen hare tweede geboorte verschuldigt , Uwe reeds , by den ryzenden dageraad der verlichtinge opgerichte Genootfchappen , Roemruchtig Italie , hebben wyds en zyds die glansen verspreid die onze ogen zo zagt streelen ; Aan uwe toortfen ontftak Europa desfelvs naderhand zo helder liggende fakkelen . Wien toch myne geëerde Horers , is 't niet bewust , hoe de Weetenfchappen - minnende Maatschappyen in Italie , reeds vroeg in de 15 Eeuw herboren , vervolgens haren zeetel in Vrankryk , Engeland en Duitsland geplaatst heb-

bende, en daar allerweeligst gekoesterd, die schatten voortgebracht hebben, die zo algemeen bewondert en geroemd zyn geworden. Vreemd moet 't schynen, dat zulke heilzame instellingen zo lange, van den noesten en rhoen op de eerste vernuften der Eeuwe zo billyk bogenden Neederlander, onbeproefd gelaten zyn geweest, en wy onder de allerslaatste der Europise Natiën zyn, die dezelve ingevoerd hebben. Dan, laat ons die nationale vlek, die we toch niet uitwischen kunnen, ongeroerd laten; Was de drift tot het stichten van Genootschappen, vervolgens in laaiende vlamme onder ons uitgearsten, zo vrugtbaar in uitmuntendheid als in meenigte van voortbrengselen, we zouden ons, schoon laat, nogtans billyk boven veele andere Natiën kunnen beroemen: althans wat w' in Europa t' agter gebleeven scheenen, hebben we hier pogen in te winnen, door de eerste instelling van een Genootschap in de buiten-Europise Volkplantingen, waar door ook in deeze, van de teegenwoordige Zeetels der Geleerdheid zo verre afgeleegene Gewesten, de Weetlust aangeprikkeld kon worden, de mensfelyke kundigheeden uitgebreid, de eenzame Wysheid-minnaar dat zagt genoeg smaken, dat de weederkeerige invloed van

ver-

verlichte Geesten verſchaft; ja den weg gebaad worden tot eene allerwensfelykſte uitbreiding en voortplanting van den beſten Godsdienſt.

Eene onderneeming waarlyk ſtout, en die van 't geletterd Europa bewonderd en aangejuicht, reeds van anderen nagevolgd, onzer natie, onzen geëerden Gezagvoeren, den kundigen Stichterengeene geringe Eere aandoed. Eene onderneeming, die zo veel te meer met ſtandvaſtigen yver verdiende voortgezet te worden, als zy van wegens de geſteldheid van dit gewest, grotere zwarigheeden ſtond te ontmoeten.

Daar toch die Stroom die al 't ondermaanse met zig voert, hier veel ſneller gaat dan elders, en de Onbeſtendigheid die haren lugtigen ſcepter over alle Weereld-oorden zwaaid, hier haren hoofdzeetel ſchynd geveſtigd te hebben; Is 't te verwonderen dat de raſſe afwiſſeling der Lotgevallen, de beroving van zo veele kundige en nyvere Mannen, de alvernielende oorlogs-vlammen die Onze Steeden en bezittingen, met eene uiterſte verwoeſting bedreigden, de hartgrievende rampen van een, door tweedragt en burgertwist zo deerlyk gefolterd Vaderland, den moeder neer gedrukt, den yver verſlaauwt, en de aandagt

op dringender voorwerpen gevestigd hebben? Een akele nacht, myn dierbaar Neederland, had deszelfs fale vleugels over u verspreid, de glans uwer heerlykheid was door eene stik donkere wolk beneeveld; wat stralen van aanmoediging konden dan van uwen trans op ons neerschieten? Dan, treurige herinneringen, Verdwynd thands van voor onzen Geest: Kwynend Genootschap, Ge moogt op deezen dag, met 't aanvanklyk hersteld Neederland 't hoeft weeder opbeuren; Dees heuglyke Geboorte-dag van uwen doorlugtigen Beschermer, wiens dagen de Heemelgunst, onder eenen ryken zamenvloed van de eedelfte genoegens, verlange en tot den hoogsten Ouderdom doe opklimmen, zy de heugelyke dag uwer tweede geboorte, en doe u alle uwe vorige Rampen vergeeten! Tot eene plechtige herstelling en vernieuwde inwyjing van Batavia's Letterkundig Genootschap, is toch Waarde Horders, deeze dag en statige zamenkomst geschikt: We voelen eenen nieuwen gloed in onze aderen vlammen, We wyden onze pogingen der algemeene nuttigheid met de welmeenendste bedoelingen, We hebben reeds handen aan 't werk geslagen om 't vervallene te herstellen; En bedriegen ons onze vleierende vooruitzigten niet, spaard
de

de Engel des doods die zo meenigmaal onverhoeds de ysfelykte verwoestingen onder ons aanregtede, ons leeven en werkvermogen, We vertrouwen eerlang uwe geëerde goedkeuring weg te zullen dragen.

Dan W' erkennen 't, We hebben hier toe eene kragtdadige ondersteuning en vermogende aanmoediging nodig; Die verwagten W' ook: We verwagten ze allereerst, en pogen ze door vurige smeekbeeden over ons te doen afdalen, Albesturend Opperweezen, eenige peilloze Bron van alle wysheid en kennis, milde Schenker van alle goede gaven en volmaakte giften, wien w' onze pogingen needrig toewyen, en aan wiens alvermogende Bescherming en eeuwige Goedertierenheid w' onze belangens ootmoedig aanbeveelen! Dan, verwagten we ze ook, de zo hoog nodige ondersteuning en aanmoediging, van U, Luisterryke Besturers onzes Genootschaps, die niet alleen van blakenden yver voor de bevordering der eedle weetenschappen bezielde zyt, maar ook aan uw hoofd zulk eenen voortreflyken kunst- en wetenschap-Minnaar geplaatst ziet; Onze belangens met klemmende reedenen by U aan te dringen, onze pogingen uwer bescherming aan te beveelen, de zaak der weetenschappen

krag-

kragtiglyk by U te bepleiten, was eene belediging voor uwe eedle denkwys en zo meenigmaal ten tone gespreide yverzugt; We zyn Uwer gevoelens bewust, we maken op uwe bescherming volkomen staat, en zullen dezelve altoos met verschuldigten dank erkennen: Spare de Heemel alleen uw dierbaar leeven, Hy bekroone U met de keur zyner Zeegeningen, Hy stelle U tot eenen lang bestendigen zeegen in dit Land! De voortreffelyke Wysheid uit den schoot der ware Godvrugt geteeld, zy uw schat, Zy doe U beërven 't geen eeuwig bestendig is!

En zouden we ook geene hulp en aanmoediging van U lieden verwagten, zeer Geëerde Meede-Leeden deezes Genootschaps hier zo plegtig zaamgekomen, Hebt Ge met ons 't verval onzer zaken, de slagen die ons troffen, de werkeloosheid waar in we zo lange verkeerd hebben, billyk betreurd en beklaagd, zoud Ge onzen thands ontvonkten yver niet aanmoedigen; en door uwen voorzigtigen raad, noesten arbeid en nutte voortbrengfels den Luister van Batavia's Genootschap herstellen en ten toppe voeren? Brave Konstgenoten, slaat met ons de handen aan 't werk, een ieder naar 't vermogen dat

Hem

Hem geschonken is, en den kring waar in Hy zig geplaatst vind. Hoe bly verwelkomen we U in die streelende verwagting, jongst verkorene Meede-genoten, die we thands 't genoeg hebben, voor de eerste reis met ons te zien zamenkomen: Uwe welmeenende pogingen zullen zig met de onzen vereenigen, de eedle leer-en-wysheidszucht zal onzen boezem, in de gulste eensgezinde en tot de verheevenste bedoelingen zamen-strengelen.

Zo zy Batavia, eerlang een zeetel van ware wysheid en nutte konsten, zo verdwynen de sombre neevelen der dweeperige onkunde en grillige bygelovigheid uit deeze oorden, zo werde 't Ryk der Waarheid en Deugd door ons uitgebreid; zo werde deeze Dag met blyde gevoelens herdagt en gevierd tot in de laatste geslagten! Heemel schenk heil, schenk voorspoed, Doe alle onze onderneemingen wel gelukken!

Het behaagde zyner Hoog Edelheid op de volgende wys te antwoorden:

Wel

Wel Edele Gestrenge Heer
 en Heeren, de Directeur,
 Dirigeerende, en verdere
 Heeren Leden van 't Ba-
 tavijsch Genootschap!

Terwyl het my voor de eerste maal in
 myne qualiteit mag gebeuren, om de
 aanspraak van den Heer Directeur van 't
 Batavijsch Genootschap te beandwoorden;
 Zo voldoe ik daar aan met alle bereidwil-
 ligheid, en met te meer genoegen, uit
 hoofde der opgevatte hoop en verwagting,
 dat een Genootschap, 't welk in den be-
 ginne, zulke aanmerkelyke progresfen
 scheen te zullen maaken, doch door eenen
 te zamenloop van ongunstige omstandighe-
 den zederd eenige Jaaren buiten haare ge-
 woone activiteit is geraakt, en thands weder
 meuwe blyken geeft van haar yver en zugt,
 om nuttig te zyn voor 't gemeen, daar in
 haare edelmoedige oogmerken zal bereiken.

In 't byzonder verheugt het my, op de-
 zen plegtigen dag, waar op wy het geluk
 hebben, de blyde verjaaring van Z. D.
 HOOGHEID, onzen hoog geachten Op-
 per Bewindhebber en Oppergouverneur
 Generaal te mogen vieren, het gemelde
 Batavia's Genootschap, in de aanzienlyke

tegenwoordigheid van de Hooge Regeering dezer landen alhier vergaderd te zien, om als 't ware op 't nieuw verlevendigd, openlyke betuiging te doen van de zuivere geneigdheid en yver, die haar bezielt, om door alle mogelyke en werkzaame poogingen, den bloei van dit Genootschap te bevorderen.

Ik bedanke derhalven het Bataviasch Genootschap voor de deftige aanspraak, die de Heer Directeur haarentwegen aan de Hooge Regeering heeft gelieven te doen, ter bevestiging van die edele voornemens, om ongeacht alle zwaarigheden en ongunstige vooruitzigten, des niet te min, met verdubbelde Kragten en vermogens werkzaam te zullen zyn, ter weder opbeuring van 't gemelde Genootschap en ter beantwoording aan het loflyk doelwit van deszelfs inrigting, ten einde nuttig te zyn aan het gemeen, in vertrouwen, dat, daar het oog van yder, thands weder, meer als ooit, op het Bataviasch Genootschap gevestigd is, men daar van eerlang weder de aangenaame vrugten mag zien te voorschyn komen.

Ik hebbe om die reden ook vrymoedigheid, uit naam van de Hooge Regeering, op 't verzoek van 't Bataviasch Genootschap, het zelve van de gunstige gevoelens van Hun Hoog Edelens te verzekeren, en aan
 't Ba-

't Bataviasch Genootschap toe te zeggen, die bescherming en ondersteuning, waar op het zelve, by hunne yverige en werkzaame poogingen, ten nutte van 't gemeen, met regt aanspraak mag maaken.

Ik wensche ten dien einde aan het Bataviasch Genootschap toe, een' milden invloed van 's Hemels Zegeningen, een heuchlyk succes in haare welmeenende oogmerken, en eene streelende vergelding in de toewijding van yder, die eer en deugd, kunsten en wetenschappen bemint.

Dit antwoord werd door den Heer Secretaris der Hooge Regeering Mr. VAN OVERSTRATEN der vergadering voorgelezen; waar naa het mede Dirigeerende Lid de Heer LE DULX voorlas eene verhandeling, waar in de Kalappus-boomen, als natuurlyke affleiders van den Blickzem beschouwd en verdedigd werden, welke verhandeling mede in dit deel gegeven wordt.

Vervolgens stelde de Heer Vice Praeses uit naam van Dirigeerende Leden der Vergadering voor deze twee Prys vraagen:

Eerste

Eerste Pryspraak;

Daar, 't zy uit zwakheid, of andere oorzaken, de moeders hier zelden haare kinderen zoogen, en dit meest door Slaaven meden verrigt wordt, die onmogelyk zulk een bekwaam zog aan de tedere wichten geven kunnen, als derzelven Jong- en Zwakheid vereiseht, daar boven al te dikwyls met Lighaams kwaalen en voor al gemoeds gebréken beheb't zyn, die den verderflyksten invloed op derzelve natuurlyke en zedelyke gesteldheid kunnen maaken; daar tevens de aart van dit Climaat niet schynt te gedoogen, dat men van de andere wyze der opvoeding door Koemelk en daar van bereide pap, gebruik maake; zou 'er geen voedzel uit te vinden zyn, dat naar de tedere maag der Jonge Kinderen geschikt, en minder aan bederf, dan de melk en gewoone pap, onderhevig ware, door welk gebruik men de minnen zou kunnen miszen, en de onnozele Wichten van de treurige gevolgen van derzelve natuurlyke en zedelyke gebreken bevryden? Zo Ja; waar in bestaat 't zelve? Hoe kan 't best en gemaklykst toebereid, en naar den aart van dit Climaat en aanwas en toeneming der Kinderen gebruikt en hun toegediend worden?

B

Tweede

Tweede Pryspraak,

Welke is de beste, gemaklykste en tevens minst kostbaare wyze, om de Cacao hier in de Jaccatrase Boven- en Benedenlanden aan te kweeken, en spoedig tot volmaaktheid te brengen?

Welke vraagen van de Hoog aanzienlyke Heeren Directeuren en alle andere Medeleden werden goedgekeurd, en besloten; om die uit te geven, ter beandwoording voor den 1 November van dit Jaar alhier; en wat de eerste vraag betreft, wyl het Genootschap daar over ook gaarn uit Nederland een voldoende antwoord ontfangen zou, zal men daar op wagten tot September 1792, onder toezegging van eenen Gouden Eerpenning ter waarde van één honderd Zilveren Ducatons, of naar verkiezing deze som zelve.

Ein-

Eindelyk verzogt de Heer Vice Præsès alle de Leden om vriendlyk te willen mededeelen, het gene zy ten beste van dit Genootschap en ter meeste bevoordering van Kunsten en Weetenschappen oordeelen aangewend te kunnen worden; Waar naa deze plegtige Vergadering met een gewenscht genoegenscheidde.

§ 3.

Wy kunnen by deze gelegenheid niet nalaaten te melden, dat het antwoord op de Pryspraak door Wylen den Edelen Heer VAN PLEUREN opgegeven, betrekkelyk de meest grasseerende ziekten op de Eilanden Banda, welk ons uit Nederland was toegezonden, in Onze Byeenkomst van den 20 May 1786 niet voldoende is bevonden, daar het meest zaaken in zig bevat, die overlang bekend zyn. Wy danken

echter zeer den geëerden Schryver, wiens naam gefecreteerd blyft, voor zyne attentie, en aangewenden arbeid, dien wy met geene onverschilligheid behandeld hebben.

§. 4.

Met genoegten bedeeft men den aanleg van een' nieuwen Hortus Medicus in de nabyheid van Batavia: Men is dit verplicht aan de goedheid van het Medc - dirigeerende Lid F. SCHOUWMAN; de voorige Hortus ver afgelegen, en daar door vervallen en verwaarloosd, werdt ook genoegzaam van niemand bezogt; de Nieuwe Tuin is geplaatst aan Molenvliet op een stuk gronds gemelden Heer zelve in eigendom toebehoorende, welgelegen, en onder het geduurig oog van zyn' Bestierer; van verscheiden plaatzen zo uit de Oost als West van Indiën, heeft men reeds verscheiden
 Krui-

Kruiden en Planten bekomen; wanneer door eene grooter menigte en verscheidenheid de Hortus tot eene meerder volkomenheid zal gebragt zyn, zal men van dezelve eenen Catalogus maaken en uitgeven.

§ 5.

Hadden Wy het genoeg by ons jongst Programma te mogen melden, de edelmoedige gift van een honderd goude Ducaaten en eenige Boeken aan 't Genootschap; Wy kunnen thands weder melden, hoe het Lid van dit Genootschap H. J. S. VINCENT onlangs zoo goed is geweest, om aan dit Genootschap ook te schenken het belangrijk Werk van BUCHOZ, *Premiere Centurie de Planches enluminees & non enluminees, representant au naturel parmi les Animaux, les Vegetaux & les Mineraux, pour servir d'intelligence à l' Histoire generale des*

trois Regnes de la Nature, in twee fraaije geconditioneerde Folianten.

§ 6.

Met minder genoegen vindt men zig nog verplicht te melden, dat, met opzicht tot de Elucidatie van den gespargeerden Virgift-boom by de Nieuwe Algem: Vaderlandsche Letteroefeningen IV. Deel N°. 3, aan Ons nu van agteren gebleken is, hoe de Origineele stukken van die Elucidatie, die eigenlyk by ons opgespoord en berustende waren, zonder onze voorkennis heimelyk vervreemd zyn door den genen, aan wien dezelve ter verhandeling waren tocbetrouwd.

Men verkiest iiefst 's Mans naam naa zyne dood niet te noemen, en zou zig gaarn van deze bekendmaking verschoond hebben, die wy nu noodzaaklyk oordeelen, dewyl de geleerde Wae,eld dus vroeger geë-
lu-

lucideerd is, dan zy door ons geë-lucideerd zoude zyn geworden, en op dat zo veelen, als daar eenigen tyd na verlangd hebben, nu weeten mogen, waarom die Elucidatie als nu bekend, by dit Vyfde Deel niet geplaatst is.

§ 7.

In dit Vyfde Deel zal men vinden

1. De bereids gemelde verhandeling van den Heer LE DULX over de Klappus-boomen als natuurlyke afleiders van den blikzem.
2. De beschryving van eene plant, in de Maleidsche taal genoemd *Rasamala*, doch in Kruid-kunde bekend onder den naam van *Styrax*.

De plant is nu op dit Eiland voor het eerst ontdekt en bekend geworden voor den *Styrax* door den Heer NORONHA een' Spaansch' Reiziger en Botanicus,

die in de Manilhas ook ter opsporing van Kruiden en Planten geweest zynde , tot het zelfde oogmerk herwaards kwam. De Heer NORONHA heeft aan deze plant den naam van *Altingia* gegeven , ter erkennis van de hulp , die de tegenwoordige Heer Gouverneur Generaal ALTING aan zyn E: in zyne naspooringen bewezen heeft. Deze beschryving , die Wy van den Heer NORONHA in het Latyn ontvingen , hebben Wy vervolgens in het Nederduitsch laten overzetten.

3. Eene diergelyke beschryving van eene andere Plant , in het Maleidsch genoemd *Rangas* , en in de Botanie bekend onder den naam van *Anacardium* , mede in het Latyn ook van den Heer NORONHA ontvangen , en eensgelyks alhier in 't Nederduitsch medegedeeld.
4. Een' Catalogus van de verdere
Plan-

Planten, die de Heer NORONHA alhier in de Jaccatrafche Boverlanden opgelpoord heeft, aan de eene zyde met de Latynfche, aan de andere met de Maleidsche naamen, welk een en ander het Genootfchap verfchuldigd is aan den Heer Gouverneur Generaal ALTING, die op ons verzoek aan den Heer NORONHA verlof en verderen byftand verleend heeft, om zig na de Bovenlanden te begeven, alzo niemand, veel min, een vreemdeling, zo ver daar henen komen mag buiten byzondere vergunning van den den Heer Gouverneur Generaal, waar door wy dan gemelde twee befchryvingen in dezen Catalogus bekomen hebben. -- Wy hadden ons geveleid, dat de Heer NORONHA niet alleen iets van zyne Verzameling in de Manilhas, maar ook de befchryving van alle de
Plan-

Planten by den Catalogus vermeld ons mede gedeeld zoude hebben; dan de man, die het gemaklykst humeur niet hadt, en met wien men een meer dan gewoon geduld moest oefvenen, werdt naa zyne terugkomst uit de Bovenlanden gemelyk, droefgeestig en zelfs zieklyk, zo dat hy eensklaps besloot te vertrekken met een Fransch Schip na Mauritius, om vervolgens zyn Vaderland op te zoeken, waar hy ongetwyffeld zyne verzameling in het licht zou gegeven hebben, ware Hy niet, volgens erlangde tyding, kort naa zyne aankomst op Mauritius, aldaar overleden.

5. Een Berigt van Wylen den Heer HOOYMAN aan het Genootschap gegeven wegens de Tarw gezaaid en geoogst in zynen tuin op Jaccatra.

6. Een Berigt van den Heer TEISSEIRE, aangaande het planten van onderscheiden zoort van Tarw; zo als daar van naderhand op *Ceribon* en alhier proeven genomen zyn.

Tot opheldering dezer Berigten dient het volgende geweeten:

Voor eenige Jaaren, doe noch van de *Caap*, van *Souratte*, noch van elders Tarw aangebragt werdt, en dus hier gebrek aan dit graan was, werdt de Heer HOOYMAN een kenner en lief hebber van van den Land-bouw, en zelf bezitter van een uitgestrekt Landgoed in de Bovenlanden, door het Genootschap aangespoord, om te beproeven, of hier geen Tarw van *Caapsch* graan zoude kunnen gewonnen worden; waar van zyn E ten eerste werk maakte, met dat gevolg, dat den 10. Juny 1784. van zyne bevinding
aan

aan het Genootschap verflagdcedt, welk het Berigt is, dat nu in dit Deel geplaatst wordt; Zo dat men de eerste proef van Tarw-bouw alhier in de daad aan den Heer HOOYMAN verplicht is; schoon het waar zy, dat zulks vervolgens door den tegenwoordigen Heer Raad Extra Ordinair van der BEKE, toen Resident van *Ceribon*, ook ondernomen en verbeterd is, gelyk het door den tegenwoordigen Resident den Heer GOCKINGA, en op meer andere plaatzen van het Eiland *Java*, voor liefhebberei ook als nog gedaan wordt; waar van brood en beschuit gebakken zynde, zo goed bevonden worden, als of ze van *Caapsche* Tarw gebakken waren.

Dan dewyl men zederd zo te *Ceribon* als hier, niet alleen met de *Caapsche*, maar ook met ander Oosterfche Tarw, als onder

anderen met *Japansche*, *Souvat-
sche* of *Persiaansche*, en met *Ma-
causch* of *Chinasch* graan al mede
proeven genomen hadt, zo heeft
men het Mede-dirigeerende Lid
den Heer TEISSEIRE ook ervaren
in den land-bouw verzogt, van
die genomen proeven aan ons
mede van berigt te dienen, waar
aan zyn E: den 1. Maart 1790
voldaan heeft, welk het tweede
berigt is, dat hier voorkomt.

7. Berigt van den Heer LE DULX,
wegens eene water-vrees ver-
oorzaakt door de in hevige woe-
de toegebragte beet van een'
Mensch.

8. Beschryving van den Paradys-vo-
gel door den Heer CORNABE
Gouverneur en Directeur van
Ternaten.

Welke beschryving, hoe be-
knopt ook, aantoon, dat juist
niet alles waar is, het gene men
van dien vogel verhaalt, om wel-
ke

ke reden men dan ook in de Moluccos zig daar omtrend opzetzlyk geïnformeerd heeft.

9. Verhandeling over den tegenwoordigen staat der Zuikermolens rondom Batavia, benevens de middelen van redres voor dezelve, in eenige aanmerkingen, zo over den staat der molens, als over de middelen tot herstelling.

Hier omtrend dient men den Lezer te herinneren, dat in het 1. Deel onzer Verhandelingen gevoegd is eene verhandeling van wylen den Heer HOOYMAN, over den tegenwoordigen staat van den Landbouw in de Ommelanden van Batavia, beginnende op pag: 173. waar by ook gehandeld wordt over de Zuikermolens alhier; dan dewyl de Heer HOOYMAN, hoe zeer ook een liefhebber en kenner van den Landbouw, juist geene Zuikermolens op

op zyn Land-goed haat , en dus die byzondere kennis daar van niet hebben kon ; als een ander , die Zuiker - molens bestiert , zo heeft men den Heer TEISSEIRE ; die op zyne Landgoederen wel vier Zuiker - molens bezit , aangezet , om het artikel van de Zuiker - molens eens afzonderlyk onder handen te nemen ; en omftandig uit te werken , welke dan de aanleiding is tot het fchryven van deze Verhandeling , die fchoon voor eenigen tyd reeds afgewerkt , nu in dit Deel gegeven wordt.

Men zou gaarn in dit V^{de} of volgende Deel volgens belofte by ons jongst Programma geplaatst hebben den Catalogus van alle de Rabbynſche Manu - ſcripten , die in het Vatikaan te Rommen bewaard worden ; dan dit zal niet kunnen gefchieden , voor dat men uit Nederland de benoedigde Hebreewſche Letters beko-

komen heeft. Men achtte dit nodig hier te melden, zo wel, als dat in gemeld Programma by misflag gesteld is, dat in gezegden Catalogus ook te vinden is de *Prophetie van Gad*, welke daar vergeefsch zou gezocht worden.

§ 8

By het inzien der straks volgende Naamlyst, die den tegenwoordige staat der Leden van het Genootschap vertoont, zal men een merklyk verschil ontdekken van die, welke voor het III. Deel geplaatst is: Welke veranderingen vielen zederd niet voor; veelvuldige sterfgevallen; vertrek, verplaatzingen der Leden konden geen ander gevolg hebben. Wy wyzen hier te rug na het laatst uitgegeven Programma, en stippen slegts het volgende na die uytgave voorgevallen, of ter onzer kennis gekomen aan.

De

De dood ontrukte aan ons
Uit de Wel Edele Gestrenge Hee-
ren Directeuren:

PIETER GERARD DE BRUIN, *Raad Ex-
tra-Ordinair van Nedertanas Indië,*
op de reis na Nederland aan de Caap
overleden.

BAREND REYKE, *Raad Extra-Ordi-
nair van Nederlands Indië.*

Uit de Dirigeerende Leden:

Mr. GERLACH CORNELIS JOHAN-
NES VAN MASSAU, *Opperkoopman*
en Water-Fiscaal.

Uit de Ordinaire Leden:

CASPARUS HARTMAN, *Landdrost der*
Bataviasche Ommelanden.

WILLEM ADRIAAN WILLEMS, *Koop-
man en eerste Administrateur in het*
nieuw Kleeder-pakhuis.

Mr. WILLEM DANIEL VIGNON, *Ad-
vocaat Fiscaal van Nederlands Indië.*

LEENDERT GOOSSEN, *Koopman en*
Translateur in de Maleidsche Taal.

Mr. GERHARD JACOB KEISER, *Koopman en eerste Administrateur in het Tzer-magazyn*

JEAN LOUIS VAN NIMWEGEN, *Koopman, Groot Winkelier en Oud Schepen.*

Mr. SALOMON SCHOUTEN, *Eerste Secretaris van de Hooge Indiasche Regeering.*

Uit de Extra-Ordinaire Leden:

Op Maccasser,

JACOBUS LEONARDUS DE VOS, *Opkoopman en Secunde.*

Op Ceilon,

HENRIK LEVIN MARTHEZE, *Onderkoopman buiten emploi.*

Op Amboina,

MR. ABRAHAM LOUIS VAN HAMEL, *Koopman en Hoofd van Hila.*

Op

Op Bantam,

JOHANNES REYNOUTS, *Commandeur.*

Na het Vaderland vertrokken,

Uit de Ordinaire Leden:

JAN JACOB MEYER, *Oud Schepen titulaire en Weesmeester.*

Extra - Ordinaire Leden:

ABRAHAM GOBIUS, *Koopman en Administrateur te Sourabaya.*

Op zyn verzoek werdt wegens hoogen Ouderdom ontslagen,

Op Ceilon,

NICOLAAS BERNARDUS MARTHEZE, *Onderkoopman en Soldy-boekhouder te Gale.*

Wederom zyn op nieuw verkoren, tot

Dirigeerende Leden:

GYSBERT JACOB WELGEVARE, *Op-
perkoopman en Groot Kasfier.*

JEREMIAS SCHILL, *Predikant in de
Luthersche gemeente.*

HENDRIK ISAAC GUITARD, *Opper-
koopman en Gecommitteerde tot en over
de Zaaken van den Inlander.*

JOHAN THEODOOR ROSS, *Predikant
in de Nederduitsche gemeente.*

En is in stede van Mr. **CAREL SAXE**,
die wegens veelvuldige Ambts- bezigheden
zyn Ontslag gevraagd en met dankbetuiging
voor de bewezen diensten bekomen heeft,
aangesteld tot

Secretaris van het Genootschap,

JOHAN THEODOOR ROSS, *Predikant
in de Nederduitsche gemeente.*

Kasfier van het Genootschap,

GYSBERT JACOB WELGEVARE, *Op-
perkoopman en Groot Kasfier*, dan Zyn
Wel Edele Gestr: kort daar op Raad
Extra-Ordinair van Nederlands Indië
geworden, is ook in den rang der Hee-
ren Directeuren overgegaan.

(37)

N A A M L Y S T

D E R

H E E R E N

DIRECTEUREN,
DIRIGEERENDE

E N A N D E R E

L E D E N

V A N H E T

BATAVIASCH GENOOTSCHAP
DER KUNSTEN EN WEETEN-
SCHAPPEN &c.

OPPER-DIRECTEUR:

*Zyne Edelheid, de Hoog Edel Groot Acht-
baar Heer*

MR. WILLEM ARNOLD ALTING,

GOUVERNEUR GENERAAL VAN NEDER-
LANDS INDIE.

Directeur 1778. Opper Directeur zederd
September 1780.

C 3

DI-

DIRECTEUR EN:

De Wel Edele Groot Achtbaare Heeren,

HENDRIK VAN STOCKUM, *Eerste Raad en Directeur Generaal van Nederlands Indië, 1778.*

ADRIAAN MOENS, *Oud Directeur Generaal van Nederlands Indië, 1778.*

De Wel Edele Gestrenge Heeren,

DAVID JOAN SMITH, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, 1778.*

WILLEM JACOB VAN DE GRAAFF, *Raad Ordinair van Nederlands Indië Gouverneur en Directeur van Ceilon, 1778.*

JOHAN GERARD VAN ANGELBEEK, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Malla- baar, Lid 1779, Dir: 1784.*

JOHANNES SIBERG, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, Lid 1778; Dir: 1784.*

MR. WILLEM VAN DER BEKE, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Lid 1778. Dir. 1787.*

ADRIAAN DE BOCK, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Lid. 1778, Dir. 1787.*

JAN GREEVE, *Raad Extra-Ordinair van*

van Nederlands Indië, Gouverneur en
Directeur van Javas Noord-oost-Kust,
Lid 1784, Dir. 1787.

MR. ISAAC TITSINGH, Raad Extra-Or-
dinair van Nederlands Indië, Directeur
in Bengalen, Lid 1778, Dir. 1789.

JAN HENRIK WIEGERMAN, Raad
Extra-Ordinair van Nederlands Indië,
Lid 1778, Dir. in 1789.

MR. PIETER GERARDUS VAN OVER-
STRATEN, Raad Extra-Ordinair van
Nederlands Indië, Lid 1784, Dir. 1790.

GYSBERT JACOB WELGEVARE, Raad
Extra-Ordinair van Nederlands Indië,
Lid. 1778, Dir. 1791.

Voor zittende Directeur by Diri-
geerende Leden:

ADRIAAN MOENS, Oud Directeur Gene-
raal van Nederlands Indië, zederd 1783.

DIRIGEERENDE LEDEN:

THEODORUS VERMEER, Predikant in
de Nederduitsche Gemeente, Curator en
Scholarch, Vice-Præses, Lid 1778,
Dirig. Lid. 1784, Vice-Præs. 1789.

FREDRIK SCHOUWMAN, Koopman

en Eerste Administrateur in den Medicinaalen Winkel, Lid 1778, Dir. Lid 1784.

GUILLIAM PIETER LE DULX, Medic: Doctör, Opper-Chirurgyn van het Kasteel en Visitateur van de Reede, Lid 1788, Dir. Lid. 1789.

ANDRIES TEISSEIRE, Lid van het Eerw: Collegie van Heemraaden, Lid 1788, Dir. Lid 1789.

MR. CAREL SAXE, Raad Ordinair in den Achtb. Raad van Justitie, en Prointerim Advocaat Fiscaal van Nederlands Indië en Water Fiscaal, Lid 1784, Dir. Lid 1789.

JEREMIAS SCHILL, Predikant by de Lutherische Gemeente alhier, Lid en Dir. Lid 1790.

HENRIK ISAAC GUITARD, Opperkoopman, en Gecommitteerde tot en over de Zaaken van den Inlander, Lid 1784, Dir. Lid 1790.

JOHAN THEODOOR ROSS, Predikant in de Nederduitse Gemeente, Secretaris van het Genootschap, Lid, Dir, Lid en Secret. 1790.

ORDINAIRE LEDEN:

Ingekomen in het Genootschap in 1778.

DIRK GOEDBLOED, *Oud eerste Secretaris der Hooge Indiasche Regeering.*

CHARLES LOUIS COLMOND, *Brigadier, en Hoofd over Compagnies Militie in Indië.*

JAN ANDRIES DUURKOOP, *Oud Major titulair van de Infanterie.*

ERICUS JOHANNES WILTENAAR, *Predikant by de Portugeesche Gemeente, Curator en Scholarch.*

WILLEM VICENT HELVETIUS VAN RIEMSDYK, *Opperkoopman en Oud Commisaris tot en over de Zaaken van den Inlander.*

JACOB VAN HEEMSKERK, *Opperkoopman en Vendumeester.*

CORNELIS DE KEYSER, *Oud Fabriek.*

MR. JOHANNES CHRISTOFVEL SCHULTZ, *Oud Schepen van Batavia, en eerste Vendumeester.*

CHRISTIAAN MARTIN PROHN, *Major der Infanterie.*

STEVEN POELMAN, *Opperkoopman, en Drossard der Bataviasche Ommelanden.*

ISAAC CORNELIS DOMIS, *Oud Visi-*

*tateur Generaal thands Vendumeester,
Curator en Scholarch.*

JAN REINIER COORTSEN, *Koopman,
tweede Administrateur in het Zuiker
pakhuis, en Schepen dezer Stad.*

HENRIK PIETER BANGEMAN,
*Koopman en Oud Administrateur in de
pakhuizen op Onrust.*

JOSEPHUS GORDYN, *Koopman en
Translateur in de Javaansche taal.*

MR. GYSBERTUS HEMMY, *Koopman,
en groot Winkelier.*

JEAN BAPTIST PILON, *Majoor van de
Artillerie.*

PHILIPPUS DE ELWYK, *Tweede Secre-
taris der Hooge Regeering.*

GOSE THEODORE VERMEER, *Koop-
man en Eerste Administrateur in de
pakhuizen bezyden de Waterpoort,
Schepen, Curator en Scholarch.*

GERARD JOAN RUNSTORFF, *Onder-
koopman, Adjunct Eerste gezworen
Klerk ter Secretary van Hun Hoog
Edelheden.*

JAN DANIEL BEYNON, *Opperkoop-
man en Secretaris van den Achtb: Raad
van Justitie.*

MARTEN CORNELIS WEYERMAN,
*Koopman en Secretaris van Heem-
raaden.*

WIL.

WILLEM CHRISTOFVEL ENGERT,
*Boekhouder generaal, Curator en
Scholarch*

GEORGIUS EVERHARDUS MUNNIK,
Oud Onderkoopman.

HERMANNUS DE ROO, *Koopman en
Eerste Landmeeter.*

MR. WYBRAND DE JONGH, *Koopman
en Secretaris van Schepenen.*

MR. JOHANNES NICOLAAS BEST-
BIER, *Notaris.*

JACOBUS HERMANUS PARINGAUW,
Koopman.

ARNOLDUS CONSTANTYN MOM,
*Oud Opperkoopman van het Kasteel,
27. December 1779.*

ANDRIES HARTSINK, *Opperkoopman
7. February 1780.*

DANIEL KRYGSMAN, *Oud baas ten
Eyland Onrust, 8. Maart 1780.*

EZECHIEL LOMBARD, *Stads Chirur-
gyn, 1. April 1780.*

JOHAN CASPER SPERLING, *Binnen
Regent van het buiten Hospitaal, 5.
February 1781.*

NICOLAUS ENGELHARD, *Opperkoop-
man, Sabandhaar en Licentmeester, 9.
October 1784.*

Ver.

Verkoren den 5. November 1784.

PHILIP HENDRIK DE HAART, *Commandeur ter Zee en Opper- Equipagie meester.*

JOHAN HENRIK HOLLE, *Onderkoopman en Kassier der Bank Courant en van Leening.*

Mr. NICOLAUS MATTHÆUS, *Notaris.*

DIRK VAN HOGENDORP, *Koopman en eerste Administrateur in de pakhuizen op Onrust.*

JOHAN GOTTLIEB JONAS SCHWARTZE, *A. L. M. & Philos. Doct. Opzichter der Bibliotheek van het Genootschap, 13 July 1789.*

Verkoren den 4. February 1790.

Mr. PAULUS ROSS, *Raad Ordinair in den Achtbaaren Raad van Justitie.*

COENRAAD MARTIN NEUN, *Visiteur Generaal der Indische Negotieboeken.*

JOHANNES CORNELIS VAN MASSAU, *Majoor van de Cavallerie.*

CORNELIS SINKELAAR, *Opperhoofd van het Generaale Soldy-comptoir.*

ALEXANDER AGERBEEK, *Vice-preses van Heeren Schepenen.*

MANUEL MORGAPPA, *Predikant by de*

de Portugeesche Gemeente, doch beroepen na Jassenapatnam op Ceilon.

DIRK JANSZ NANNINGA, *Predikant in de Nederduitfche Gemeente.*

DANIEL BORGSTEIN, *Predikant in de Nederduitfche Gemeente.*

ADRIAAN ZOMERDYK, *Predikant in de Maleidsche Gemeente.*

GERARD JACOB HAESBROEK, *Predikant in de Nederduitfche Gemeente.*

BERNARDUS GYSBERT WURTENBERGER, *Prdikant op 't Eiland Onrust.*

WILLEM JACOB ANDRIESSE, *Kapitein ter Zee en Onder Eqnipagie-meester.*

PIETER VAN DE WEERT, *Eerste Secretaris van de Hooge Regeering.*

ANDREAS CANTEBEEN, *Hoofd van de Chirurgie.*

JACOBUS ANTHONIUS BEYVANCK, *Fabriek.*

YSBRAND HENRIK FRANCOIS VINCENT, *Koopman, Eerste Administrateur in het Zuiker-pakhuis en Schepen dezer Stad.*

CHRISTIAAN LOUIS ARNOLD, *Schepen dezer Stad.*

CAREL PIETER REIGERSMAN, *Koopman, eerste Administrateur in de Westzydsche pakhuizen.*

JACOBUS MARTINUS BALJE, *Sche-
pen der Stad.*

JEAN DAT, *Oud Schepen, Heemraad,
Curator en Scholarch.*

IGNATIUS AANZORG, *Eerste Practi-
cyn in het Binnen Hospitaal.*

JACOBUS THEODORUS REYNST,
*Koopman en Eerste Administrateur in
het Provijie-magazyn.*

PIETER VAN CAMPEN AEL-
MANS, *Koopman, Eerste Admi-
nistrateur in het Graan-magazyn en
Schepen der Stad.*

WILLEM JACOB CRANSSEN, *Twee-
de Opperkoopman van het Kasteel.*

PIETER BOTERKOOPER, *Secretaris
van Heeren Weesmeesteren.*

MR. CORNELIS ADRIANUS CANTER
VISCHER, *Raad Ordinair in den
Achtbaaren Raad van Justitie.*

NICOLAAS VAN BERGEN VANDER
GRYP, *Notaris, Curator en Scho-
larch.*

LOUIS WYBRAND VAN SCHEL-
LEBEEK, *Notaris.*

JACOB GEORGE DIEDE-
RIK PASCHEN, *Stads A-
potheeker.*

JO.

JOHANNES WILHELMUS BOVENS,
Practicyn in het Wees- en Armbuis.

WILLEM MICHAEL DOCKERS, *Me-
dic. Doct. Practicyn in het gesticht
voor de Pennisten.*

STEPHANUS DOMINICUS OLDEN-
ZEEL, *Eerste Gezwooren Klerk ter
Secretary van Hun Hoog-Edelbeden.*

SAMUEL VAN HOESEN, *Onderkoopman
en tweede Administrateur in het Pro-
visie magazyn.*

PETRUS ADRIANUS GOLDBACH,
*Onderkoopman en tweede Administra-
teur in de Westzydsche pakhuizen.*

PIETER CHRISTIAAN WIL-
LEM MOSSEL, *Onderkoopman
en tweede Administrateur in het Graan-
magazyn.*

MR. WILLEM ADRIAAN SENN VAN
BASEL, *Onderkoopman en tweede
Administrateur in de Pakhuizen op
Onrust.*

GERARD JACOB TITSINGH, *Koopman
en Eerste Administrateur in het nieuw
Kleeder-pakhuis.*

JACOB HACKER, *Onderkoopman en
Klein Winkelier.*

JACOBUS COENRAAD FELIX COX,
*Onderkoopman en tweede Administra-
teur in den Medicinaalen Winkel.*

WIL-

WILLEM BERNARD JOHAN GAR-
RISSON, *Onderkoopman en Boek-
houder op het Hospitaals Comptoir.*

PHILIP LEONARD VAN EYS, *Onder-
koopman en Boekhouder op het Kost-
geld Comptoir.*

JOHAN CONSTANTYN VAN SON,
*Onderkoopman en Guarnizoen-Schry-
ver.*

PIETER PHILIP DU PUY, *Onderkoop-
man en Secretaris van Boedelmeeste-
ren.*

JEREMIAS OTTO CAULIER, *Onder-
koopman.*

JAN JACOB VOGELAAR, *Onderkoop-
man.*

ALBERTUS HENRICUS WIESE, *On-
derkoopman, en gezworen Kierk van
Weesmeesteren.*

GYSBERT HENRICUS DE WITT, *On-
derkoopman.*

JOSEPH DAT, *Oud Ouderling der Ge-
reformeerde Gemeente.*

PAUL BERGMAN, *Hoofd-Ingeland en
Heemraad.*

GUILLIAUME ELIE TEISSEIRE, *Bur-
ger.*

CAREL WILLEM VAN BOSE, *Lieute-
nant van de Infanterie.*

JAN

JAN JACOB VAN POLANEN DE BEVERE, *Koopman, en Eerste Confrontist der Bataviasche Administratie-Boeken.*

EXTRA-ORDINAIRE LEDEN;
Verkoren den 4 February 1790.

Op Amboina,

JOHAN ADAM SCHILLING, *Gouverneur en Directeur, Buiten-Dirigeerende Lid, 8. April 1790.*

BALTHAZAR SMISSAART, *Opperkoopman en Secunde.*

JOHAN COENRAAD FEYE, *Predikant.*

JOHAN FREDERIK ROUSSELET, *Predikant.*

MR. DANIEL JACOB BLONDEEL, *Koopman en Hoofd op Saparoea.*

JOHANNES HOGERWAARD, *Koopman en Fiscaal.*

Op Banda,

LAMBERTUS JANSZ HAGA, *Gouverneur en Directeur, Buiten-Dirigeerende Lid, 8. April 1790.*

ADRIAAN ANTHONY 's GRAVEZANDE, *Opperkoopman en Secunde.*

D

PE

PETRUS DOROTHEUS MARIA VAN
DER AA, *Onderkoopman en Secretaris
van Politie.*

Op Ternaten,

ALEXANDER CORNABE, *Gouverneur
en Directeur, Lid 1778, Buiten-Diri-
geerende Lid, 8. April 1790.*

JOHAN GODLOB WILHELM HEIN-
RICH, *Hoofd van de Militie, 4. De-
cember 1780.*

GEORGE FREDERIK DURR, *Fiscaal
en Winkelier, 4. December 1780.*

Op Maccasser,

Verkoren den 4. February 1790.

WILLEM BETH JACOBZ, *Gouver-
neur en Directeur, Buiten-Dirigeerende
Lid, 8 April 1790.*

JOHAN HENRIK HAEFFELY, *Pre-
dikant.*

BERNARD SEBASTIAAN WENT-
HOLD, *Koopman en Fiscaal.*

CORNELIS MEURS, *Onderkoopman en
Resident op Bima.*

Op Malacca,

ABRAHAM COUPERUS, *Gouverneur en
en Directeur, Buiten-Dirigeerende Lid,*
8. Apr. 1790.

FRANÇOIS THIERENS, *Opperkoopman en
Secunde.*

AUGUST FREDRIK STAROSKY, *Pre-
dikant.*

DAVID RUHDE, *Koopman, Fiscaal en
Kasfier.*

MR. JACOB VAN KAL, *Onderkoopman,
Secretaris van Politie, en Ontvanger der
Domeinen.*

THEODATUS RYNHOLD CHRISTOF-
VEL DE WINTER, *Onderkoopman.*

Op Chormandel,

NICOLAAS TADAMA, *Opperkoopman
en Oud Gezaghebber te Paleacatta, 4. Feb.
1790. Buiten-Dirigeerende Lid, 8. April
1790.*

JACOB SAMUEL DE RAAFF, *Onder-
koopman, Pakhuismeesier, Negotie- en
Tolboekhouder, 1778.*

WILLEM HENDRIK VAN BYLAND,
*Koopman en Opperboofd te Jagernaik-
poeram, 1778.*

JACOB EILBRACHT, *Opperkoopman en
Gezaghebber te Paleacatta, 1779*

PAUL ENGELBERT VAN HALM, *Koop-
man en Hoofd-Administrateur te Palea-
catta, 4. Feb. 1790.*

WILLEM HENDRIK HESHUSIUS,
*Onderkoopman en Opperhoofd te Bimui-
patnam, 4. Feb. 1790.*

Op Ceilon,

WILLEM JACOB VAN DE GRAAFF,
*Gouverneur en Directeur, Directeur
van het Genootschap, 1778*

BARTHOLOMÆUS JACOBUS RAKET,
Commandeur van Jassenapatnam, 1778.

RUDOLPH SAMUEL TAVEL, *Onder-
koopman 6. Sep. 1779*

Verkoren den 7. Mai, 1781.

JOHANNES REINTOUS, *Koopman en
Eerste Pakhuismeeester, te Colombo.*

DANIEL BURNAT, *Oud Opperkoopman,
te Colombo.*

MATTHÆUS VAN DER SPAR, *Koop-
man en Administrateur te Gale.*

JOHAN LODEWYK SCHEEDE, *Kapi-
tein Militair te Gale.*

Verkoren den 4. Febr. 1790.

PIE.

PIETER SLUYSKEN, *Commandeur van Gale*

MATTHEUS PETRUS RAKET, *Opperkoopman en Hoofd-Administrateur te Colombo.*

CAREL FREDRIK SCHREUDER, *Opperkoopman en Desfave te Jassenapatnam.*

MR. CHRISTIAAN VAN ANGELBEEK, *Opperkoopman en Desfave te Mature.*

JOHANNES LAMBERTUS HOFFMAN, *A. L. M. & Phil. Dr. Predikant te Colombo*

CAREL FREDRIK SCHRODER, *Predikant te Jassenapatnam.*

FREDERICUS WILHELMUS CAPELLE, *Predikant te Gale.*

OLKE ANDRINGA, *Kapitein ter Zee en Equipagiemeeſter te Colombo.*

DANIEL DITLOFF, GRAAF VAN RANZOW, *Koopman en Opperhoofd te Nigombo en Chilauw.*

WILLEM SEBASTIAAN BOERS, *Onderkoopman en Dispensier te Colombo.*

JAN DAVID D'ESTANDEAU, *Onderkoopman, Fiscaal en Kasſier te Gale.*

ADRIAAN SEBASTIAAN VAN DE GRAAFF, *Onaerkoopman en Opperhoofd te Calpatry.*

Op Cabo de Goede Hoop,

CORNELIS JACOB VAN DE GRAAFF,
*Gouverneur en Directeur, Buiten-Di-
rigeerende Lid, 8 April 1790.*

JACOBUS JOHANNES LE SUEUR, *Op-
perkoopman en Keldermeester, 1779.*
Verkoren den 4. Febr. 1790.

JOHANNES ISAAC RHENIUS, *Opper-
koopman, Secunde, en Hoofd-Ad-
ministrateur.*

JOHANNES NICOLAAS STEVEN,
BARON VAN LYNDEN VAN BLIT-
TERSWEK, *Opperkoopman en Inde-
pendent Fiscaal.*

HOSPERUS RITZEMA VAN LIER, *A.
L. M. & Phil. Dr. Predikant.*

PHILIPPUS HERMANUS GILGUYN,
Colonel en Chef der Artillerie.

MR. CORNELIS VAN AARSEN, *Koopman
en Secretaris van Politie.*

EGBERTUS BERG, *Winkelier en Ordi-
nair Gecommitteerde by de Monstring.*

OLOF MARTINI BERG, *Onderkoop-
man, gezworen Klerk by Commisfa-
risen uit den Raad van Justitie.*

Op Javas Noord Oost-kust,

JAN GREEVE, Gouverneur en Directeur,
Directeur van dit Genootschap, 1784.

Verkozen in 1778.

JACOBUS VAN SANTEN, Opperkoopman
en Hoofd-Administrateur te Samarang.

LEENDERT HENRIK VERMEHR, Lt.
Colonel der Infanterie, Commandant
van de Militie.

**MR. NICOLAAS ALEXANDER LELY-
VELD**, Koopman en Resident te Pac-
calongang.

MR. ANTHONY SCHWENKE, Koop-
man en Resident te Grissé.

ANTHONY BARKEY, Opperkoopman en
Gezaghebber in den Oosthoek.

MARTINUS LEONARDUS GAASWYK,
Onderkoopman en Resident te Joana.

**JOHANFREDRIK, BAKON VAN RHEE-
DE TOT DEN PARKELER**, Opper-
koopman, Eerste Resident te Soura-
carta.

WOUTER HENRIK VAN YSSELDYK,
Opperkoopman en Eerste Resident te
Djocjocarta, 7. Febr. 1780.

FREDERICUS MONTANUS, Predikant
te Samarang, 3 July 1780.

JOHANNES WILHELMUS CROSE ;
*Koopman , Eerste Pakhuismeester en
Negotie-boekhouder te Samarang , 5.
Feb. 1781.*

JAN LUBBERT UMBGROVE, *Koopman
en Resident te Tagal , 4 Nov. 1784.
Verkoren den 4. Febr. 1790.*

BAREND JAN VAN NIEUKERKEN ge-
noemd NYVENHEIM , *Koopman en
Fiscaal te Samarang.*

FRANCOIS VAN BOEKHOLD , *Koopman
en Tweede Resident te Souracarta.*

ABRAHAM LODEWYK PALM , *On-
derkoopman , Ontvanger der Domeinen
en Kasfier.*

GODOFRIDUS VAN MASSAU , *Onder-
koopman en Resident te Rembang.*

PIERRE GUILLIAUME JOSEPH BER-
NARD DE CHASTEAUVIEUX , *Ko-
piteit van de Infanterie , te Samarang.*

JOHAN GEORGE STEINMETS , *Kapi-
tein ter Zee en Eerste Informatieur in
het Marine School te Samarang.*

Op Bengalen ,

MR. ISAAC TITSINGH , *Directeur , Di-
recteur van het Genootschap 1778.*

CASPARUS LEONARDUSE LBRACHT

*Onderkoopman en Translateur in de
Persiaansche en Moorsche Taalen 1779.*

CORNELIS VAN CITTERS ARNOUDSZ,

*Opperkoopman en Opperhoofd te Cas-
simbazaar, 4 Febr. 1790.*

ADRIANUS GERARDUS KRAYEN-

*HOFF, Kopman, Fiscaal en Dorp-
meester te Hougly, 4. Febr: 1790.*

Op Souratte,

MR. ABRAHAM JOSIAS SLUYSKEN,

*Directeur, 1778, Buiten-Dirigeeren-
de Lid 8. April 1790.*

CAROLUS LYNIS, Onderkoopman,

*en Secretaris van Politie, 4 Febr:
1790.*

Op Sumatras Westkust,

CHRISTIAAN HENRIK VON ERATH,

*Koopman en Opperhoofd, 1778, Bui-
ten-Dirigeerende Lid, 8. Apr. 1790.*

JOHAN FREDRIK ZUGEL, Boekhouder

en Resident op Poelo Chinco, 1778.

MR. PHILIPPUS JOHANNES VAN DER

*STENGH, Onderkoopman en Secun-
de 1779.*

Op

Op Mallabaar,

JOHAN GERARD VAN ANGELBEEK, *Gouverneur en Directeur, Directeur van het Genootschap, 1779.*

JOHAN ADAM CELLARIUS, *Onderkoopman en Pakhuismeester, 6. Sept. 1779.*

JAN LAMBERTUS VAN SPAIL, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur, 4. Febr. 1790.*

Op Bantam.

FREDERIK HENRIK BEYNON, *Commandeur, 1778. Buiten-Dirigeerende Lid, 8 April 1790.*

Verkoren den 4 Febr. 1790.

JACOBUS VAN DEN BOGAARD, *Koopman en Administrateur.*

Op Japan.

HENRIK CASPER ROMBERG, *Opperkoopman en Opperhoofd.*

PETRUS THEODORUS CHASSE, *Opperkoopman en Opperhoofd.*

HENRIK WILLEM DRONSBERGH, *Junior, Onderkoopman en Dispensier.*

HENRIK ANDRIES ULPS, *Koopman en Pakhuismeester.*

Op

Op Cheribon,

GODFRIED CAREL GOCKINGA, *Op-
perkoopman en Resident*, 4 Nov. 1784.

Op Timor,

TIMOTHEUS WANJON, *Onderkoop-
man, en Opperhoofd* 4 Febr. 1790.

Op Banjermasing,

HENRIK DU PONT, *Onderkoopman en
tweede Resident*, 4 Febr. 1790.

Op Palembang.

PIETER WALBEEK, *Koopman en Eerste
Resident*, 1779.

HENDRIK JAN SCHULER, *Onderkoop-
man en Tweede*, 4. Febr. 1790.

Leden Correspondenten in het
Vaderland:

De Zeer Geleerde en Wydberoemde
Heeren,

C. C. H. VAN DER AA, *Predikant der
Luthersche Gemeente, en Secretaris
der Hollandsche Maatschapy te Haar-
lem.*

- L. BICKER, *Medic. Doctor en Secretaris van het Bataafsche Genootschap te Rotterdam.*
- J. W. TE WATER, *Theol. Dr. en Professor te Leiden.*
- M. TYDEMAN, *J. U. Dr. en Professor, en Secretaris van het Provinciaal Genootschap te Utrecht.*
- J. A. ENGELHARD, *Procureur Generaal, en Lid van het Genootschap te Groningen.*
- A. VOSMAER, *Raad en Directeur van het Natuur-en Kunst Kabinet van Zyne Doorl. Hoogheid in 's Hage.*
- N. G. SCHROEDER, *A. L. M. Theol. & Phil. Dr. en L. L. O. O. Professor te Groningen.*
- J. F. HENNERT, *A. L. M. Phil. Dr. en Professor, te Utrecht.*
- E. SCHEIDIUS, *L. L. O. O. & Phil. Exeg. Professor, te Harderwyk.*
- S. RAU, *Theol. Dr., Theol. Typ. & Exeg. & L. L. O. O. Professor te Utrecht.*
- H. A. SCHULTENS, *L. L. O. O. & Ant. Hebr. Professor te Leiden.*
- G. BONNET, *Theol. Dr. en Professor te Utrecht.*
- J. A. VOS, *Theol. Dr. en Professor te Utrecht.*

- P. HOFSTEDE, *Professor in de Kerkl.
Geschiedeniszen en Oudheden, en
Honorair Predikant te Rotterdam.*
- N. L. BURMAN, *Med. Dr. en Profes-
sor Botanices, te Amsterdam.*
- H. H. VAN DEN HEUVEL, *Griffier van het
Hof Provinciaal te Utrecht.*
- MR. N. VAN ALPHEN, *Burgermeester
te Leiden.*
- P. M. VAN NIELEN, *Med. Doctor, en
Directeur van het Utrechts Genoot-
schap.*
- M. HOUTTUIN, *Med. Doctor te Am-
steldam.*
- S. DE MONCHY, *Med. Dr. en Profes-
sor te Rotterdam.*
- J. H. VAN SWINDEN, *A. L. M. Phil.
Dr. en Professor te Franeker.*
- W. MUNNIKS, *Med. Dr. en Professor
te Groningen.*
- J. C. RADEMACHER, *Controleur der
uitgaande Rechten te Amsteldam.*
- MR. M. A. VAN GERWEN, *Raad en
Burgermeester te Leiden.*
- F. DE WILDE, *Boekhouder der O. I.
Compagnie te Amsteldam.*
- ... NOLTHENIUS, *Eerste Boekhouder
der O. I. Compagnie te Amsteldam.*

- F. R. RADEMACHER, *te Middelburg.*
J. TEMMINK, *Ontvanger van den 100.
en 200. Penning by de O. I. Com-
pagnie.*
W. VAN DER MEULEN.
L. F. HOLTHUISEN.
C. STOLL, *en*
C. STYGER, *alle vyf te Amsteldam.*
D. PARS, *Colonel der Burgery te
Leenwaarden.*
J. P. FOCKER, *Lector in de Wis-Na-
tuur-en Sterre-kunde te Middelburg.*
MR. A. G. SMITH, *Advocaat te Utrecht.*
Buitenlandsche Correspondenten:
J. BANKS, *President van de Academie te
Londen.*
C. P. THUNBERG, *Profesor in de Bo-
tanie te Upsal.*
J. A. EULER, *Secretaris van het Kei-
zerlyk Genootschap te Petersburg.*
A. F. BUSSCHING, *Koninglyk Pruisisch
Opper-consistoriaal Raad, Director van
het Gymnasium in het Graauw Klooster
te Berlin.*
MARQUIS DE CONDORCET, *Secreta-
ris van de Academie der Weeten-
schappen, te Parys.*
GARNIER DE St. JULIEN, *Capitaine
&*

& Premier au Corps Royal du Genie
de France. a Bayonne.

BARON DE HUPSCH, Lid van verschei-
de Academien en geleerde Genoot-
schappen, te Keulen.

J. A. PASSINI, te Hanau.

In Indiën

Heeft het Genootschap op elk Comptoir
een' Correspondent onder de Leden.

In China,

De Heeren Supercargas, die zig daar be-
vinden.

De Missionarissen op Peking.

Op Tranquebar,

De Deensche Missionarissen.

Op Mauritius,

MR. CHARPENTIER DE COSIGNY,
Lieut: Colonel.

's Genootschaps Gemagtigden
in Nederland:

REINIER ARRENBURG, Courantier en
Boekhandelaar te Rotterdam, en

JOHANNES ALLART, *Boekhandelaar*
te Amsteldam, aan welke alle brieven
voor dit Genootschap kunnen bezorgd
worden.

BATAVIA den 7 February 1791.

Uit Naam van het Genootschap

JOH. THEOD. ROSS,
Secretaris.

NATUURKUNDIGE VERHANDELING
WAAR IN DE
CALAPPUS-BOOMEN

A L S

NATUURLYKE AFLEIDERS

V A N D E N

B L I X E M

Beschouwd en Verdeedigd worden

Voorgelezen op den 8sten Maart 1790. by de
openbaare Vergadering van 't Bataviasch
Genoodfchap,

D O O R

G: P: L E D U L X,

*Med: Doct: mede Lid van de Natuur en Genees-
kundige Correspondentie in 's Gravenhage,
Dirigeerend Lid van 't Bataviaasch Ge-
noodfchap: Vifitateur der Rhede
van Batavia &c.*

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

REPORT

ON THE

BY

W. L. BARKER

PH.D. THESIS

A A N Z Y N E

HOOG' EDELHEID, DEN HOOG
EDELLEN GROOT ACHTBAA-
REN HEERE

MR. WILLEM ARNOLD
ALTING,

GOUVERNEUR GENERAAL
VAN NEDERLANDS INDIË
DEN WEL-EDELLEN GROOT ACHT-
BAAREN HEER,

ADRIAAN MOENS

*Raad en Oud Directeur Generaal van
Nêêrlands Indië*

EN

DE WEL-EDELE GROOTACHTB:
EN GESTRENGE HEEREN

DIRECTEUR GENERAAL
En RAADEN van Nederlands Indië;

OPPER-DIRECTEUR,
VOORZITTEND DIRECTEUR,

en DIRECTEUREN van 't Batavia's
Genootschap.

*Met een Hart, dat U WEN hoogen
Luister vereert, en zich tot Dankbaarheid*

O P D R A G T.

opgewekt gevoeld voor de aanboudende blyken van toegenegenheid; Met een hart, dat geheel en al aan UWE gunsten en gunstige Bescherming zich opdraagt; Met een hart, welks poging zich daar heen ingerigt gevoeld, om aan UWE hooge Weldaad te beantwoorden; Met een hart eindelyk, dat zich opgewekt bevind om voor UWE HOOG-EDELHEIDS en WEL-EDELHEDENS gezegenden Welstand, gryzen Ouderdom, en Wetvaard ten nut van 't Algemeen te smeecken en te werken, word deeze Verhandeling aan UWE HOOG EDELHEID en WEL EDELHEDENS met nederigen eerbied opgedragen en toegeweid.

Vuuriglyk smeeckende, dat UWE PERSOONEN, HUISGEZINNEN, EN REGERING eene lange reeks van Jaaren, met keur van GODS meest
ge-

O P D R A G T.

*gelukkigmaakende zegeningen , mogen gezeg-
gend worden , neme ik de vryheid van met
alle onderdaanigheid my te noemen*

UWE HOOG EDELHEID'S

E N

UWEL-EDELHEDENS

Geboorzaamen Dienaar

G: P: LE DULX,

The first of the year was a very dry one
and the crops were much injured
by the drought. The weather was
very hot and the ground was
very hard. The crops were
much injured by the drought.

The first of the year was a very dry one
and the crops were much injured
by the drought. The weather was
very hot and the ground was
very hard. The crops were
much injured by the drought.

The first of the year was a very dry one
and the crops were much injured
by the drought. The weather was
very hot and the ground was
very hard. The crops were
much injured by the drought.

DE
CALAPPUS-BOOMEN
 ALS NATUURLYKE AFLEIDERS
 VAN DEN
B L I X E M
 Beschouwd en verdecdigd

Dank zy den grooten Baco, dien de hedendaagsche weetgierige Onderzoekers der prachtige Natuur als hunnen wetigen Leermeeſter hebben te beſchouwen, welke hun uit proeven, door ondervinding bevestigd, de grondbeginzelen der Natuur heeft leeren naſpeuren, en langs dien weg vinden en door vergelykingen, of vergelykende gevolgtrekkingen, ſtandvaste wetten wyſgeerig heeft leeren afleiden.

Volgens diergelyke grondbeginzelen, volgens dusdanige vergelykingen, op 't voetspoor van beroemde Wyſgeeren eenigzints hebbende leeren denken, viel my by de prachtige intrede in deeze Geweſten, op 't gezicht van de menigte hoog in de wolken uitlopende boomen, deeze volgende

4 De Calappus-Boomen als Natuurlyke

vraag te binnen; vooral daar ik wist, dat milioenen krachten op deeze waereld, welken wy bewoonen, bestendig zamenwerken, om de gunstige oogmerken van den grooten Waereld-Monarch, tot liefdadig onderhoud van zyne schepfelen, ter uitvoer te brengen; en te meer, daar ik meer dan eenmaal, door voorzigtige Natuuronderzoekers, met recht heb hooren aanmerken, dat de Schepper der Natuur in byzondere oorden der Waereld, op eene byzondere wyze voor zyne Schepfelen zorg draagt, en eindelyk daar de gelukkige ondervinding leert, dat onder alle voortbrengfels der Natuur, 't Ryk der Planten gantsch niet 't kleinste getal voortbrengt, 't welk de Goedheid en Wysheid des Scheppers verkondigt; viel my, zeg ik, by de intrede in deeze gewesten, deeze vraag te binnen:

Waarom heeft de Goedertierene Schepper, byna alle de Warmste gedeeltens der Waereld, met dusdanige prachtige, schier regt opgaande, boven de meeste andere boomen uitstekende en aan de kruin eerst met zulke menigvuldige punten gewapende, Calappusboomen verziend?

Deeze vraag kwam my zeer gewigtig en door geene Natuurkundigen nog beantwoord voor. Ik wist zeer wel dat deeze

Boo-

Boomen wegens hunne groote nuttigheden welke dezelve aan den Inwoonder van byna alle de heete gewesten, aanbrengeu, den aandacht der meeste en beste Natuur-onderzoekeren hebben tot zich getrokken; geenzints nochtans, kon ik my te binnen brengen, dat dezelve reets beschouwd zyn, als natuurlyke Afleidens, door de hand der zorgende Natuur in byna alle warme luchtstreeken der aarde geplant, om den geduurig stellig geëlectrizeerden dampkring of (op dat ik duidelyker spreek) om 't altoos verbroken evenwigt der electrische vloeistof tusfchen de Wolken en de Aarde te herstellen, en daardoor ook zyne goedheid en liefde tot zyne Schepselen, op 't luisterrykst te vertoonen.

Ik draalde nochtans geenzints om des aangaande by de voornaamsten onderzoek te doen.

Eerstelyk sloeg ik de verhandelingen op, door dit Genoodschap uitgegeeven en vond daar in wel de beschryving van deezen boom, en de voornaamste Nuttigheden van zyn vrucht, bladen of tygen, hout en overige bestand-deelen; (a) Maar geenzints de nuttigheid

A 3

heid

(a) Zie verh. van 't Batav. Genoodsch. by de beschryving van 't Koningryk Jaccaira I Deel p. 24.

6 De Calappus-Boomen als Natuurlyke

heid van derzelver gestalte gevonden hebbende, begaf ik my tot de Natuurlyke Historie van den Heer LINNÆUS, en verwonderde my met den grooten Man, over 't nut dat dezelve aan Indiën aanbrengt; (b)

Hy beschouwt hem in verscheide opzichten als de nuttigste voor Oost- en West-Indiën; van zyne gestalte merkt hy aan, dat hy zyne Stam en Kruin boven de meeste andere boomen uitsteekt, dat hy tot de hoogte van 70 of 80 voeten opstyg; zyne bladsteelen, (vervolgt de Schryver,) die deszelfs kroon vormen, zyn, drie of vier voeten van hunnen oorsprong af, kaal, doch verder wederzyds bezet met lange, smalle, bladen, welke veel na die van riet gelyken, zy hebben namelyk de gedaante van eenen degen, zynde tuschen de twee en drie voeten lang, ruim twee duimen breed en spits aan 't einde, door 't midden van ieder blad loopt eene houte rib in de lengte &c.

Uit de voorgelezene regels van den Heer LINNÆUS, leeren wy wel de gestalte van den boom kennen, maar vinden geenzints de vraag beantwoord, waarom dezelve dusdanig eene gestalte, door de voorzorg van den Alwyzen Bestierder verkregen heeft

Ein-

(b) II Deel I stuk p. 305 Seqq.

Eindelyk wierd ik gaande gemaakt om den Kundigen Geneesheer RUMPHIUS in zyn Ambonsch Kruidboek na te gaan; geen antwoord vond ik op de reeds gedaane vraag; schoon daar de nuttigheden van deszelfs bestanddeelen voor den Inlander op 't nauwkeurigst te vinden zyn; welke alle hier ter plaatse op te noemen, my niet nodig voorkomt; alleen, zal ik de korte beschryving van dien Natuurkundigen hier aanhaalen, om uit dezelve in deese myne verhandeling 't nodig voordeel te trekken;

De Calappusboom is dan, (c) (dit zyn de woorden van RUMPHIUS,) een zeer hooge styve Boom, met zyne kruin boven de andere uitstekende, met eenen regten, styven Stam eene opregte piek of sparreboom verbeeldende, groeit tot 60, 70, 80 en meer voeten, doch meest tot 60.

De bladen hebben eene styve, houtagtige zenuwe door haar midden loopen, boven uitlopende en geelagtig. Uit 't midden van de kruin komt een lange regte scheut of hoorn voort; men noemt 't ook een pyl, by de agt voeten lang, van vooren toegespitst en spits toelopende als een els. (tot dus verre RUMPHIUS,)

A 4

Uit

§ De Calappus-Boomen als Natuurlyke

Uit dit alles zien wy de voorgestelde vraag geenzints beantwoord.

Ik zal zonder de wesenlyke verdiensten van de aangehaalde Natuur-Onderzoekeren en van anderen welke zich over deszelfs nuttigheden bewondert hebben, eenigzints te willen verminderen, hier op vrymoedig antwoorden: *Dat de nuttigheid van derzelver gestalte hier in gelegen zy; dat zy dienen en geplant zyn, tot natuurlyke afleiders, waar door 't gebroken evenwigt van de electrike vloeistof hersteld, en de nadeelige gevolgen voorgekomen word, door de meerdere hoeveelheid van electriciteit van den Dampkring zacht aande Aarde weër te geven.*

Het betoogen van deeze Waarheid is de taak, welke ik my heb voorgenomen by deese gelegenheid te verhandelen.

Om ordentlyk in dezelve voort te gaan, op dat de waarheid van 't betoog handtastelyk, overtuigende, dringende zal zyn, zal het nodig zyn, dat ik my

1°. Bepaale, tot 't betoog van de naukeurige overeenkomst, welke 'er plaats heeft tusschen de electrische vloeistof, welke men door vryving opwekt, en 't electriek vuur van den blixem. en

2°. De algemeene nuttigheden kort aanhaale van Conductores, Afleiders van den blix-

blixem en door voorbeelden bevestige, en dan

3° De puntig uitlopende boven de stompe stelle en proefondeelvindelyk be-
tooge en zal als dan

4° Uit 't opgenoemde tragten te too-
nen, dat de gestalte van meergemelde boo-
men dienen, tot Natuurlyke Afleidens.

Eindelyk zal ik eenige der voornaamste
nuttigheden, zo kort mogelyk, bepaalen,
welke dezelve daar door aan den Mensch niet
alleen, maar ook aan de minste der dieren
en planten te weeg brengen; Eenige nuttige
aanmerkingen zullen 't besluit van deeze
verhandeling uitmaaken.

Indien men met een wysgerig oog, vol-
gens den weg van Analogie, van overeen-
komst en vergelykende gevolgtrekkingen,
den Blixem, zynde 't uitwerksel der stellig
(d) gëelectrizeerde wolken, met de electri-

A 5

ke

(d) Alle lichaamen zyn met eene bepaalde hoeve-
heid van electrike vloeistof, of e electrick vuur, hunne na-
tuur eigen, beladen; Indien een lichaam in zich, door
byzondere omstandigheden, een grooter gedeelte van dit
vuur, dan het natuurlyk toekomt, bevat, zegt men,
vet zelve in *meerderheid* of *plus* gëelectrizeerd
te zyn; Indien een lichaam in tegendeel door andere
toevalligheden van zeker gedeelte van dit electrick vuur
zich beroofd vind, zegt men 't zelve in *minderheid* of
ontkenmend of *minus* gëelectrizeerd te zyn.

Zie

ke vonk door vryving opgewekt, naukeurig vergelykt, kan men geen ander besluit opmaaken, dan den Blixem en de electrike Vonk voor verscheinselen van eene en dezelfde Natuur aan te merken.

1°. De Blixem en de electrike Vonk brengen in een oogenblik uitwerkzelen, van gelyken aart, gelyke oorzaak hebbende, voort.

2°. Even gelyk 't vuur van den Blixem, eenen schitterenden en verlichtenden glans voortbrengt, even 't zelfde gewrogt word door de electrike vonk geboren.

3°. Op eene gelyke wyze worden onze oogen, of liever, gezigt zenuwen, door beide aangedaan.

4°. Wanneer de in meerderheid geëlectrizeerde Wolk zo wel als de stellig geëlectrizeerde Conductor of flesch zich van 't overvloedige ontlasten, bemerken wy in beide een treffend en krakend geluid.

5°. De

Zie verder omstandiger in de not. (s) op de electrische Natuurkunde van den ABT JACQUET, naar 't Fransch vertaald door C: R: T: KRAYENHOFF C. J. ZOON A. L. M. Med. & Phil. Doct. Pag. 13. Seqq.

5°. De snelheid vervolgens van beide zyn zodanig verbaazend en wonderbaar, dat ze alle begrip scheint te boven te gaan; laat, om een voorbeeld van derzelve snelheid aan te toonen, een kring van 60, 80 en meer personen, welke elkan-deren 't zy by de hand, 't zy by een ander geleidend (e) lichaam, van wat Na-tuur 't ook zou mogen zyn, vormeeren; dat dan de flesch, waar mede men de proef nemen wilt, met de nodige oplet-tenheid en naukeurigheid geladen werde, of met vuur uit den dampkring gehaald door middel eener opgelaten vlieger, of ander werktuig; of dat de flesch geladen werde met 't electriek vuur door vryving opgewekt; dat dan vervolgens op de ge-wone en bekende wyze de flesch ontladen en de schok gegeven werde; In beide deeze gevallen zal men haare verbaazende
snel-

(e) Men noemt zelfstandigheden, wiens electriek vuur niet dan door vryving kan worden opgewekt *electrieke lichaa-men*, als: glas, porcelein, harst, zwavel, zyde &c; en men noemt *niet electrieke* of *geleidende lichaa-men*, zodanige, welke door enkelvoudig aanraaken van reets geelectrizeerde lichaa-men geelectrizeerd worden; zodanige zyn alle metalen, het water, levende lichaa-men &c.

Zie den ABT JACQUET L. C. p. 16. Seqq.

fnelheid bemerken, zodanig dat de laatste, welke den kring vormt, den doorvloed van de electriciteit of zogenaamde schok op gelyker tyd zal scheinen te gevoelen als de eerste.

6°. Beide, 't Blixem vuur zo wel als de electriciteit volbrengen hunne uitwerkzelen in 't vernielen van zommige lichaamen, door de sterke ontlasting der electrike vloeistof; en verscheuren door de fnelheid waarmede dat vuur een voorwerp doordringt; hier van de menigvuldige door den Blixem getroffen en gescheurde boomen; hier van de uitwerkzelen van de electriciteit met een sterke machine en eene geëvenredigde battery, in 't verscheuren en verbreiselen van lichaamen.

7°. Wanneer men vervolgens den Blixem waarneemt, ziet men zyn loop, vooral wanneer dezelve uit een donkere wolk uitschiet, *golvende* of *ziegezagende*; even die zelfde beweging neemt men by 't electriek vuur, vooral in eene stik donkere kamer, waar.

8°. Op gelyke wyze volbrengen ze hunne uitwerkzelen in 't blinden van dieren.

9°. Beide dooden dezelve ogenblikkig,
en

en laten by dusdanige gevallen, de aaderen zo wel als de slagaderen met bloed opgevult na, zo dat ze als door kunst opgespoten scheinen en hierom afgebeeld, ter plaat gebragt, waereldkundig gemaakt zyn. (f)

10°. De

(f) By de opening der lyken vind men de slag of polsaderen bloedleeg, de aderen in tegendeel worden met bloed opgevuld bevonden, en worden daar aan ook van den anderen onderscheiden; doch met de grootste verwondering heeft de Ontleedkunde, by de opening van den door den Blixem getroffen en gedooden mensch ontdekt, dat de aaderen niet alleen, maar ook de slagaderen met bloed opgevuld waaren, en als door kunst opgespooten scheenen.

Zie hier, naar myn gedagten de reden van dit verwonderens waardig verscheinsel: De snelle doorvloed van 't electriek vuur veroorzaakt eene algemeene verlamming in alle spierveselige deelen van 't lichaam; 't Hart 't eerst levende en laatst stervende spier, is wel de voornaamste, doch niet de eenige oorzaak van den omloop des bloeds; de bloedvaten, aderen zo wel als slagaderen bevorderen dezelye door de toetrekende en uitspannende kragt van hunnen spierveseligen rok; In alle spierveselige deelen nu eene verlamming veroorzaakt zynde, is de spierveselige rok der bloedvaten ook in eenen staat van verlamming gebragt; In 't hart nu en de bloedvaten, de beweeg oorzaken des bloeds omloop, in een zelfde oogenblik by de algemeene verlamming, weggenomen zynde, moet de omloop des bloeds niet alleen oogenblikkig stilhouden en de gewisse dood te weeg brengen, maar alle bloedvaten moeten ook die zelfde hoeveelheid bloeds behouden, welke dezelve gehad hebben op 't oogenblik dat de mensch van den Blixem getroffen en gedood wierd, en dus moeten de aderen zo wel als slagaderen zich opgevuld bevinden.

14 *De Calappus-Boomen als Natuurlyke*

10. De metaalen worden door beide gesmolten,

11°. Door beide word zeilsteenkracht aan 't staal mede gedeelt.

12°. Zy bezitten beide eenen zwavelreuk, ieder een genoegzaam bekend.

13°. Brandbaare zelfstandigheden worden door beide aangestoken.

14°. Beide verspreiden zich byna op 't zelfde oogenblik dat ze uitbarsten.

15°. Beide verkiefen ze liever langs de kronkels en omwegen van metaalen zich te ontlasten, dan langs den kortsten weg tot de andere lichaamen over te gaan.

16°. Beide doen hunne uitwerkselen op de gewassen bemerken.

17°. Beide zyn ze eveneens onderworpen aan 't zonderling vermogen der puntige of spitsche voorwerpen van geleidende zelfstandigheden, gelyk nader op 't duidelykste zal aangetoond worden.

Zie daar de schoonste en allernuttigste ontdekking voor 't menschelyk geslacht, welke wy aan den onsterfelyken Vader der Electriciteit den grooten FRANKLIN toekenen.

kennen; Na 't doen van deeze ontdekkingen was 't, dat hy ons tegen de uitwerkfelen van den Donder of liever van den Blixem leerde beveiligen, door eenen metaalen draad of ketting, gewapend met eene fpits, langs een gebouw of in 't water of diep in de aarde te doen afdaalen, om de overladene wolken of aarde van de overtollige electriciteit te ontlasten en aan de aarde of wolken weder te geven, of wanneer zy uitbarft, op te vangen en langs den metaalen draad over te voeren, en hier door dezelfs vernielende kracht voor te komen.

De verfcheinzelen van den Blixem, zyn nergens anders aan toe te fchryven, dan aan 't verbroken evenwigt der electrieke vloeiftof tufchen de wolken en de aarde; wanneer de wolken zich ftellig geëlectrizeerd vinden, is de Natuur werkzaam in alles, om dit verbroken evenwigt op onderfcheidene wyzen, 't zy door puntige afleidens, 't zy door de *zuigende kracht* der puntige bladen van hooge boomen, zacht te herftellen, en hier door de uitbarfting of vonk voor te komen.

Even zo is 't gelegen, wanneer de aarde ftellig of plus electriek en de wolken ont-

ken-

16 De Calappus-Boomen als Natuurlyke

kennend of minus electriek bevonden worden, dan is de Natuur wederom in alles werkzaam, om dat verbroken evenwigt, 't zy door 't *ontlastend* vermogen der punten, 't zy door de uildamping der aarde &c. te herstellen, en 't overvloedige zacht den wolken weder te geven.

Zie daar de eerste nuttigheid welke wy aan de zuigende kracht van den puntigen afleider te danken hebben.

Een spits voorwerp binnen den electrieken dampkring geplaatst, trekt de overvloedige electriciteit, van 't geëlectrizeerd lichaam, langzaam af zonder eenigen vonk voort te brengen; even gelyk ze door de punt, wanneer dezelve aan stellig geëlectrizeerde lichaaamen geplaatst zy, by wyze van een geblaas zachtkens ontlast. En hier in is eene tweede nuttigheid gelegen, namelyk dat hier door, wanneer de aarde stellig geëlectrizeerd is, en de wolken ontkennend, de aarde, zacht, zonder eenig nadeel te veroorzaaken, zich van haaren overvloed ontlast.

Deeze herstelling van overvloedige electrieke vloeistof geschied niet altoos zacht;

zacht; maar de door 't Blixem-vuur overladen wolk of aarde ontlafte zich zomtyds *uitbarstende* van derzelve overvloed. (g)

In dusdanige gevallen, ziet men dat de Afleider door zyn vermogen, het Blixem-vuur tot zich lokt, en dat hy, by 't uitbarften, zich langs den metaalen afleider in de aarde, of in 't water of moeras, waar dezelve ook moge uitloopen, ontlafte, en dus zonder eenig nadeel 't verbroken evenwigt hersteld word.

De menigvuldige, hier uit af te leidene, voordeelen, welke de Menschen, Dieren en Planten dagelyks ondervinden, 't zy met betrekking tot 't in standhouden hunner gezondheid, 't zy tot hun levens onderhouwd, hier op te noemen, scheint my overtollig; te meer daar ik voornemens ben hier van met een woord in 't vervolg te spreken.

B

De

(g) Langen tyd heeft men gedacht, dat het schrikbaarend doch grootfch vertoon van den Blixem, al een uit de wolken ontstaat en den weg naar de aarde neemt; doch uit 't geen hier gezegt is kan men zeer ligt opmaken, dat de Blixem zo wel uit de aarde kan fchieten naar boven, als uit de wolken naar beneden.

De ondervinding heeft deeze stelling meermaalen bevestigd; een en ander besliffend en bevestigend voorbeeld zal ik in 't vervolg deezer verhandeling op zyn plaats aanhaalen.

De gunstige uitslag der metaalen Afleideren, is zo meenigmaalen ondervonden, dat 'er niemand myner G. L. zal zyn welke niet een voorbeeld daar van zich zal kunnen te binnen brengen; Uit eene meenigte van voorhanden zynde gevallen zal ik de merdigsten, hier ter plaatze, opnoemen.

De Tempel van Koning SALOMO schein my een aanmerkelyk voorbeeld op te leveren, wanneer men nagaat de redenen, waarom dit trotsch en op een' berg zo hoog verheven Gebouw, in Palestina, daar de Onweders zo menigvuldig en geweldig waren, nooit door den Blixem beschadigt wierd; In de briefwisseling tuschen den Heer Ridder MICHAELIS en den Heer Profesfor LICHTENBERG, over het oogmerk, of uitwerkzel, van de spitsen op Salomo's Tempel, word zeer waarscheynlyk aangetoond, dat aan de yzere en puntige spitsen, welke van 't metaalen dak des geheelen Tempels uitstaken, en gevoegelyk met den grond vereenigd waren, alleen de reden is toe te schryven. (b)

In

(b) Lees de keurige reets genoemde briefwisseling welke te vinden is, in 't *Algemeen Magazyn van Wetenschap, Konst en smaak*, I Deel 1 stuk p. 57 Seqq.

In die keurige briefwisseling vind men eene geschiedenis aangetekend, der aanhaling overwaardig en welke hier gevoegelyk schikt: 'Er staat een Kerktooren op eenen Berg in Karinthiën, op het Landgoed van den Graaf ORSINI VAN ROSENBERG, Keizerlyke Tresorier; van voor langen tyd wierd nu en dan deeze Tooren van den Blixem getroffen, en wel zo, dat men 's Zomers dikwyls den openbaaren Gods-dienst daarom moest staaken, dewyl van tyd tot tyd verscheide menschen waren dood geslagen.

In 't Jaar 1730 wierd hy geheel door den Blixem vernield, gelyk INGENHOUS in zyne *Mengelschriften* p. 160. uitdrukt.

Op die zelfde plaats wierd eenen nieuwen opgebouwd; doch deeze was even zo noodlottig, als den vorigen. De Blixem sloeg daar 's Jaarlyks 4 of 5 maal in; daar is een Jaar geweest waar in hy 10 maal door 't onweder werd getroffen; In 't Jaar 1778 wierd hy 5 maal aangetast; en de laatste slag was zodanig, dat de tooren begon te zakken, en de Graaf hem moest doen afbreken; Nu wierd de derde Tooren opgerigd, voorzien van eenen spit-schen Afleider; zedert is alles in rust: een

20 *De Calappus - Boomen als Natuurlyke*

eenige reis is 'er de Blixem in geslagen; maar de uitwerking was zo gering, dat zelf de spitsthe punt van den afleider daar niet van smolt; de tooren zelf leed niets, bleef geheel ongeschonden.

De groote Martini Kerk der Stad Doesburg aan den yssel, wierd door den Blixem getroffen in de Jaaren 1737, 43, 47; in 1754 tweemaal, in 1756, 63, 74 en op andere niet naukeurig aangeteekende tyden. Door het aanpnyzen deezer behoedmiddelen, en het gerucht, hunner voortreffelyke diensten alom' verspreid, wierd eindelijk in 't Jaar 1782. van de Regeering besloten, om door middel van eenen wel ingerigten Afleider, de woede van den Blixem, van den zo menigmaalen getroffen Tooren af te weeren. De uitvoering deezer onderneming wierd aan den kundigen Genees-Heer en Mr. in de Wysbegeerte KRAAYENHOF opgedragen en toebetrouwd; Noch in 't zelfde Jaar wierd de afleider op den 24sten December geheel voltooid. Daar nu de ingewortelde vooroordeelen van byna de geheele Stad, door geene redeneringen, hoe krachtig en overtuigend ook, waaren op te ruimen; kan men zich zeer gemakkelyk verbeelden, hoe de ge-
moe-

moederen der stedelingen gesteld waaren, toen den 28sten Mey van 't Jaar 1783 ruim 5 maanden na 't plaatsen des Afleidens, de Blixem des avonds omtrent 7 uren op 't gewapend kruis sprong, doch geheel onverhindert tot den grond wierd overgebracht, zonder eenigzints deszelfs vernielende uitwerkselen na te laten. (i)

Uit Kärnthen verneemt men, dat de Kerktooren van Alhoven, by Hultenborg, wegens zyne spitsche hoogte en blikken dak, zeer dikwyls van den Donder is getroffen, waar door de Kerk zelf zeer dikwyls is beschadigd geworden. Na dat nu zulks in 't Jaar 1783 op eene zeer gevaarlike wyze geschiede, zo maakte men, om in 't toekomende den Blixem af te leiden, aan den top des toorens eenen koperen draad, ter dikte van een veer, vast, 't welk men op twee plaatsen, rondom vereenigde, en langs den muur behoorlyk in

B 3

de

(i) Zie omstandiger de *Onzydige Beproeving en Verdediging der Metaalen Blixem-Afleidens* door C. R. T. KRAIJENHOFF C. J. ZOON A. L. M. Phil. & Med. Doct. te Amsterdam, te vinden in het *Algemeene Magazyn I Deel II Stuk p 952. Seqq.* en nog omstandiger in de *Electrische Natuurkunde* van den ART JACQUET L. C. p. 297. Seqq.

22 De Calappus-Boomen als Natuurlyke

de aarde leide. By een hevig Onweder zag men duidelyk, hoe de Blixem op den tooren viel, doch terstond de leiding des draads volgde, zonder ook een spoor of kenmerk na te laten. (k)

Van Munchen word woordelyk 't volgend aanmerkelyk geval gemeld: den 5den July 1735 ontstond een schrikkelyk Onweder, van Donder en Blixem, by het Klooster Meyarn, 5 mylen van daar gelegen, welk binnen 3 minuten op den Afleider viel, die in 't laatstleden najaar op den Tooren van het Klooster geplaatst was.

De Blixemstraalen waren zo sterk, als of al de kracht van het onweer in dezelve vereenigd was. Dit verscheinsel was aller byzonderst. Door eene yzere staaf, welke 115 voeten lang en eenen paryschen duim dik was, had de blikke koepel van den Tooren met de aarde gemeenschap, in welke zy ter diepte van 3 voeten, in eene groote menigte yzer-hamerflag en uitgebrande steenkoolen ging, van hier werd dezelve onder den grond noch voortgeleid, ter

(k) *Algem. Genees- Natuur- en Huisboudk.-Jaarb.*
II Deel III Stuk of No. IX.

ter lengte van 130 voeten, tot in eene waterkom. De koepel van den tooren is met 2910 vertinde blikke platen bedekt. Deeze kostbaare toestel scheint in den beginne de geheele kracht van 't onweder naar zich getrokken te hebben, alzo hetzelfde in minder dan 10 minuten geheel weg was, en men buiten twee felle slagen nog maar twee, op eenen grooten afstand gehoord heeft. By den eersten slag die den tooren trof, zag men een dikke Vuurstraal langs den Afleider nederdaalen, en de geheele tuin was als een vuur, nademaal 't water uit de vyver of kom, door de menigvuldige regens, over de geheele tuin zich ontlast had. (1)

Meer diergelyke voorbeelden aan te haalen, vereischt 't oogmerk myner verhandeling niet, te meer daar in de aangehaalden, te gelyk de schadelyke gevolgen van 't verzuim van denzelven ten duidelyksten blykt.

Mogelyk zal iemand denken en uit ondervinding weten, dat men eenige voor-

B 4

beel-

(1) *Algemeene Genees- Natuur- en Huisboudkundige Jaarboeken II Deel IV. Stuk of No. X.*

24. De Calappus - Boomen als Natuurlyke

beelden heeft van hoog uitstekende Gebouwen, welke schoon van eenen Conductor voorzien, nochtans door den Blixem beschadigd zyn.

Deeze gevallen bekennen wy dat de ondervinding geleerd heeft; 'Er is meer dan een voorbeeld van.

Hier op zal ik vrymoedig aanmerken;

1°. Dat slegts *weinige* voorbeelden daar van bekend zyn. (*m*)

2°. Dat in zodanige gevallen de Conductors dikwyls te dun, en uit te dunne ringen zamengesteld, bevonden waren.

3°. Dat de Conductor zoms niet behoorlyk voorzien was.

4°. Dat de spits mogelyk te laag, zomtyds zelf laager dan andere uitstekende punten van een Gebouw, kan geplaatst geweest zyn.

5°. Dat

(*m*) 'Er worden vier, en misfchien de eenige bekende voorbeelden, in de *Onzydige Beproeving en Verdediging der Metaalen Blixem-Afleideren* L. L. Cit. aangehaald en wederlegd.

5° Dat vervolgens, in dusdanige gevallen de schaakel of leiding meer of min kan afgebroken zijn geweest. (n)

6°. Dat eindelyk zomtyds stompe punten in plaats van spitsche zijn gekosen en geplaatst geworden; Ten minsten, de gelukkige gevolgen, welke men dagelyks heeft van byna alle wel en naukeurig ingerigte Afleideren, doen ons besluiten, dat 'er een of andere van de reets genoemde gebreken, by die weinige mislukte gevallen, plaats gehad hebben.

Dit leid my als van zelf tot 't volgend gedeelte, namelyk tot 't betoogen, dat de *spitsche Afleiders*, boven de *stomp-uitlopende* te kiezen zijn.

Tot 't betoog hier van zy my vergund eerstelyk, myne Lezeren te herinneren, de naukeurige overeenkomst van den Blixem en 't Electrik-vuur, welke wy te voren betoogd hebben, en nu bekend ver-

B 5

onder-

(n) Dat de Schakel of leiding van den Conductor onafgebrooken moet zijn, om den Blixem zonder nadelige gevolgen tot den grond over te brengen, leert ten duidelyksten, 't *Proef-Huisje voor den Donder*, uitgevonden door den Heer Doctor LIND te Edinburg; welks beschryving te vinden is in de *Natuur-kundige Verhandelingen*, IV. Deel p. 416-419.

26. *De Calappus - Boomen als Natuurlyke*

onderstellen; Nu kunnen wy met eenvoudige doch naukeurige proeven onderzoeken, en zo ik my niet bedriege, beslissend betoogen, dat de voorrang aan de puntige Geleiders in den voltreksten zin toekomt, en dat de voordeelen welke wy daar van hebben, hoofdzakelyk van deszelfs Punt afhangt. Weet dierhalven,

1°. Dat wanneer een geleidend lichaam plus electriek en met zynen byzonderen, met 't overtollig electriek-vuur voorzienen dampkring, omringt is, een scherp punt, het vuur uit denzelven op eenen grooten afstand trekt; Maar dat 't zelfde punt, geene vonk uit denzelven kan trekken, van zeer naby den geleider.

2°. Verzoek ik met my aan te merken, dat een rond lichaam, geen of ten minsten zeer wynig electricaal-vuur, uit den plus gëelectrizeerden Conductor of deszelfs Dampkring haalt, voor dat 't zelve 'er de vonk uit doet voortkomen; en dat de vonk 'er op eenen veel grooteren afstand uitkomt, dan wanneer 't lichaam met een punt eindigt.

3°. Heeft men op te merken, dat de geweldige en veelyds schadelyke uitwerkingen voorkomen, wanneer de overvloedige electri-

electriciteit by gedaante van eene vonk zich ontlast, maar dat dezelve zonder eenig nadeel of gekraak word overgebracht, wanneer 't ontlastend lichaam met een punt gewaapend is

De Heer LE ROY getuigd, in zyne *Verhandeling in de Openbaare Vergadering van de Koninglyke Academie der Wetenschappen te Parys voorgelzen in den Jaare 1773*, (o) dat hy een zeer scherp punt, op eenen afstand van 3 voeten, voor den gëelectrizeerden Geleider gehouden heeft, en een lichtend punt zag voor den dag komen; Maar dat men 't'zelve punt op eenen afstand veel nader, te weten van een derde leins moest brengen, om een zwak vonkje uit denzelven te trekken; Een stomp punt hielt hy op eenen zelfden afstand als het scherp, en zag niets; Maar ten naasten by een duim van den geleider, alwaar de geleider moest vonken uitgeven, wierd hy een licht gewaar.

Zon-

(o) Zie LE ROY *Verhandeling over de gedaante der Staaven of Metaalen Geleiders, om de Gebouwen voor de uitwerking van den Blixem te behoeden, door het vuur naar de Aarde over te voeren; te vinden in de Natuurkundige Verhandelingen IV Deel p. 405 Seqq*

Zonder verder uitvoerig betoog, ziet men hier uit zonneklaar, dat in alle omstandigheden, 't punt, 't electricaal vuur van een geleidend lichaam, 't welk stellig gëelectrizeerd is, op eenen veel verderen afstand uittrekt, dan een rond lichaam; en dat de punt vervolgens geene vonk zal trekken, als op eenen veel korteren afstand, dan een rond lichaam.

Nu weet men, dat de geweldige uitwerking van de electriciteit, overeenkomt met de kracht der Vonk; door die zelfde kracht worden metaalen gesmolten, levendige dieren ogenblikkig van 't leven beroofd, ontvlambaare lichaaamen aangestoken, en 100 diergelyke geweldige uitwerkfelen voortgebracht; Alle deeze worden gebooren, indien men met een stomp lichaam, een positief gelaaden vlesch ontlad; Maar wanneer men een naald, of ander puntig geleidend lichaam, als by voorbeeld: een puntig uitlopend blad, vooral van den Calappus-boom, wegens zyne byzondere geschiktheid, tot dat einde, gebruikt en men trapswyze de gelaaden vlesch naadert, ziet men niets van diergelyke geweldige uitwerkzelen, of indien men dezelve schielyk nadert, en een vonk met een puntig geleidend lichaam
uit

uit dezelve trekt, merkt men geene zodanige geweldige uitwerkzelen.

Niemand zal uit deeze beslissende proeven, anders dan tot voordeel van de puntige Geleiders kunnen besluiten.

Met 't opnoemen van eenige tegenwerpingen, zal ik hier ter plaatze my niet ophouden, niet twyfelende of de voornaamsten, welke hier tegen in gebragt worden, zullen hier uit zeer gemakkelyk te wederleggen zyn.

Uit 't gezegde zullen wy ligtelyk de nuttigheden van de Gestalte van onzen Calappus-boom kunnen bepaalen.

Daar is niets lichaamelyks in de Natuur, dat niet zyne bepaalde hoeveelheid electriek-vuur heeft; Van de Aarde, van de oppervlakte der Wateren, van 't Ryk der Dieren zo wel als van dat der Planten ontvangt de Dampkring, zynde eene verzameling van dampen en uitwasemingen, onophoudelyk die dierbaare uitvloeizels, welke reets in de Natuurlyke lichaamen bestonden. Het zy door de uitwaseming, door de hitte van de gloeiende Zon veroorzaakt, 't zy door de Natuurlyke uitdamping der Planten, 't zy door de uitwase-

wafeming der dierlyke zelfstandigheden, 't zy door de gistende verrotting of andere meenigvuldige oorzaaken, worden deeze uitvloeizels gebooren, en in de lucht welke wy inaademen overgevoerd, te gelyk met de electrieke vloeistof. Deeze uitvloeizels met electrik vuur beladen, ligter dan onze atmospheer beneden, dryven, volgens hunne eenmaal ingelegde Natuur-Wet, opwaarts, vormeeren wolken, overladen, zo dezelve van hunne electriciteit op geenerlei wyze ontlast worden, met dat Blixem-vuur; en bevinden zich dus stellig geëlectrizeerd.

De onderscheide zelfstandigheden, van haare bepaalde en tot haar leven en onderhoud noodzaakelyke vloeistof, 'telectricaal vuur, beroofd zynde, dus negatief of minus electriek zynde, zyn de wolken positief of plus, en dus 't groot evenwigt welke wy in 'tgantsch Geschapendom aantreffen, en ons menigmaalen doet verwondert staan, verbroken.

De natuur tracht zich te herstellen, doet onderscheide pogingen, om op de natuurlykste wyze 't noodzaakelyk vuur aan de menigvuldige lichaamen weder te geven; barst blixemende los, indien't op geenerly wyze

wyze zacht ontlast word, en veroorzaakt verscheinzelen en uitwerkzelen zo geweldig, zo vermogend, zo verschrikkelyk, in de natuurkundige geschiedenissen overbekend.

Van deeze poging der Natuur is't, dat men in Frankryk en Duitschland heeft waargenomen, dat donder en blixem aanmerkelijk minder werden, ja zomtyds geheel een einde namen, zo lang men met proefnemingen bezig was, welke dienden om den dampkring van zyne overvloedige electriciteit te ontlasten. Hier immers vond de natuur een middel, waar door zy op eene zachte wyze 't verbroken evenwigt herstelde.

De verschrikkelyke uitwerkzelen van den Blixem, wanneer hy op deeze of geenerly wyze uitbarst, worden meest in de maatige Gewesten waargenomen, Gewesten daar 't evenwigt in opzicht van de electrike vloeistof zo zeer niet verbroken word; wat zal 'er dan, zou men zeggen, niet moeten gebeuren, in heete gewesten daar de aarde dan eens geheel uitgeput schein van waterige deelen, dan eens weder door 't zelve tot in 't hart doortrokken; Gewesten dus daar 't evenwigt op eene ontzaggelyke wyze, en maanden agter den anderen schein verbro-

broken te zyn, en daar de kunst op generally wyze de Natuur te hulp komt? 't schein dus of wy de vernielende uitwerkzelen van den Blixem dagelyks moesten ondervinden.

Dan de gelukkige ondervinding leert, dat juist deeze Gewesten 't minst deszelfs vernielende kracht ondergaan.

Het vermogen van spitsche voorwerpen hebben wy te vooren zo duidelyk, op standvastige en onveranderlyke Natuurwetten gegrond, betoogd, dat niemand thans niet met my, de min schadelyke uitwerkzelen van den stellig gëelectrizeerden dampkring, aan de gedaante van de menigvuldige Calappus-boomen op eene zeer Natuurlyke wyze zal toeschryven, en dezelve beschouwen, en, zo myne gedachten ten vollen begrepen zyn, verdedigen, als Natuurlyke Afeiders, waar door 't gebroken evenwigt van de electrieke vloeistof hersteld, en de nadeelige gevolgen voorgekomen worden, door de meerdere hoeveelheid van electriciteit des dampkrings zacht aan de Aarde weder te geven.

Dat myne G. L. zich met my de reets voorgelezene beschryving van derzelver gedaante herinnert, of met betrekking tot
hunne

hunne hoogte, ver boven de meeste andere boomen uitstekende; of met betrekking tot deszelfs tygen, welke alle puntig niet alleen uitloopen, maar eenen houtagtigen nerv door hun midden hebben, of met betrekking tot de reets beschrevene als een els toelopende pyi, in 't midden van deszelfs Kroon standvastig aanwezig; of met betrekking tot zynen spiervezeligen stam, welke met eene oneindige menigte van watervaten vervult is. (p)

Alle deeze in de wolken uitstekende punten hebben 't reets beschreven puntig vermogen, waar door dezelve in den elec-

C

trie-

(p) Dat deeze boom met eene menigte van watervaten voorzien is, behoeft men niet in twyfel te trekken, zodra men zich maar herinnert,

1°. Dat alle de vruchten welke aan dien Boom hangen voorzien zyn met een edel zap, als klaarwater, zeer zoet, koel en aangenaam van smaak, als of 'er weinig zuiker onder versch water gemengd was, en daar van zo vol, dat de noot gespannen staat, en het met geweld daar uit springt als men den jongen Noot opent, en zo veel, dat twee Persoonen een dronk daar van hebben kunnen.

2°. Dat de *Majang* of 't eerste uitspruitsel van 't bloesfel, noch in zyn scheidel besloten zynde, aan deszelfs punt word afgesneden, en in 't potje of bamboes, welke 'er aan gebonden word, in een etmaal byna een kan nats levert. ----- Zie 't *Ambonjch kruid-boek* van den Heer G: E: RUMPHIUS, *Med. Doct. &c.* 1. Boek 1. hoodst.

trieken dampkring geplaatst, 't electriek vuur zonder eenig geweld naar zich haalen, opzuigen, en langs derzelve veselvormigen stam aan de aarde zonder nadeelige gevolgen wedergeven. En wanneer 't vermogen dier punten niet genoegzaam is, of wegens de hoogdryvende wolken, of wegens de ontzaglyke menigte van electrieke vloeistof en de zwakke kracht der zuigende bladen door de aanhoudende droogte welke hen de natuur of eigenschap van geleidende zelfstandigheden eenigzings be- neemt, barst de electrieke vloeistof in Blixem los, en zou haare vernielende kracht uitoeffenen; dan hier in beantwoord de meergenoemde Palmboom, ook aan de eigenschappen der metaalen afleideren; de losgebarsten blixem word door de spits, als een els toelopende pyl in 't midden der kroon altyd aanwezig, nimmer door de warmte geheel en al verdroogt, opgevangen, langs den stam in de aarde overgebracht, en de schrikkelijke gevolgen voorgekomen.

Onze, zo ik my niet bedriege, overtuigende redeneeringen worden door de gelukkige ondervinding ten volfen bevestigd.

Indien wy hier te lande in onze waarnemingen naukeurig waaren, zouden wy, gelyk ik meer dan eens door het kundig Me-
de-

delid deezes Genoodschaps den Wel Eerwaarden Heer HOOYMAN heb hooren aanmerken, eene menigte aangaande de uitwerkzelen van den Blixem op de Calappus-boomen hebben; zyne nauwkeurige oplettenheid wist zich, toen ik deeze myne gedagten openleide, eenige gevallen te herinneren in onderscheidene Jaaren op deszelfs Landgoed voorgevallen, waar uit de werking van den Blixem op denzelven naukeurig word getoond; eenige gevallen lieten gescheurde Calappus-boomen na; andere toonden deszelfs vernielende kracht, door den boom geheel en al om ver te slaan; andere wederom toonden dat dezelve den uitgebarsten Blixem had opgevangen, en langs derzelver schors overgevoert, zonder den boom zelf eenigzints te benadeelen. Andere gevallen zyn 'er op 't Eyland *Cylon* waargenomen, welke den Calappus-Boom onbeschadigd schein na te laten, doch na eenige dagen, doen verwelken, en by 't omkappen doen zien, dat de boom door den blixem, van top tot wortel, als doorboort is. (q)

Byna dezelfde voordeelen genieten wy van deeze prachtige Conductors, wanneer

C 2

de

(q) Deeze laatste waarneming ben ik verschuldigd aan ons Medelid, den Wel Eerw. zeergel. Heer J. L. HOFFMAN, A. L. M., et Phil. Doct. en Predicant te *Columbo* &c.

de aarde ftellig en de Wolken ontkennend zich geëlectrizeerd bevinden.

Te vooren hebben wy niet alleen aangemerkt 't vermogen van de punten, met betrekking tot derzelver *zuggende* kracht, maar dat zy ook 't vermogen hebben om den ftellig geëlectrizeerden Conductor by wyze van een geblaas te *ontlasten*; even dit vermogen welke wy in de metaalen Geleiders waarnemen, bezitten ook onze prachtige en van de gunstige Natuur daar toe geplante Boomen, en beletten daar door de ongunstige uitwerkfelen welke dezelve aan menigvuldige zaaken zouden te weeg brengen; Voorbeelden, welke onze gedagten ftavaen, worden menigvuldig en zyn van overlang reets gevonden, waargenomen en bewondert, zonder dat men eenige natuurkundige redenen daar van wist op te geeven. Zie daar wat de Natuur-onderzoeker RUMPHIUS, daar hy van deezen Boom spreekt, zegt: hoe zwaarder last deeze boom draagt, hoe vaster hy worteld, maar te verwonderen is het, dat die boom welke onbeweegt ftaat tegens alle geweld der winden, zomtyds by ftil weder, inzonderheid als 't lang na den anderen geregend heeft, met den geheelen Klomp de wortel van zelf omvalt, als of hy van den blixem omgeflogen wierd, zo dat

dat tegenspoed eene oorzaak van zyn behoudenis, maar rust en stilte zyn bederf is (tot dus ver' RUMPHIUS) (r)

Zie daar 's Mans eenvoudige waarneeming welke ons volkomen van 't gezegde overtuigd; weet, dat by aanhoudende regens de lucht van haare dampen en electriaal vuur beroofd is en zich negatief geëlectrizeerd bevind; de geleidende lichaamen poogen 't verbroken evenwigt te herstellen; deeze taak nochthans word meest door de miljoenen punten der Calappus-boomen uitgevoerd, en doorgaans 't vuur *zacht* aan de wolken of Dampkring wedergegeven, waarom men ook zelden, geweldige uitwerkzelen ondervind; maar zomtyds word dit herstellen van verbroken evenwigt ook *losbarstende* ten uitvoer gebragt, en langs onze natuurlyke Geleiders den wolken, met agterlating van deszelfs vernielende kracht wedergegeven, en op deeze wyze 't verbroken evenwigt hersteld; en dit is 't geval van onzen schryver natuurlyk en eenvoudig ontvouwd.

Men vind Calappus-boomen, wier kruin op eenmaal als afgestoten word, en zich

C 3

als

(r) Zie 't *Ambonsch Kruidboek* L. L. cit. pag. 6.

als opgerigte paalen vertoonen; ik durf veronderstellen, (en de aanmerking van RUMPHIUS, en 'tvolgend geval bevestigen myne gedagten) dat deeze vertooningen niets anders zyn als uitwerksels der sterke ontlasting van de in meerderheid geëlectrizeerde aarde, of (met andere woorden) van den overvloed der electrieke vloeistof, waar mede de aarde overlaaden was.

De Heeren CHAPPE, CASSINI, PRUNELAY en anderen, hebben beslissende waarnemingen medegedeelt, wegens 't opklimmen van den Blixem van de aarde; dat is wegens de geweldige ontlasting der stellig geëlectrizeerde aarde.

De Heer CARMOY deelt twee waarnemingen mede, welke zeer beslissende zyn, van welke ik deeze zal aanhaalen, welke hier gevoeglyk schikt:

Ik bevond my (dus verhaald de schryver) in den zomer, te *Tancon*, een Dorp in *Beaujolois*, waar eenige dagen te vooren een persoon, die zich onder eenen boom geplaatst had, door 't Onweer getroffen, dood was nedergestort; zyne klederen waren in stukken gescheurd, zo waren ook die van zynen makker, die onder den zelfden Boom een schuilplaats gezogt had, doch 'er met

eene

eene kortstondige bedwelming afkwam. Hunne haren waren van 't Hoofd gerukt, en zaten boven in den Boom. Een yzere band, die ter heging van den holsblok van een hunner, diende, werd tot eenen hoogten tak, van denzelfden Boom opgevoerd en hing 'er aan.

In den grond, onder eenen Boom, op eenen afstand, tusfchen de drie en vier voeten, van den Boom, waar onder de een zo ongelukkig zyn einde vond, en de ander bedwelmd wierd, bespeurde ik een rond gat, breed naar boven en vernauwende in de gedaante van eenen trechter. Eenige voeten van beneden was de buitenfte boomfchors weggenomen, de binnenfte van onderen naar boven opgeligt, niet in groote ftrooken, maar by kleine afdeelingen als gefaazeld.

Ter zyde stond de Boom, onder welken het ongeluk deeze lieden trof. Hunne klederen in kleine stukjes gefcheurd, lagen rondsom dien boom verspreid.

Een zyden halsdoek, die de een aanhad, was alleen van de vernieling uitgezonderd. Het onderfte gedeelte van dien Boom had geen letzel, hoegenaamd; doch op de hoogte van tien voeten was de Bast weggenomen, en had de boom zelf vry groote tekenen van beschadiging. Een groot getal

40 De Calappus-Boomen als Natuurlyke

lange splinters, van beneden naar boven gespleten, hingen aan het bovenste gedeelte van den stam vast. De Bladen waren aan den eenen kant geschroeid, aan den anderen kant stonden zy in volmaakte frisheid.

Gemakkelyk viel het, den loop des Blixems, in dit geval, te volgen. Dezelve is, aan den voet des eerstgemelden Booms, uit den grond gekomen door den evengemelden trechter; van daar opryzende, nam dezelve den schors weg; vervolgens ter hoogte van drie of vier voeten gekomen, verliet hy dien Boom en trof twee Lieden, onder de naby staanden zich verschuilende, doode den eenen, bedwelmde den anderen, scheurde hunne kleederen in stukken, voerde hun Hoofd-hair en den Yzeren-band boven in den Boom, beroofde dien van den bast, en nam 'er in 't opklimmen stukken uit mede, ligte de splinters op, die, gelyk derzelve stand uitwyst, alleen van beneden naar boven gerukt waaren. Eindelyk trof dezelve de Bladen, die zich geheel verschroeid vertoonden, en vervoegde zich tot de wolk, welke deezen Blixem-slag had aangetrokken. — Ik had vergeten u temelden, dat eenige oogenblikken te vooren, de Donderslag, die kort en schor geweest

was

was, met eenen zeer zwaaren slag, zich had doen hooren. Zou dit een onderscheiden kenmerk weezen eens opklimmenden Blixems? Zou de eerste slag de Wolk van electricke stof ontlast; en de tweede dezelve daar aan weder gegeven hebben? — (s)

Zie hier, de nuttigheid van de gestalte van onze Calappus-boomen betoogd, en hen als natuurlyke Afleidens van den Blixem beschouwd en verdedigd;

Ik zou dus hier gevoeglyk kunnen eindigen. De nuttigheden, welke uit deeze beschouwing af te leiden zyn, zoude ik aan uwe overdenkingen kunnen overlaaten; dan daar ik beloofd heb deeze, met eenige, zo ik meen, nuttige aanmerkingen te sluiten, zal ik, zo kort my mogelyk, de voornaamsten aanhaalen.

Voor eerst, dat dezelve de wolken van haare overvloedige electriciteit beroovende,
C 5 doen

(s), Deeze brief van den *WelEd: zeer geleerden Heer CARMOY, Doctor in de Geneeskunde, te PARY-LE, in BOURGOGNE, Correspondent van de Academie te Dyon, aan den MARGUIS DE VICHY, over den opklimmenden Blixem*, is te vinden in het *Journal de Physique*.

42 De Calappus-Boomen als Natuurlyke

doen zamenvloeien, (*t*) zwaarder dan de lucht doen worden, en op de aarde in regendroppelen doen vallen, en aan 't Geschapendom die oneindige voordeelen toebrengen, welke wy den Regen verschuldigd zyn. Hier

(*t*) Dat de ontlasting van de overvloedige electriciteit de wolken doe zamenvloeien, of een wolk door zyne zamenvloëing doet zwaarder dan de lucht worden, zul en mogelyk' zonnige myner G: L: niet oogenbliklyk bevatten; waarom ik de vrymoedigheid gebruik, dit een weinig op te helderen: Een wolk stellig geëlectrizeerd, laat zich door haare ylheid kennen, zodanig dat de minst ervarenen aan de kouleur en gedaante eener wolk zal besluiten en zeggen: *daar is donder aan de lucht.*

Deeze ylheid der wolken ontstaat uit de waterdruppelen welke zich stellig geëlectrizeerd bevindende door de afstootende kracht der electricke vloeistof, elkanderen niet kunnen aanraaken.

Het zuigend vermogen der puntig uitlopende gelidende zelfstandigheden, te vooren proefondervindelyk beoogd, trekt 't overvloedig electrick vuur der stellig geëlectrizeerde wolken af: naar maate nu de electriciteit van de wolken ontlast word, naar die maate naderen de waterdeelen, welke de wolken vormen, tot malkanderen, en vloeien eindelyk, indien dezelve geheel van haare overvloedig vuur ontlast zyn, t' zaamen, en worden daar door zwaarder dan de lucht, en vallen in regendruppelen op den aardbodem. Hier van daan de mindere drukking der lucht na eenige Donderslagen. van hier is 't dat men zeer dikwyls waaneemt, dat 'er geen regen volgt, dan na eer hevige onweder. Hier van daan eindelyk, dat men zwaare regens of zogenaamde wolkbeuken, op zwaare Donderslagen, ziet volgen.

Hier uit zien wy, hoe noodzaakelyk 't is dat ieder Inwoonder eenige Calappus-boomen aankweekt, hoe nadeelig hy werkt voor zich en zynen mede Mensch, indien hy om min gewigtige redenen dezelve uitroeit;

Hier door immers zal men de wolken zien voor by dryven zonder ons te verkwikken, daar men in tegendeel door de gezegde voorzorg, de wolken tot zich zoude lokken, tot onze verkwikking en gezondheid in regen zien nederstorten, dezelve in de drooge Moufon zien vermeederen, en de daar uit afteleidene ontschatbaare voordeelen, ondervinden, en de algemeene klagte van droogte en gebrek aan water in dat Jaargety, zien ophouden, ten minsten verminderen.

Deeze aanmerkingen worden door de ondervinding bevestigd.

Op 't Eiland *Curacao* heeft men waargenomen, dat door de vermindering van Boschen, om kost-gronden te vermeederen, de regens ook spaarzamer zyn geworden; en 'er zomtyds een geheele regentyd verloopt, zonder dat 't aardryk genoegzaam bevogtigt word.

De

44 *De Calappus-Boomen als Natuurlyke*

De Eilanden *St. Crux* en *Tabago* leeren ook door 't weggappen der Boomen, de nadeelige gevolgen van de winzugt te laat kennen; in evenredigheid van 't uitroeien der Boomen, ziet men de wolken meer en meer over dryven, en de landen onvruchtbaar worden.

St Domingo en *Portorico*, aan den westkant met menigvuldige Boomen beplant zynde, zyn by uitstek vruchtbaar, aan den oost kant in tegendeel, daar men weinige Boomen heeft, is 'tland dor en onvruchtbaar. (u)

Indien men overal dien aangaande waarnemingen had, zou men menigvuldige diergelyke voorbeelden vinden; de opgenoemde nochthans zyn tot staving van onze gedagten genoegzaam.

Behalven dit groot voordeel, brengt de aanplanting van *Calappus-boomen* nog 't volgende aan.

Men weet, proeven en ondervinding bevestigen den invloed der electriciteit op de

(u) Deze waarnemingen zyn te vinden in de reets genoemde Verhandeling over de onzydige beproevingen en verdediging der Metaalen Afleidersen.

de boomen en planten, hier om is 't dat wy aanraaden, de Calappus-boomen tuschen de andere vrucht-boomen en nuttige planten te plaatsen, op dat hunne ontwikkeling daar door bevorderd, en zy tot onze voeding en gezondheid geschikter mogten gemaakt worden.

Ziet hier eindelyk eene aanmerking, en deeze zal 't slot deezer Verhandeling uitmaaken. Hun als natuurlyke Afleidens beschouwd en genoegzaam bewezen zynde raaden wy uit eene gepaste voorzorg, van de gebouwen laager dan de Calappus-boomen te stigten, en een Calappus-bosch op zy of agter 't zelve aan te leggen of op eenen korten afstand van 't zelve, zo 't zyn kan op de vier hoeken eenige van deeze natuurlyke Afleidens te plaatsen, op dat de, met 't Blixem-vuur overladene wolken door hunne puntig uitlopende kroonen zacht mogt worden ontlast; en zo 't uitbarst, 't nadeelige den Calappus-boom moge treffen, of langs denzelven zonder nadeel aan de Aarde mogt worden wedergegeven.

Uit 't gezegde kan men zeer gemakke-lyk besluiten, dat ider een in tyden van onwêr die voorzorg moet gebruiken, van niet onder hooge boomen, vooral van den
be-

46. De Calappus-Boomen als Natuurlyke

behandelden Calappus-boom, hunne schuilplaats te zoeken; en dat ieder Landheers plicht vorderd zyn Volk, als 'er Donder aan de lucht is, 't klimmen (v) in denzelve, op 't ernstigst te verbieden.

Meer andere hier uit afteleidene voorzorgen, laat ik aan de overdenking van myne Geachte Lezeren over.

Iemand zal zoms denken, dat de gegeven raad, van boschen zo kort by de Gebouwen te plaatzen, ongepast en nadeelig voor onzen welstand zy, wyl daar door de doorvloed der wind, de zuivering van de lucht, zo nodig in deeze gewesten, belet word;

Deeze bedenking verliest, mynes 'er achtings, alleen door de gedaante van die boomen in aanmerking te nemen, a ar kracht, als zynde boomen welke by den anderen staande eene lommerryke schaduwe

(v) Deeze boom, de nuttigste voor den Inlander, word, of om de nooten, of om den wyn welke zy uit de bloeifem tappen, en towak noemen, of om de b'aden, welke zy tot veele eyndens gebruiken, of om andere redenen, door de Tiffadores twemaal daags beklommen en moeten daar eenigen tyd op blyven om hun werk te verrigten. Zie RUMPHIUS L. L. Cit.

we geven, en door derzelver hooge, regt opgaande en gantsch kaale stammen den doorvloed der wind geenzints beletten, ten minsten niet zo, dat ze daar door onze gezondheid benadeelen; indien wy daar by de andere reeds genoemde voordeelen in aanmerking nemen, verdwynd deeze bedenking volkomen niet alleen, maar men zal zodanig een bosch als eene natuurlyke tent beginnen te beschouwen, onder welke wy eene vrische en koele lucht kunnen aademen, door dien dezelve van geene zyden den doorvloed der wind, de zuivering der lucht belet.

Mogelyk zal een ander zeggen: (en deeze is eene gewone tegenwerping by de Afleidens;) De puntig uitlopende kruinen 't onweer of den Blixem aantrekkende, word 't gebouw en de naby zynde voorwerpen meer aan 't gevaar blood gesteld.

Alleenlyk merken wy aan, dat de puntig uitlopende blaaden en als een els toeloopende spits van deezen boom geenzints den Blixem tot zich trekken, maar dat derzelver vermogen gelegen zy in 't inzuigen der overvloedige electriteit, om daar door 't verbroken evenwigt zacht te herstellen, en by 't uitbarsten, indien 't zich op zoodanige
eene

48 De Calap.-Boom. als afleid. bes. en verded.

eene wyzè ontlast , op te vangen , langs denzelfven aan de Aarde weder te geven , en de Gebouwen en omleggende voorwerpen , voor de vernielende uitwerkselen van 't zelve te beveiligen.

Meer tegenwerpingen op te losfen vinden wy onnodig , daar de meeste , uit 't gezegde op eene zeer gemakkelyke wyze te wederleggen zyn. Ik zal deeze eindigen met de gelukkige stelling van den , in het begin deezer , genoemden en geroemden B A C O , die alleen hier door nooit der vergetelheid zal onderworpen zyn :

Non fingendum aut excogitandum, quid natura faciat, sed observandum.

B A C O.

D R U K - F E I L E N

aande	lees	aan de	p. 8.	reg. 15.	van onderen
buur	—	vuur	= 9.	— 6.	— —
vet zelve	—	betzelve	= 9.	— 5.	— —
Michaelis	—	Micbaëlis	= 18.	— 13.	— —

ALTINGIA EXCELSA

MALAICE ET JAVANICE

R A S A M A L A

LIGNUM PAPUANUM RUMPHII
HERBAR. AMBOIN.

Vol. 2. Pag. 57.

Arbor est procera, excelsa, nubium æmula, erectissima, ad altitudinem ducentorum pedum, vel magis, majestuose asurgens. Radices sunt crassissimæ, terram profunde fodientes, cortice crasso, aromático, rubro tectæ, odorem gratissimum styracinum spirante. Substantia interior radicum fragrantior evadit, odore quasi ex Narcisso & Benzoino mixto prædita. Truncus terræ proximus duodecim vel quindecim ulnarum crassitiem adimplet, quatuor vel quinque excavationibus magnis fissus, ascendens autem rotunditatem conservat, æqualis, pulcher, albicans. Cortex tegens partim est glaber, partim verrucosus, externe cinereus, interne obscure rubens, cum libro dilute rufescente, odorato; sed non tanta aromaticitate præditus, ac in radice. Sapor corticis est asper, amaricans, resinofus, balsamicus. Lignum est

est subrubrum, glabrum, solidum, compactum, madidum, succulentum, ponderosum, oleo aromatico resinoso imbutum, quod spontè per rimulas varias ad superficiem affluit, vel per incisiones acinacibus Javanorum factas, qui sedulo hanc resinam colligunt, ut odorem & topicis medicinalibus inferuiat.

Oleum affluens consistentiam mellis & colorem primum habet; postea vero fissuris corticis congruatum, parum albescit, translucidumque apparet cristalli adinstar; guttæ præsertim, quæ scobem non tangunt. Omnem fere trunci longitudinem varia occupant folypodia & Epidendra lætissime viridia, parasitarum modo, succo ejus enutrita, quia firmities, abundantia succi nutritivi & excelitas arboris id commode exhibet. Truncus foliis & ramis omnino nudus exultat ad cacumen usque, ubi in multos dispergitur ramos, coelum aspicientes, frondosos, in gyrum dispositos, crassitiem femoris adæquant: hi in alios minores subdividuntur rotundos, glaberrimos, cortice subrubro tenui obductos, odore fragrantissimo, dum franguntur, imbutos.

Folia exeunt alterna, stipulis brevissimis fuscis munita, & pedunculis teretibus, hemisphæricis, subcannulatis, octo lineas
lon.

longis, affixa, qui, si abrumpanitur, succum resinofum melleum, odorem styracis veri fundentem, guttulis lachrymosis extillant. Folia sunt oblongo-ovata, in acutum apicem fistentia, per ambitum serrata, teretia, coriacea, mollia, flexilia, glabra, splendentia, venosa, parum rugosa, ad medium ventricosa, magnitudine discrepantia, maxima vero quatuor pollices cum dimidio habent in longitudine, vix duos latitudine, superne dilute viridia, inferne glauca, inodora dum integra; si autem digitis perfricentur, odorem gratissimum exhibent, illi resinæ trunci similem & saporem habent inacidum, balsamicum, aromaticum, astringivum. sicca odore gratiori pollent, quam recentia, & arcis vel seriniis servata, odore suo lintheamina & indumenta imbuunt.

Mensibus Septembre, Octobre & Novembre hæc arbor fructificat, tunc summitatibus excelsis ramorum stipites tripollicares & quadripollicares egrediuntur, ramulos terminantes, quibus duo, tres vel magis conuli florigeri conjunguntur, turbinati, pollicem longi, digitum crassi, squamis unguiformibus plurimis imbricati, coriaceis, ex viridi flavescentibus, sex lineas longis & latis. Hæc arbor flores masculos & fœminas diversis stipitibus gerit, flores masculi conis præfatis congregantur, simi-

Iter ac in Pino: quivis conus octo vel decem sustinet flores, globosos, parum turbinatos, alium calicem vel corollam non habentes, quam squamulas quatuor breves, flavidas, coriaceas, membranaceas, inter se obvolutas, ex initio autem separatim prodeuntes. E centro squamularum columnella turbinata affurgit, quatuor vel quinque lineas longa, staminibus tenuibus undique circumducta, quæ indeterminate ex sexaginta ad centum usque diversis amentis variant, cum filamentis brevibus, capillaribus, fuscis, & antheris turbinatis inferne angustatis, superne ampliusculis & planis, flavescens, tantisper bifidis, biventribus, polline spermatico, sulphureo, globuloso, minutissimo farctis. Antheræ in duas valvas dirumpuntur, pollinemque fundunt, ut stygmata hiantia Florum foemineorum, qui parte infera sub eodem ramulo in altero locantur, eum recipiant. Flores foeminei in strobilos subrotundos congregantur ex duodecim ad viginti quovis amento conjuncti, calycibusque squamosis, duris, lignosis implantati. Quævis squama duos continet flores, sive ut naturalius loquar, duo ovaria germinantia, cum stylis incurvis, vix duas lineas longis, fuscis, canaliculatis, stygmatibus, simplicibus, conicis exalbidis, superne
 per

perforatis, instructis. Flores masculi post fœcundationem exsiccantur, & sponte decidunt: fœminei vero incrementum assumunt, arcte sibi conjuncti, & reuniti, strobilos subrotundos formantes magnitudinis nūcis communis, fuscos, sinuosos, duros, compactos, similiter ac in omnibus plantis ex familia Pinaceorum.

Fructus sunt ipsissimæ squamæ in strobilum congregatæ, quarum quævis duos claudit nucleos oblongos cuneiformes, duros, cartilagineos, magnitudinis Phaseoli, ex viridi rufescentes, in duas partes æquales abeuntes. Dum nuclei abrumpuntur, duæ substantiæ diversæ videntur, quas distinguere oportet. Prima ex granulis flavescens, angulosis, parvis, lignosis, splendentibus conflatur, quæ pro germine feminali reproductivo nullo modo considerari debent; potius autem pro involucre secundo, germen associante. Germen verum eadem capsulâ cartilaginosa includitur, Amygdalaceum, parvum, fulvum, depressum, inæquale, pellicula pertenui obductum, cum substantia interiori alba, carnosa, tenera, saporis grati subdulcis, in duas partes æquales dispenscente, quæ sunt cotyledones embryonis. Non autem, uti in Pino, in lobulos multos exscinduntur; sunt enim ovati, æquales, nec plusquam

duabus partibus constant, cum radícula rotunda, deorsum inclinata. Granula angulosa semen comitantia, odorem fundunt aromaticum gratum, ad illum resinæ accedentem, saporemque præbent asperum, oleosum: compacta substantia donantur, nullumque aliud corpus continent.

Ita se habet conformatio & structura nobilissimæ hujus arboris, à nemine, quod sciam, antea descriptæ. Naturali ordine ad familiam Pinaceorum intrat, novumque genus constituit sub nomine *Altingia* in honorem & perpetuam memoriam perillustris & magnificentissimi domini *Arnoldi Willemi Alting* statuum orientalis Indiæ à Natione Hollandica rectorum Præfecti & Ducis Generalis dignissimi, cujus faventissima liberalitate opusculum de plantis Javanicis exarare licuit.

Malaici & Javani hanc arborem univoce *Rasamala* vocant: montibus & sylvis *Archia* & loci dicti *Chiapannas* tam copiose arbores *Rasamala* videntur, ut dicere audeam plusquam duodecim millia individuorum inveniri posse, si rite enumerentur, nec ignorari potest, quænam arbores sint, quia odore aromatico gratissimo totas replent sylvas, unde statim agnoscuntur.

Si methodum Botanicam Linnæi observare aliquis intendat, hanc arborem reducat, oportet inter *Monœcia Monadelphia*,
ut

ut systema sexuale adimpleat. Rumphius in suo Herbario Amboinensi vol. 2. pag. 57. *de ligno* Papuano, Casu Rafamala, commemorationem facit, sed descriptionem & figuram arboris nullo modo exhibet, quia eam nunquam vidit. Ille ait, hoc lignum ex Zeylona & ora Malabarica ad Insulam Javæ adferri, & in Insulis Papuanis sive nova Guinea crescere, sed scire oportet in Zeylona & Malabaria hanc arborem nequidem inveniri; utique autem in Java, terra de Papous, Cochinchina & nonnullis maris Rubri insulis. Rumphius etiam addit, nullam resinam ex hac arbore fluere, lignumque nullum ferre odorem, credo potius, clarissimum hunc virum deceptum fuisse, & relationibus fallacibus præsticisse fidem.

Peritissimus Geoffroy in tractatu de materia Medica tom. 2. pag. 492. articulo de styrace liquido Authoritate Jacobi Petiver pharmacopei Londinensis Act. Philosoph. Reg. Societ. Londinensis num. 313. ait: ”
 „ styracem liquidum a Turcis & Arabibus
 „ Cotter-misa dictum, succum esse cu-
 „ jusdam arboris Rosa-mallos dictæ, quæ
 „ in Insula Cobros maris Erythræi nasci-
 „ tur, trium dierum itinere ab urbe Suez
 „ distante ” Huc usque descriptio arboris styracem liquidum exhibentis omnes latuit, quam & ego ardentissime videre cupiebam, aliis notitiis evidentibus ductus.

Hodie dicere audeo, oculis meis fidem præstans, styracem liquidum officinarum ex vera arbore Rafamala fluere, ab Arabibus Rasein-malla legitime dicta, a Papuanis Ruffimal, a Persiis Miha & a Cochinchinensibus Roza-malla.

Omnes hujus partes arboris excisæ succum lachrymotum resinofum fundunt odoratissimum, qui est verus styrax liquidus officinarum, ab Arabibus depuratus & defœcatus, atque ex Moka & Ispahan in Europam allatus. Javani, ut verum fatear, hunc succum resinofum depurare nesciunt, sed si articulus hic, commercio nationali utilisissimus, in praxin mitteretur, haud dubito, magnum producere posse lucrum laborantibus, maxime cum arbor Rafamala majori inveniatur copia Insulæ Javæ, quam aliis Asiæ Locis.

Virtus medicinalis arboris est antiseptica, vulneraria absterfiva: decoctum foliorum utiliter usurpatur in contusionibus, casibus ab alto, febribus putridis; & utique convenire potest in omnibus morbis à stagnatione humorum exortis, & dispositione Septica vel putrefacente. Resina apud omnes Nationes Orientales magno habetur pretio: mulieres præsertim odora menta varia gratisfima conficere noscunt, quibus semper styrax Rafamala primum obtinet locum. Hæc
re-

resina bene depurata & clarificata intus exhibetur ex gutt. III. ad XII. vel magis ad ulcera interna detergenda & solidanda optime censetur de ejus virtute ad putredinem arcendam, & sphaelum præcavendum in ulceribus scorbuticis.

Lignum Rafamala utilissimum etiam tigno videtur, propter soliditatem, duritiem & odorem gratum, quo imbuitur.

Omnibus fere arboribus Rafamala quædam species scarabæi semper invenitur, quæ resinâ eorum solummodo vescitur. Hoc animalculum odorem jucundum spirat styracinum, ideo nomen ei tribui Capricornius styracinus, Javani eum vocant Cacalum.

NB. Totgemak der leezers, welke de Latynsche taal niet verstaan, hebben wy nuttig geoordeeld, om deze, in het Latyn opgestelde, beschryving: van de Rafamala-boom in de Nederduitsche taal hier te laeten volgen.

DE VOORTREFFELYKE
A L T I N G I A

IN HET

MALEIDSCH EN JAVAANSCH

GENAAMD

R A S A M A L A

En by Rumphius in zyn Anboins kruid-
boek tweede deel bladz: 57 genaamd

LIGNUM PAPUANUM.

De boom is zeer groot, hoog, recht opgaande, als streefde zy na de wolken, ter hoogte van twee honderd of meerder voeten aller fraaist op wasfende. De wortelen zyn zeer dik, de aarde diep doorgraevende, met een lyvig, welriekend, rood bast bedekt, het welk eene zeer aangenaeme styrax-reuk van zich geeft. De binnenste zelfstandighyd der wortelen adend een nog lieffelyker geur, hebbende eene reuk als of dezelve uit Narcisfen en Benzoin gemengd was. De stam is heel dichte by de aerde twaalv tot vyftien ellen dik, en is in vier tot vyf groote holtens gespleeten; dog hooger op schietende houd
hy

hy zich rond, gelykftaltig, fraay en witachtig. De Schors, die den zelven dekt, is gedeeltelyk glad, gedeeltelyk vol wratten, van buiten asgrauw, van binnen donker rood en de binnenfte weeke bast heeft eene rosagtige kleur en lieffelyke geur; doch niet zoo sterk riekende als de wortel. De smaak van de bast is wrang, bitter, hars- en balzemagtig. Het hout is roodagtig, glad, vast, ineengedrongen, nat, volzappig, zwaer en met een specery- en harsagtig Oly doortrokken, het welk of van zelfs door de verscheiden in de oppervlakte zynde scheurtjes of uit de kerven door de Javaenen met hunne gewoone kapmesen in dezelve gemaekt, uitzypt, welke dit hars zorgvuldig verzaemelen, ten einde zich van het zelve tot reuk-werken en plaetzelyke heelmiddelen te bedienen.

De uitvloeyende Oly heeft eerst de dikte en kleur van honig, maar naderhand word dezelve, aan de spleeten van de bast verdikt zynde, een wynig wit, en ver-
toond zich doorschynend als Cristal: voornaemelyk die droppels, welke aan de vuile stof van de bast niet raaken. Verscheiden blygroene Boomvaren en Boomplagen neemen bykans de geheele lengte van de stam in, welke, gelyk als de boomzuigers zich van zyne vochtighyd voeden, terwyl de kragt, overvloed van zyn voedend sap
en

ende hoogte van de boom, zulks gemakkelyk voortbrengen. De stam schiet, van bladen en takken geheel ontbloot, regt op tot aan de kruin, alwaar hy zich in veele regt op gaende loofryke en, in eene ronde order geschikte, twygen verdeeld eene dye dik. Deeze splitzen zich weder in andere kleindere, ronde, zeer kaale met eene roodagtige dunne bast bekleede (twygen) welke, by aldien zy worden afgebrooken, met een alleraangenaemste reuk doortrokken zyn. De bladen schieten na malkanderen uit, welke voorzien zyn van zeer kleine bruine stoppeltjes en zyn vast gehecht aan ronde, gewelfde pypagtige acht lynen lange steelen, welke, wanneer zy afgebrooken worden, een harsen honigagtig vocht droppels wyze uitwerpen volmaekt van reuk, als de opregte styrax.

De bladen zyn langwerpig-eirond in een Scherpe spits uitloopende rondom zaagswyze gekerft, niet zwaer, lederagtig, zacht, buigzaam, glad, blinkende, vol aderen, wynig gerimpeld, in het midden buikagtig, van verschillende grootte, doch de allergrootste zyn vier en eene halve duim lang, en naauwelyks twee (duim) breed van boven ligt-groen, van onder zee groen, sonder reuk, zoo lang als dezelve geheel blyven, maer indien dezelve tusfchen de vingeren sterk worden gewreeven, geven

zy

zy eene zeer aangenaeme geur, gelyk het hars van den stam, en hebben eene zuuragtige, balzamische, kruidige, t'zaementrekkende smaak. Gedroogd zynde ruiken zy aangenaamer als versh, en in kisten of kassen bewaerd, worden het lywaet en de kleederen geheel en al van haere geur doortrokken.

In de maenden september, October en November draegd deeze boom vruchten, als dan botten aan de bovenste hoogste toppen der takken drie of vier duim dikke steeltjes uit, die in takjes eindigen, aan welke twee of drie of meer bloemdragende kegeltjes vereenigd zyn, die peer-wyzig van gedaente, een duim lang, een vinger dik, en vol zyn van zeer veele nagelvormige, lederagtige, groen-geele zes lynen lange en zoo veele lynen breede schubben.

Deeze boom draegd aan onderscheidene steelen mannelyke en vrouwelyke bloemen; de mannelyke bloemen worden met de te voorengemelde kegels verbonden even als in de pyn-boom. Ieder kegel draagd acht of tien bolagtige iets naer eene peer gelykende bloemen, welke geen ander kelk of bloem-kroon hebben dan vier korte, geele, leederagtige, vliëfagtige in malkanderen verborgene schobbetjes, die zich echter in het begin ieder afzonderlyk vertoon.

Uit het midden der schobbetjes koomt
 een peervormig pylaertje op, van vier of
 vyf lynen lang, aan alle kanten omringd
 van fyne veeszel-draedjes, die onbepaelde-
 lyk van t zestig tot honderd toe in verschil-
 lende kattaestaertjes veranderen met klyne
 bruine, hairagtige veezeldjes en peervor-
 mige meel-knopjes, welke van onder naauw
 van boven eenigzints grooter en glad, goud-
 geel een weinigje in twee'en gesplitst, twee
 buikig en met zeer wynig allerfynst bollet-
 jes gewys zwavel-geel zaad meel-zyn ge-
 vuld. deeze meel-knopjes of helmpjes bers-
 ten in twee hulzen en storten het zaad-meel
 ten einde de gapende stempels der vrouwe-
 lyke bloemen, welke aan het beneden deel
 onder de zelfde tak in een andere geplaetst
 worden, het zelve ontvangen. De vrouwely-
 ke bloemen, welke van twaalf tot twintig
 in ieder kattaestaertje vereenigd en in schub-
 agtige, harde, houtagtige kelkjes geplant
 zyn, worden in rondagtige pyn-appel-vor-
 mige bolletjes vergaderd. Ieder schobbe
 bevat twee bloemen, of, dat ik natuurly-
 ker spreek, twee bloeyende Eyer-nesten
 met geboogen stonkjes, die naauwelks twee
 lynen lang, bruin, pypagtig en van gelyk
 vormige kegel-aartige, bleeke, van boven
 doorboorde stempels voorzien zyn; de man-
 nelyke bloemen worden na de bevruchting
 dor en vallen van zelfs af; maer de vrouwe-
 lyke

lyke heel dicht te zaemen gevoegd en her-eenigd zynde, vangen aan te groeyen, en vormen, ter groote van een gemeere noot, rondagtige, pyn-appel-vormige bolletjes, die bruin, bogtig, hard en vast zyn gelyk als in alle gewasfen van het geflacht der pyn-boomen. De vruchten zyn de in het bolletje vergaderde fchobben zelfs, van welke ieder twee langwerpige, bytelvormige, harde, kraekbeenagtige kernen in zich bevat, ter groote van een turksche boon, zynde van een rood-groene kleur en in twee gelyke deelen gebrooken. Wanneer de kernen worden opengemækt, dan ontwaerd men twee byzondere zelfftandigheden, welke men behoord te onderscheiden. De eerfte bestaat uit geele, hoekige, klyne, houtagtige, blinkende korreltjes; welke geenzints als een vrucht beginnend zaed ter voortteeling-maar liever als een tweede omwindzel, het welk het vrucht beginzel vergezeld, moeten aangemerkt worden. Het waare vrucht-beginzel legd beslooten in het zelfde kraekbeenagtige zaad-huisje, en is Amandelagtig, wynig ros, ongelyk, nedergedrukt en met een zeer dun vliesje bekleed, met eene inwendig witte zelfftandighyd, welke vleefig, zacht en van eene aangenaeme zoetagtige fmaak is, zich in twee gelyke deelen uitbreidende, die de knopjes zyn van het

het kiempje. Maer zy verdeelen zich niet, gelyk als in de pyn-boom, in veele hulzen, want zy zyn Ey-rond, gelykvormig en bestaen slechts uit twee deelen met een omlaag hangend klyn rond worteltje. De hoekige Graentjes, welke het zaed vergezellen, verspreiden eene aangenaeme spece-ryagtige reuk, byna als het hars en geëven eene olyagtige onaangenaeme smaek, zyn van eene vaste zelfstandighyd, en bevatten verder geen ander lichaem in zich. Zoo-daenig is het maekzel en gestel van deezen zeer treffelyken boom, welke van niemand, zoo als ik weet, te vooren beschreven is. volgens de natuurlyke order kooft dezelve in het geslacht der Pyn-boomen, en maakt een nieuw soort uit onder de naam *Altingia* ter Eere en eeuwige gedachtenis van den Hoog Beroemden en Hoog Achtbaeren Heer Mr. **WILLEM ARNOLD ALTING** Gouverneur Generael van Nederlands Oost-Indiën, door wiens Hoogstgunstige Edelmoedighyd het my heeft mogen gebeuren dit werkje nopens de Javaansche planten te schryven.

De Malayers en Javaanen noemen eenpaerig deezen boom *Rafamala*, en op de bergen en in de boschen *Adjar Thomas* en van de zoogenaemde plaets *Tjiepannas* worden de *Rafamala* boomen in zoo groote menigte gezien, dat ik durf zeggen, dat er
meer

meer dan twaelf duizend kunnen gevonden worden, indien dezelve regd, zoo als het behoord, geteld worden; men kan ook zeer gemakkelyk weeten, welke deeze boomen zyn, om dat zy met heure zeer aangenaeme Speceryagtige reuk de geheele bosfchen vervullen, van waar dezelve terftond gekend worden. Indien iemand van voorneemen is om de kruid-kundige Leerwyze van *Linnaeus* foggvuldig na te gaen en deezen boom op zyne regte plaets wil brengen, het moet zyn by de Monœcia Monadelphia om het zaemenftelzel der geflachten te volmaeken. *Rumphius* maekt in zyn Amboinsch kruid-boek op bladz: 57. van het tweede deel van het Papuaanfch hout Caja Rafamala melding, maer hy geeft op geenderley wyze eene befchryving noch afbeeldzel van deezen boom, om dat hy dezelve nooit heeft gezien. Hy zegd: dat dit hout van Ceilon en van de Malabaarfche kust op het Eiland Java word aangebragt en dat het zelve op de Papuaanfche Eilanden of op nieuw Guinea groeid, doch men moet weeten, dat deeze boom op Ceilon en Malabaar geenzins gevonden werd, maar wel op Java, op het land van de Papous, Cochinchina en op sommige Eilanden van de roode Zee. *Rumphius* voegd 'er nog by: dat 'er geen hars uit deezen boom vloeid en dat het hout geen reuk van zich geeft; ik

geloof veel meer, dat dees zeer beroemde man is bedroogen geworden en aan verkeerde en bedriegelyke berichten heeft geloof geflagen. De zeer ervaeren *Geoffroy* zegd in zyne afhandeling: de materia medica tweede deel bladz. 432 in het hoofdstuk over de vloeybaare styrax volgens het getuigenis van *Jacob Petiver* Apothecar te London in de Philosophische afhandelingen van het Koninglyk Genootschap te London num: 313. „ dat de vloeybaere styrax, „ welke van de Turken en Arabiers cötter- „ mifa genoemd word, het vocht is van „ een zeeker boom genaamd Rosamallos, welke op het Eiland Cobros by de Erythraïsche Zee, drie dag-reizen van de Stad Suez gelegen, groeid. Tot hier toe is de beschryving van den boom, uit welke de vloeybaere styrax zypt, by allen onbekend geweest, welken ook ik vuuriglyk begeerde te zien; door andere onwederfpreekelyke kenmerken overreed, durf ik thans zeggen, vermits ik myne oogen geloof, dat de vloeybaere styrax der Apotheken uit de waere boom Rassa-mala vloeid, wordende van de Arabiers met recht Rassein-malla, van de Papoufen Rusfi-mal, van de Persiaenen Miha en van de Chineesen Roza-mala genoemd.

Alle afgehouden deelen van deezen boom geeven een zeer welriekend, vollappig
har-

harsagtig vocht van zich, welke de waere vloeÿbaere styrax der Apotheken is, van de Arabiers gezuiverd en gereinigd is, en van Moka en Ispahan na Europa gebragt word. de Javanen, (op dat ik de waerhyd belyde,) weeten dit harsagtig vocht niet te zuiveren, maar indien dit, voor de Nationale koophandel zoo zeer nuttig stuk, ter uitvoer gebragt wierd, zoo twyfelik niet, of het zoude groot voordeel kunnen aanbrengen voor die geene, welke dit werk verrichteden; te meer, vermits dees boom Rafamala op het Eiland Java in grooter meenigte gevonden word als op andere Afiatische plaetzen. De geneezende kragt van deezen boom is om de verrotting tegen te gaen, word heelend en zuiverend; een afkookzel der bladen word met groot nut gebruikt in kneusingen, in zwaere vallen, in rot-koortsen, en het kan zekerlyk dienen voor alle ziekten van de verdikking der vochten ontstaende en van een rotmakende gesteldhyd.

Het hars word by alle Oosterfche volken in groote waerde gehouden, voornaemelyk weeten de vrouwen verscheiden, zeer aangenaeme reuk-werken toe te bereiden, onder welke de storax Rosamala altoos het voornaemste is. Dit hars, wel gereinigd en gezuiverd zynde, word inwendig gebruikt van drie tot twaelv droppelen of

meerder om inwendige verzweringen te reinigen en te geneezen, het word wegens desfelfs kragt aller dienstig geoordeeld om de verrotting te beletten, en het koud vuur in Schorbutische verzweringen voor te koomen.

Het Rafamala-hout word ook zeer dienstig geoordeeld voor balken, wegens desfelfs vasthyd, hardhyd en aangenaeme reuk, met welke het zelve doortrokken is.

Op byna alle Rafamala-boomen word altoos een zeker soort van schallebyter of kever gevonden, welke alleen maer derzelve hars eeten; dit diertje ademd een aangenaeme styrax-reuk daarom heb ik aan het zelve den naem gegeven van *Capricornius styracinus*, de Javanen noemen het zelve *Cacalum*.

DESCRIPTIO ARBORIS

R A N G H A S.

Ex radicibus crassis diffusè terram ambi-
bientibus, Arbos erigitur procera,
frondosissima, ampla, ad altitudinem ferè
quingenta pedum excrefcens. Truncus
crassissimus, inæqualis, albicans, nigri-
cantibus magnis maculis hinc illic intinc-
tus. Rami, umbellæ modo per amplitu-
dinem disperguntur, subrotundi, verru-
cosi, sulcis et excavationibus variegati.
Folia sunt oblonga, subrotunda, basi inæ-
quali, ad latera nervulis ornata costas
æmulantibus, venâ maximâ intermediâ
exalbida, colore viridi atrescenti, petio-
lis longis appensa, foliis Mangiferæ eduli
quam proximè similia, transversim ex ra-
mulis exeuntia, tribus, vel plus, congre-
gatis.

Flores sunt stellati, albicantes, squallidi,
pusilli, racematim nascentes, thyrsi adinstar.
Corolla monopetala, quinquefida, foliolis
ad intra recurvis. STAMINA octo, capil-
laria, palida. Antheræ colore aureo præ-
ditæ. Calyx monophyllus, retroflexus.
Pistillum parvulum, rectiusculum, fructum,
post elapsum florum, sustinens, mag-

nitudine castanæ ordinariæ, scabridum, verrucosum, cordis figuram tantoties aliquantulum imitantem, testiculi aliquoties canis, colore subrufo claro, longo stipite affixum. Hic fructus similis partim videtur *Cynometræ* Linnæi *Nam-nam*, et partim *Mangæ Silvestri*. Pars ejus exterior est carnosâ, mollis, succum virosam fundens, primum albicantem, postea rufescentem, et demum nigricantem. Nucleus est duriusculus, subrotundus, avellanæ magnitudinis, intus amygdalaceus, sicuti in *Mangga*, *Nam-nam*, et aliis ad familiam *Pistaciorum* spectantibus.

Si structura et omnes ejus partes constitutivæ probè considerentur, procul dubio inter *Mangarum* genus rectissimè illi statuetur locus. *Cynometra* LINNÆI, quæ ad hoc etiam genus attinet, magnam habet affinitatem cum *Ranghas*, egressione prima fructuum ex trunco exceptâ. In collectione Plantarum Javæ ab illustri D. RADERMACHER facta hujus arboris meminiscitur nunquam satis laudandus CAROLUS LINNÆUS sub nomine *Ficus*. At nescio, cur ad hoc genus illam retulerit, cum nulla ejus partium hanc phalangem intrare possit. *Ficus* character indefectibilis est, *receptaculum commune turbinatum, carnosum, connivens.*

*vens, occultans flosculos vel in eodem ve-
distincto, habere. Linn. System. Plant.
vol. 4°. pag. 364. Ficus est plantæ genus
floribus in ipsius fructus cavitate nascentibus,
capillamentis, scilicet, tenuibus ex involucrio
quodam prodeuntibus, quod semen complecti-
tur, &. Tournefort. vol. 1°. pag. 662.*

Qualitas *Rangbas* noxia, adurens, haud
periculo carens. Lac ei non adest; sed
sufficit ramos ejus amputare, seu vicinitate
loci aliquo tempore manere, ut corpus
intumescat, epidermis aduratur, eruptio-
nes cutaneæ intolerabiles superveniant, et
idiosyncrasis recta viscerum, vaporibus
ejus intra corpus delabentibus, invertatur.
Ita evenit in Pagulo rurali D. D. HOOY-
MAN Mecenatis mei dilectissimi quinque
leucis ex Bataviâ ad nemora sito, quatuor
Indigenis Malaicis, ejus emptis servis, qui
post cæsiõnem unius tantum arboris acriter
ægrotarunt.

Nomen huic arbori à me inditum, est,
*Manga deleteria Sylvestris, fructu parvo
cordiformi.*

Rumphius Amboin. vol. 2°. pag. 259.
fig. 86. arborem vernicis exhibet, *Caju-
fanga*, et ait, in Java eandem vocari
Rangbas. Cum Javanicâ equidem optimè
figuratione convenit, si folia Moluccensis
mi-

minùs longa et mucronata essent. Sinarum verum vernicem arborem exhibentem eam Rumph. constituit, quanquam se nunquam plantam vidisse, sincerè fateatur. Recentiores vernicis arbores plures, quam unam, agnoscunt, Laccam, seu resinam gummosam præbentes, picturæ aptissimam. Inter has *Toxicodendron* Tournefort, *Vernix vera Sinensium*, *Croton Sinense* 'Tsumi, et *Ranghas Javanica* annumerari debent.

N: B: Voor den Nederduitschen Lezer volgt hier insgelyks, de vertaling van den beschreevenen *Ranghas boom*.

BESCHRYVING

VAN DEN

BOOM GENAAMD

RANGHAS.

Uit dikke, den grond ongereegeld doorlopende wortelen word een zeer aanzienlyk boom gevormt, voorzien met eene zeer uitgestrekte en bladenryke kruin, en groeiënde byna tot de hoogte van 50 voeten. Deszels stam is zeer dik, ongelijk, witagtig, hier en daar met groote zwartagtige vlekken geteekend.

De langwerpig-ronde, knobbelagtige, en hier en daar met sleuven uitgeholde takken verspreiden zich in de ronte, in de gedaante van eenen zonnescerm.

De Bladen zyn langwerpig-rond, ongelijk aan deszels steel geplaatst, aan beide zyden met zenuwen, by wyze van ribben, verzierd; hebben door het midden eene zeer groote en witagtige ader lopen, zyn van eene donkergroene kouleur, aan lange bladsteeltjes vast en zyn byna gelyk aan de bladeren van den eetbaaren Mangesboom en by drien of meer overhoeks aan de takken geplaatst.

De

De Bloemen zyn stervormig, witagtig glibberig, final, by bosfchen groeiende, eenen verzienden Bacchus - staf gelykende (*)

De Bloemblaadjes (*Corolla* genaamd) behooren onder de eenbladigen, in 5 deelen afgedeelten en zyn binnen waarts gekeerd.

De helmpjes of meel knopjes zyn van eene goud geele kouleur.

De kelk is eenbladig, agter of buitenwaarts gebogen.

Het stampertje of styl is kort en regt opgaande, de vrucht naar 't afvallen der bloemen in zich behoudende, zynde van de groote van eene gemeene Castanje, ruw, met wratten bezet, gelykende zoo wel eenigzinst naar de gedaante van een hart, als ook naar de zaatbal van eenen hond, zynde van een roodagtige heldere kouleur en gehegt aan eenen langen ftengel.

De vrucht fcheint meer of min gelyk te zyn aan de *Cynometra* van LINNÆUS *Nannam*, en ook gedeeltelyk aan de *wilde manga*.

Derzelve buitenfte gedeelte is vleezig, zacht, een vergiftig vocht gevende, 't welk

(*) Zodanig een staf, wierd met klimopbladeren, om't lochten en door de Priesteressen van Bacchus op 't Bacchus feest gedragen.

welk in den beginne witagtig, daar na roodagtig en eindelyk zwartagtig is.

De noot is vry hard, rondagtig, van de groote van een haafenoot, van binnen naar die van eenen amandel gelykende, even als in de *Manga*, *Namnam*, en andere tot de *Pistacia* behoorende nooten.

Indien men met een naukeurig oog deszelfs zamenstel, en alle de bestanddeelen beschouwt, moet men denzelven, buiten twyffel onder het geslacht der *Mangesboomen* plaatsen.

De *Cynometra* van LINNÆUS, tot dat zelve soort ook behoorende, heeft eenē groote overeenkomst met de *Ranghas*, uitgenomen, dat de vrucht op eene andere wyze uit den stam te voorschijn begint te komen.

In de verzameling van de Javaansche planten, door den Wel Ed: Gr: Agt: Gest: Heer *Radermacher* byeengebragt, word van deezen boom gewag gemaakt; De nooit volprezen CAROLUS LINNÆUS spreekt van deezen onder den naam van *ficus* of vygenboom.

Doch ik weet niet, waarom LINNÆUS denzelven tot dat soort gebragt heeft, daar geene van zyn deelen eenig overeenkomst hier mede hebben: *Het onaf-*
sches

*scheidelyk kenteeken des vygenbooms, is, zyn
tolronde, vleezige, zamenluikende vrucht,
die als een gemeen ontvanger [receptacu-
lum] de bloemen, 't zy op den zelfden stam
of op byzondere stammen, insluit en verbergt*
(* LINN: syst: plant vol. 4: p: 346.

*De vygeboom is een geslacht van plan-
ten, de bloemen in de vrucht zelfs voortbren-
gende, en een vynbaarig bosch uit eene zee-
kere vergaderplaats [receptaculum] geven-
de, welke 't zaat bevat &c. TOURNEFORT
vol 1 p: 662.*

De Ranghas heeft eene schadelyke hoe-
danigheid, brandende niet zonder gevaar:
Hy heeft geene melk in zich; maar zyne
takken snoeiende of eenigen tyd in zyne
nabyheid zich ophoudende, word men ge-
waar, dat 't Lichaam begint te zwellen,
de opperhuid brand, eene onverdragelyke
uitslag zich op de huid vertoont en de
natuurlyke werking der ingewanden, de-
zelfs uitwaseming binnen gekregen heb-
bende, verkeert word; zoo is 't by mynen
waardsten voorstander, *den Wel: Eerw:
Zeer*

(*). Dus overgezët, te vinden in Dr. HOUT
TUIN'S N: H: 2. Deel 3. stuk p: 691. seq.

Zeer Gel: Heer Hooyman op deffelfs Landgoed [t welke 5 Meilen van Batavia in een boschagtige, aangename streek gelegen is] overgekomen aan 4 gemeene maleiers, zyne gekogte slaaven, die, na dat zy maar een boom hadden omgekapt, zwaar ziek zyn geworden.

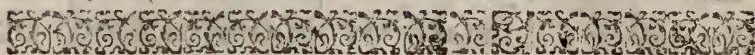
De naam welke ik deezen boom heb toegelegd, is, de *wilde schadelyke Manga*, hebbende eene kleine, bartvormige vrucht.

RUMPHIUS in zyn *Ambonsch kruidboek* vol 2. p. 259 fig 86. steld hem voor, onder den naam van vernis-boom *Caju Sanga*, en zegt dat hy op Java *Ranghas* genaamt word. Hy komt zeker met de Javaansche het best over een, indien de bladen der Molucsche een weinig korter en minder gespitzt waaren. RUMPHIUS heeft hem voorgesteld als den waaren Chinaschen Vernis-boom, schoon hy rondborschtig bekend, de plant nooit gezien te hebben; De hedendagsche Natuurkundigen erkennen meer dan eene soort van vernis-boomen gevende de lac-of gumachtige harst, die by de schilder-kunst hoognoodzakelyk is; onder dezen moeten de *Toxicodendron*, van TOURNIFORT *De waare vernis-boom van China*, de *Chinasche Croton Tssu-mi* en de *Javaansche Rangha*, geteld worden.

RELATIO PLANTARUM

JAVANENSIVM

Interfatione usque in Bandòm recognitarum à Dno. F. NORONA.

GENERA NOVA

L A T Y N . J A V A A N S C H

Altingia, Caju Rafamàla, Sp: 1.

In honorem Excellentissimi Domini ARNOLDI WILLEMI ALTING, Statuum Generalium Hollandicorum in orientalibus plagis Praefecti et Gubernatoris Generalis.

Ædula,	Caju falè,	Sp: 2.
Merina,	Tsjiulàn,	- - 1.
Ammonia,	Kistauhùm,	- - 1.
Arachna,	Gandatùli,	- - 1.
Arsenia,	Calac,	- - 1.
Astronia,	Camuning,	- - 1.
Aurila,	Cuyuc,	- - 1.
Aurora,	Vdani-plaúat,	- - 2.
Balania,	Meninfo, ter caju	- - 2.
	lândac	- - 2.
Bima,	Linking,	- - 3.
Bisphæria,	Kekèysan,	- - 2.
Bistania,	Xurú-tsjabe,	- - 1.
Bombynia,	Durènam,	- - 3.
Byrsa,	Oýst-làmbu,	- - 2.
Camphorina,	Kichantùm,	- - 1.
Canna,	Rottàng,	- - 4.

Car.

LATYN - JAVANSCH.

Cardamomum,	Bangle,	Sp: 4.
Carda,	Camiri,	- - 2.
Carmenta,	Gagaulàn,	- - 1.
Casciola,	Tjacòà,	- - 1.
Castronia,	Candùn,	- - 1.
Celebnia,	Cambang-dedès,	- - 1.
Ceraunia,	Trontòng,	- - 1.
Cetra,	Boa-gòò,	- - 3.
Chamula,	Zanèc,	- - 1.
Cinga,	Kirahùt,	- - 1.
Cistula,	Kipi-igt,	- - 1.
Citharella,	Ayàman,	- - 2.
Coelina,	Hurù ipis-cùlit,	- - 1.
Corna,	Api-api,	- - 1.
Crepula,	Pàtat,	- - 1.
Crocaria,	Droak,	- - 1.
Cymba,	Kipait,	- - 2.
Duania,	Crumbi,	- - 1.
Electra,	Rak-rak,	- - 1.
Erionia,	Cadàsfi,	- - 1.
Fabrenia,	Cajú-surèn,	- - 1.
Galanga,	Lancòas,	- - 2.
Gemmaria,	Asfahàm,	- - 2.
Harpagonia,	Balùn-infuc,	- - 2.
Haustrum,	Gamiram,	- - 1.
Horreola,	Vyàhan,	- - 1.
Ibina,	Catuc-mianuc,	- - 1.
Irina,	Lengsar,	- - 1.
Kermula,	Pochàn,	- - 1.
Lethea,	Tamiàn,	- - 1.
Menalia,	Areèn, Kihurà,	- - 2.
Morphæa,	Pinàngan,	- - 2.
	Nau-	

LATYN. JAVAANSCH.

Nautea,	Jatti,	Sp: 2.
Neoclia,	Arrèy · oadòl,	- - 1.
Nephrea,	Anxàna,	- - 1.
Nigrolea,	Rindòc,	- - 1.
Orbinda,	Chanàr,	- - 1.
Oxynia,	Blimbing,	- - 2.
Petafula,	Pangàn,	- - 2.
Phelima,	Champaca Ceylòn,	- - 1.
Phylanthera,	Kihapit,	- - 1.
Phylax,	Catutùncul,	- - 2.
Plutea,	Lansa,	- - 8.
Plutonia,	Cacapàsan,	- - 1.
Pompila,	Antàp,	- - 1.
Pulcheria,	Hunsut · buhùt,	- - 1.
Pyragma,	Burahòl,	- - 1.
Pyrecnia,	Camado,	- - 1.
Pyxa,	Pàching,	- - 1.
Quadrانيا,	Kihayali,	- - 1.
Quinquedula,	Muh · mäll,	- - 4.
Radia,	Tanjòom,	- - 2.
Renia,	Gàtip,	- - 1.
Rofaura,	Sarùni,	- - 1.
Rubina,	Sohòr,	- - 1.
Satania,	Rucàm,	- - 2.
Saterna,	Parrayàn,	- - 3.
Scapha,	Kilehò,	- - 4.
Scobia,	Bùngur,	- - 1.
Scorpæna,	Chirarù,	- - 2.
Schima,	Puspà,	- - 1.
Scubalia,	Rafùm,	- - 1.
Septina,	Hurù · mèra,	- - 1.
Solia,	Bumbulàn,	- - 2.

Spin

LATYN.

JAVAANSCH.

Spingula,	Jùcut - tòlod,	Sp: 1.
Stellia,	Muhùn,	- - 1.
Strangula,	Kiayàg,	- - 1.
Strania,	Canàry,	- - 8.
Strobila,	Onfe,	- - 2.
Stropha,	Cràs - tùlang,	- - 1.
Tabraca,	Kisfehèng,	- - 1.
Tarsina,	Kimenjàngan,	- - 1.
Therebina,	Pompohàn,	- - 1.
Tinnia,	Caju - tùa,	- - 1.
Torcula,	Jincòl,	- - 3.
Toxina,	Monjenjèm,	- - 1.
Tridalia,	Barrà,	- - 1.
Trifax,	Ranià,	- - 1.
Trigula,	Chumchùm,	- - 1.
Trima,	Contòl-monjèt,	- - 1.
Tripha,	Kihoè,	- - 1.
Uitenia,	Kilàyu,	- - 1.

SPECIES PLANTARUM.

Abutilon arbores-	Dilùpang,	Sp: nova
cens,		
Arum cadaveri-	Cambàng-banki,	- - - - -
cum,	Tirù,	- - - - -
Arum laceratum,	Cacàyar,	- - - - -
Arum bubalinum,	Tingiling mentik,	- - - - -
Arum sagittatum,	Ruji,	- - - - -
Arum trifoliatum,		- - - - -
Arum cordifoli-	Charibù,	- - - - -
um,	Jllòs,	- - - - -
Arum alatum,		- - - - -
		Aruma q ua-

L A A T Y N . J A V A A N S C H .

Arum aquaticum,	Klady,	Sp: cogn:
Arum maximum,	Bira,	- - - - -
Anacardium occi-		
dentale,	Jambo-monjet,	- - - - -
Anacardium en-		
cardium,	Ringas,	- - nova.
Azedaràch reci-		
sum,	Teticùsan,	- - - - -
Azedaràch odora-		
tum,	Cakera-kikera,	- - - - -
Azedaràch rami-		
florum,	Pincù,	- - - - -
Azedaràch nig-		
rum,	Trùs-gunòng,	- - - - -
Azedaràch edule,	Sontòl,	- - - - -
Apocynum stel-		
latum,	Duduitàn,	- - - - -
Apoeynum stylo-		
spernum,	Cambang fait,	- - - - -
Apocynum solea-		
re,	Kikandòl,	- - - - -
Apocynum flori-		
rostratum,	Angrèc-chiùlan,	- - - - -
Apocynum burfi-		
florum,	Angrèc-durion,	- - - - -
Amaranthoides,	Ratnà,	- - cogn:
Acacia aurea,	Nagafari,	- - - - -
Acacia gigantea,	Petè,	- - nova.
Acacia prona,	Kedaun,	- - - - -
Æschynomene vi-		
olacea,	Zayanti,	- - - - -
Æschynomene as-		
pera,	Turi,	- - cogn:
		Æschy

LATYN.

JAVAANSCH

<i>Æschynomene lævis,</i>	Caju gabùs,	Sp: nova.
<i>Asclepias canina,</i>	Craknâfi,	-----
<i>Asclepias argenta-</i>	Bidûri,	-----
<i>ta,</i>		
<i>Adatoda verticil-</i>	Njalindòn,	-----
<i>lata,</i>		
<i>Adatoda magnifo-</i>	Gagambùng,	-----
<i>lia,</i>		
<i>Amygdalus perfis-</i>	Fènsik,	-- cogn:
<i>ca,</i>	Galudrà,	-- nova.
<i>Anagallis spicata,</i>		
<i>Arbutus glaberri-</i>	Caju - tugâl,	-----
<i>ma,</i>	Pàcbar,	-- cogn:
<i>Alcanna spinora,</i>	Baùang - pùti,	
<i>Allium commune,</i>	Cuchay,	
<i>Allium finicum,</i>	Adas,	
<i>Anethum,</i>	Saldri,	
<i>Apium,</i>	Semanca,	
<i>Anguria indica,</i>	Sirit - buchât,	-----
<i>Acalypha rubra,</i>		
<i>Alfene verticilla-</i>	Lida - àyam,	-- nova.
<i>ta,</i>		
<i>Antirrhinum ros-</i>	Rafu,	-----
<i>marinifolium,</i>	Pinàng - bimbin,	-----
<i>Arecca parva,</i>		
<i>Arecca commu-</i>	Pinàng,	-- cogn:
<i>nis,</i>	Pinàng sinagâr,	-- nova.
<i>Arecca alba,</i>		
<i>Absinthium spa-</i>	Zuaet - murrit,	-----
<i>thulatum,</i>		

LATYN.

JAVAANSCH.

<i>Abfinthium spica-</i> <i>tum,</i>	Lòcat - mala,	Sp: nova.
<i>Anona reticulata,</i>	Nona,	- - cogn:
<i>Anona tuberosa,</i>	Siri - caja,	- - - - -
<i>Acorus,</i>	Dringo,	- - - - -
<i>Ananas,</i>	Nanas,	- - - - -
<i>Arundo indica,</i>	Bambù,	- - - - -
<i>Artocarpus ova-</i> <i>tus,</i>	Riandelica,	- - nova.
<i>Artocarpus inci-</i> <i>fus,</i>	Sucòn - timbùl,	- - - - -
<i>Artocarpus nanca,</i>	Nanca,	- - - - -
<i>Artocarpus pilo-</i> <i>fus,</i>	Champedah,	- - - - -
<i>Artemisia procum-</i> <i>bens,</i>	Zùcut - panurri,	- - - - -
<i>Amaranthus pyra-</i> <i>midalis,</i>	Zang - aràyan,	- - cogn:
<i>Amaranthus crista-</i> <i>tus,</i>	Bayang cabefèti,	- - - - -
<i>Abrus maculatus,</i>	Saga,	- - - - -
<i>Acanthus ilicifo-</i> <i>lius,</i>	Jerujù,	- - - - -
<i>Aspalathus volvu-</i> <i>laris,</i>	Gando - laut,	- - nova.
<i>Arachidna quadri-</i> <i>folia,</i>	Catiang - tana,	- - cogn:
<i>Bombax pentan-</i> <i>drum,</i>	Capòc,	- - - - -
<i>Balsamina carnea,</i>	Bèreteàng,	- - nova.
<i>Balsamina commu-</i> <i>nis,</i>	Daun lacca,	- - cogn:

L A T Y N.

J A V A A N S C H.

Ballote verticilla- tam,	Contud-bálu,	Sp: nova.
Brunella violacea,	Mayana mèra,	- - - -
Bombax plumo- fum,	Chankiràn,	- - - -
Bryonia tomento- ia,	Oyot-fiù,	- - - -
Begonia magni- folia,	Blà-blù,	- - - -
Begonia longifo- lia,	Hariàng-duncùc,	- - - -
Bryonia quinque- folia,	Oyot-kekèp,	- - - -
Balsamina repens,	Esòr-esòr,	- - - -
Begonia repens,	Huhuràngan,	- - - -
Bingonia gigantea,	Kipadàli,	- - - -
Bidens pinnata,	Harrugà,	- - - -
Bignonia tripinna- ta,	Pompooàn,	- - - -
Beta rubra,	Beet,	- - - -
Brunella bicolor,	Zaucerrà,	- - - -
Blechnum serpen- tinum,	Pacù-àlam,	- - - -
Bidens Acmella,	Acheram,	- - - -
Barleria quadri- spinosa,	Làndac,	- - correc- - - nova.
Barleria bitumnio- fa,	Làndac-biru,	- - - -
Barleria glabra,	Cambang China,	- - - -
Bixa orleana,	Galugà,	- - cogn:
Blitum,	Bàyam,	- - - -
Bidens trifoliata,	Siri-duàn,	- - nova.
	B	Cap

L A T Y N.

J A V A A N S ' C H.

Capparis spinosa,	Caju-tuju,	Sp: - - -
Capparis longifolia,	Casàng - kà,	- - - - -
Cassia obtusifolia,	Ketepèn,	- - cogn.
Cassia glandulosa,	Turuyàn,	- incogn:
Cassia fimbriata,	Cambàng - arrit,	- - nova.
Cassia mimosa,	Gagabùsan,	- - - - -
Cassia fistula,	Tangoli,	- - cogn:
Cassia alata,	Daun curàp,	- - - - -
Cassia tarda,	Zohàr,	- incogn:
Cassia mimosoides,	Juàit - furri,	- - nova.
Caprifolium fericeum,	Tùtup,	- - - - -
Caprifolium ovatum,	Songùgu,	- - - - -
Caprifolium reclinatatum,	Cambàng baiàl,	- - - - -
Caprifolium scarlatinum,	Caju - bugàn,	- - correc.
Caprifolium arbo- reum,	Cmabàng - cring,	- - nova.
Caprifolium paniculatum,	Cambàng - bugàn,	- - - - -
Caprifolium cristatum,	Zucut - pangòn,	- - - - -
Caprifolium viticifolium,	Oyeet,	- - - - -
Cytisus sericeus,	Catiàng gude,	- - cogn:
Convolvulus bracteatus,	Oyot - ampelàs,	- - nova.
Convolvulus pel- tatus,	Charrayòn,	- - - - -
		Con-

LATYN.	JAVAANSCH.	Sp: - - -
Convolvulus perfoliatus,	Oyot-pisfoc,	Sp: - - -
Convolvulus tricornutus,	Corri,	idem.
Convolvulus quamsdit,	Cambang-rinchik,	- - correc:
Convolvulus pilosus,	Caboyàn,	- - nova.
Convolvulus pes tigridis,	Oyot-tangan-tangan,	- - correc:
Convolvulus ferpiculans,	Oyot-ungù,	- - nova.
Convolvulus calyculatus,	Jucut-njaling-it,	- - - - -
Convolvulus subulatifolius,	Arrèy-pùri;	idem.
Convolvulus soldanella,	Cancòng,	- - cogn:
Convolvulus batata,	Bolén,	idem.
Cistus piperifolius,	Rendòng,	- - cor: ex
Cistus telephioides,	Lampany,	melast:
Cistus parasiticus,	Manjàl,	- - nova.
Cistus quinque-nervis,	Chalòn,	idem.
Cistus albisimus,	Arrendòng - masfa,	idem.
Cytisus decaphyllus,	Cabaò,	- - nova.
Coprofina myrtifolia,	Tay-àyam,	- - - - -

LATYN.

JAVAANSCH.

Champaca Miche-	Champaca,	Sp: cogn:
lia,		
Costus arabicus,	Tommo,	- - - - -
Croton coccine-		
um,	Puris,	- - nova.
Conyza balsami-		
fera,	Sambong banki,	- - cogn:
Citrus,	Zercò, genus cogn:	cum 20 Sp:
Cotyledon lacinia-		
ta,	Chacàr - bebèc,	- - cogn:
Crotalaria auricu-		
lata,	Catiàng - monjet,	- - nova.
Celtis amplifolia,	Kibuntàr,	- - - - -
Cæsalpinia pul-	Cambang - cùpu-	
cherrima,	cùpu,	- - - - -
Coreopsis emarci-		
da,	Lampòn - loguòn,	- - - - -
Coreopsis bitumi-		
nosa,	Nampòn,	- - - - -
Carduus amplexi-		
caulis,	Zonhè - lampùn,	
Cucurbita purpu-		
rea,	Calayàr,	- - nova.
Caryophyllus hor-		- - cogn:
tensis,	Telukik,	- - - - -
Capficum,	Chabe,	Gén. - -
Cepa,	Bauàng,	- - - - -
Cepa ascalonica,	Lokiòk,	
Carum,	Caroway,	
Cuminum,	Jintàn,	
Coriandrum,	Catùambar,	
Cucumis perpusil-		- - nova.
lus,	Hamprù - bogò,	Cha-

LATYN.	JAVAANSCH.	
Chamæmelum no- bile,	Cambang - cravo,	• • cogn:
Crinum albiflo- rum,	Bàcong,	- - - - -
Campanula rosea,	Pùchung,	- - cogn:
Celtis angustifolia,	Angrung,	• • nova.
Costus foenicula- tus,	Tontak,	- - - - -
Cesalpinia sapang,	Sechang,	- - cogn:
Champaca turbi- nata,	Champaca loguon,	- - nova.
Croton altheifoli- um,	Kilalày,	- - - - -
Celtis orientalis maxima,	Curay,	- - - - -
Celtis glabra,	Cafu-fusum,	- - - - -
Cucumis purpu- reus,	Bobontengan,	- - - - -
Calophyllum odo- ratisimum,	Sulatrì,	- - cogn:
Cerbera,	Bintaro,	- - correc-
Croton ovatum,	Tapèn,	- - nova.
Crotalaria striata,	Zucut-meàn,	- - - - -
Carthamus tincto- rius,	Casòmba,	• • cogn:
Commelina gra- minea,	Bayonda,	- - nova.
Commelina nervo- sa,	Bredo-bambù,	- - cog.
Cassia,	Coffy,	- - - - -
Cleome viscosa,	Mamàn laganfa,	• • cogn:
Ceropegia parasi- tica,	Angrèc - monjet,	- - correc-

LATIN

JAVAANCHS.

Croton pigmenta- rium.	Talincup,	cum fig.
Crotalaria frutico- sa,	Hihirisan,	sp: nova.
Croton laurifoli- um,	Kimeon,	- - nova.
Cucumis angui- nus,	Paria pelus,	- - - - -
Corindum halica- bum,	Arreghenghe,	- - cogn:
Cyeometra cauli- flora,	Nam-nam,	- - - - -
Calophyllum ova- tifolium,	Casu njamplon,	- - cogn.
Cannacorus,	Tasfibeb,	- - nova.
Champaca fascicu- lata,	Champaca - ban- dòc,	- - cogn:
Dillenia Indica,	Caju sempu,	- - cogn:
Dracontium vio- laceum,	Randa-hias,	gen: cogn:
Dolichos mammo- sus,	Bancòan,	- - correc:
Dracæna venenata	Ansuang-loguon,	- - nova.
Dracæna rubra,	Andong,	Sp: nova.
Dolichos pruri- ens,	Rarrauea,	- - correc:
Durio stercora- ceus,	Durion,	- - nova.
Dioscorea trifolia- ta,	Gadung,	- - correc:
Dioscorea delete- ria,	Ubi-upas,	- - cogn:
		- - nova.
		Ex-

LATYN.

JAVAANSCH.

Excœcaria ovati-		
-folia,	Buta-butā,	gen: cogn:
Euphorbia botry-		
-oides,	Daun petilam,	- - - - -
Euphrasia viola-		
-cea,	Juait-cambing,	- - - nova.
Epidendrum cor-		
-nutum,	Orè-orè,	- - nova.
Equisetum aquati-		
-cum,	Haròt-hòt,	- - - - -
Euphorbia penta-		
-gona,	Suru-furù,	- - cogn:
Epidendrum cica-		
-darium,	angrèc-lolo,	- - nova.
Epidendrum pugi-		
-onatum,	maleccà,	- - - - -
Ephemerum glauc-		
-ospersum,	mata puchàng,	- - - - -
Epidendrum fru-		
-mentaceum,	mancràc,	- - - - -
Epidendrum bis-		
-picatum,	amè-amè,	- - - - -
Epidendrum fau-		
-rurus,	Angrèc-yari,	- - - - -
Epidendrum cau-	Angrèc cambu-	
-liflorum,	lan,	- - - - -
Epidendrum cate-		
-natum,	Cadaka - buròng,	- - - - -
Epidendrum aci-		
-nacrofolium,	Rentèk,	- - - - -
Euphrasia repens,	Arrucù,	- - - - -
Euphrasia lactuci-		
-na,	Rerringhitàn,	- - - - -

L A T Y N . J A V A A N S C H .

Epidendrum tes- sulatum ,	Cadàka ,	- - - -
Ephemerum race- mosum ,	Choncòc ,	- - - -
Epidendrum mul- tibilbe ,	Bàua-uàngau ,	- - - -
Euphrasia aroma- tica ,	Camulàng-pùti ,	- - - -
Erythrina Coral- lodendron ,	Dapdàp ,	- - cogn:
Eupatorium volu- bile ,	Oyot-pùti-liching ,	- - - -
Euphrasia rosma- rinifolia ,	Thetheàn ,	- - nova.
Euphrasia hel- minthospermum ,	Ghedàn ,	- - - -
Ficus aurantiata ,	Darrandàng ,	Sp: nova.
Ficus deleteria ,	Auàr - auàr ,	- - - -
Ficus picta ,	Oringhin ,	- - cogn:
Ficus parietaria ,	Amis - mata ,	- - nova.
Ficus racemosa ,	Oàlen ,	- - cogn:
Ficus phylloper- ma ,	Pehèr ,	- - nova.
Ficus , amara ,	Pisforòh ,	- - - -
Ficus gigantea ,	Bunùt ,	- - - -
Ficus calycisper- ma ,	Jayauai ,	- - - -
Ficus subcalyptra- ta ,	Boa - loè ,	- - - -
Filix stipulacea ,	Pacu - boa ,	- - - -
Filix auriculata ,	Pacu - charehàm ,	- - - -
Filix palmacea ,	Pacù - tihàm ,	- - - -

L A T Y N.

J A V A A N S C H.

Fœniculum,	Acar - àining,	Sp: cogn:
Flagellaria ara- neiflora,	Sunfàn,	- - nova.
Gmelina,	Oàrren,	- - cogn:
Gardenia florida,	Caja - piring,	- - - - -
Galeopsis magni- folia,	Ducut - ambùr,	- - nova.
Guilandina rotun- da.	Matahiàng,	- - correc:
Guayàba,	lambo bichi,	gen: cogn:
Grevia racemosa,	Kilàki,	Sp: nova.
Grevia Asiatica,	Tallò,	- - cogn:
Hedysarum trifo- liatum,	Daun ringan-rin- gan,	- - - - -
Hedysarum pul- chellum,	Kiching - goràn,	- - - - -
Hedysarum humi- fufum,	Sécamàn,	- - nova.
Hedysarum viola- ceum,	Cambàng - aarring,	- - - - -
Hedysarum race- mosum,	Apa - apa,	- - cogn:
Hedysarum nig- rum,	Cuyàn - potòn,	- - nova.
Hedysarum ova- tum,	Cada - tuàn,	- - - - -
Hedysarum capi- tatum,	Bòntot - cuching,	- - cogn:
Hedysarum trique- trum,	Chinchoràng,	- - - - -
Hedysarum lans- sum,	Ekor - anomàng,	- - - - -
Hedysarum verti- ciliatum,	kissahát,	Sp: nova.

LATY N.

JAVA ANSCH

Hedyfarum zonu- latum,	Sinòm,	Sp: nova.
Hedyfarum rosma- rinifolium,	Jùcut - cacasirang,	- - - -
Hedyfarum inæ- quale,	Ghengheàn,	- - - -
Hedyotis rotundi- folia,	Mamaniram,	- - - -
Hedyotis longifo- lia,	Mamaniram làki- làki,	- - - -
Hedyotis plicata,	Umbùl - umbùl,	- - - -
Hedyotis arbores- cens,	Catumpàn,	- - - -
Hedyotis lanceo- lata,	Jucut - caranse- rang,	- - - -
Hibiscus tiliace- us,	Daun baro,	- - cogn:
Hibiscus seviceus,	Sait,	- - - -
Hibiscus trinita- rius,	Gandapùra - utàn,	- - nova,
Hibiscus Abelmo- schus,	Gandapùra,	- - cogn:
Hibiscus acetofus,	Gàmat,	- - - -
Hibiscus pruriens,	Cabòrro,	- - nova.
Hibiscus cœlestis,	Chachankir - lan- git,	- - - -
Hibiscus malva- rofa,	Oribàn,	- - cogn:
Hibiscus fagitta- tus,	Chachankir,	- - nova,
Hibiscus barbatis,	Tisùc,	- - - -
Hemionitis trifida,	Simbar - rampe,	- - - -

L A T Y N . J A V A A N S C H .

Hemionitis acro- sticha,	Pàcu-manàng,	Sp: nova.
Hydrocotyle asia- tica,	Pancàgan,	- - cogn:
Heliotropium um- bellatum,	Sambilàng,	- - - - -
Heliotropium lon- gifolium,	Tompalim,	- - nova.
Heliotropium scandens,	Oyot-gardù,	- - - - -
Holcus sacchara- tus,	Batàr,	- - cogn:
Hipocrepis mimo- fula,	Bebesjàn,	- - nova.
Heliotropium lan- ceolatum,	Buntut-aiching,	- - - - -
Helianthus triner- vis,	Serenghènghe,	- - cogn:
Justicia gandarù- sa,	Gandarùsa,	- - - - -
Justicia procum- bens,	Daun benàng,	- - - - -
Justicia spicata,	Jaròngan,	- - nova.
Justicia violacea,	Handulùm,	- - - - -
Justicia picta,	Daun prada,	- - cogn:
Jambus calycinus,	Heàs,	- - nova.
Jambus ruber,	Jambu-àyer,	- - cogn:
Jambus acidus,	Còpo,	- - nova.
Jambus rosatus,	jambo àyer-màuar,	- - cogn:
Ixia ensifolia,	Cambàng-maràk,	- - - - -
Iberis calycina,	Camandilàng,	- - nova.
Jatropha,	Jaràc-costa,	- - cogn:
		Jas.

LATYN.	JAVANESCH.	
Jasminum odora- tum,	Cambàng-gambir,	Sp: cogn:
Jasminum sylves- tre,	Malàti - utàn,	- - - - -
Jasminum bicorol- latum,	Malàti,	- - correc:
Kœmpheria pro- cumbens,	Conchòr,	- - cogn:
Lilium pendu- lùm,	Cambàng - bedùl,	- - - - -
Laurus Casfia,	Caju mànis,	- - - - -
Laurus camphora,	Càpur - baros,	- - - - -
Laurus falsifràz,	Caju - padàs,	- - - - -
Laurus malaba- thrum,	Sintòc,	- - - - -
Laurus crucifo- lia,	Hurù-gading,	- - nova.
Laurus cinnamo- pmum,	Kiamis,	- - cogn:
Lathyrus penta- phyllus,	Cambang tlàng,	- - nova.
Lachryma job,	jali batu,	- - cogn.
Ligustrum race- mosum,	Pandac - pandac,	- - nova.
Leontodon acutis- simum,	Rayàna,	- - - - -
Leonurus Indica,	Daun heràn,	- - cogn:
Leonurus marru- bifolia,	Zùcut - pùlut,	- - - - -
Leonurus cordifo- lia,	Zùcut - fumilàng,	- - - - -
Lycopodium lan- ceolatum,	Cadàca - ramè,	- - - - -
		Ly-

LATYN.

JAVAANSCH

Lycopodium vermiculare,	Cumpaït,	Sp: nova
Morinda tinctoria,	Bancudo,	ge: cogn:
Musfænda frondosa,	Chenke labàn,	Sp: cogn:
Mollugo pumila,	Gelàng - pafir,	- - nova
Mollugò multiflora,	Jucut ridi,	- - - - -
Melisa hortensis,	Melise,	- - cogn:
Melisa longifolia,	Dillam,	- - nova
Melisa montana,	Jàuer-cotòc-utàn,	- - - - -
Maranta funcea,	Bambàn,	- - cogn:
Mangostàna,	Mangustàn,	- - correc:
Myrtus hortensis,	Myrt,	- - cogn:
Myrtus alba,	Caju - puti,	- - correc:
Momordica rotunda,	Corrèc - cotòc,	- - nova
Morus longifolia,	Nangsi,	- - - - -
Morus laciniata,	Babel àrang,	- - cogn:
Matricaria,	Serùni,	cum 3 spe:
Malva Europea,	Cambàng - sonkèt,	Sp: cogn:
Musa,	Pisàng cum 20	varietatib:
Mirabilis Xalapa,	Cambàng - sòre,	cum 4 var:
Moringa parosifolia,	Kellòr,	Sp: correc:
Manga,	Genus cognit: cum 12	varietat:
Manga acida,	Gandaria,	Sp: nova
Melochia fasciculata,	Dendèk - poè,	- - - - -
Momordica auriculata,	Oyot - gagac,	- - - - -
Mimosa scandens,	Chariù,	- - cogn:
		Mo-

LATYN. JAVAAANSCH.

Momordica furcu- lata,	Lopang,	- -	nova.
Nipa,	Nipa,	gen:	corr:
Nymphæa Nelum- bo,	Tratti,	Sp:	cogn:
Nephelium echi- natum,	Rambutàn,	gen:	corr:
Nephelium gla- brum,	Rambutàn-athe,	Sp:	nova.
Nicotiana frutico- sa,	Tabàco,	- -	cogn:
Ophrys cristata,	Papechàn,	- -	nova.
Oenothera quadri- columnata,	Chabeàn,	- -	correc-
Orobanche stans,	Camban Japan,	- -	nova.
Orobanche biflo- ra,	Takin,	- -	- - -
Oenothera alba,	Mamariam,	- -	- - -
Ophioglossum cul- trifolium,	Simbar-yari,	- -	- - -
Ocymum,	Sùlasfi,	gen:	cogn.
Oxallis Lujùla,	Cancam-yùyu,	- -	- - -
Oxallis recisa,	Haria-dac-àyèr,	-	nova.
Orchis cicadaria,	Cambàng-chuc- hur,	- -	- - -
Orchis stercoraria,	Tunot,	- -	- - -
Orobanche hirta,	Cambàng-tro-	- -	- - -
Ophrys arundina- cea,	pòng, Cambàng-yauèrr,	- -	- - -
Orchis cornuta,	Cuning-Padàng,	- -	- - -
Osmunda laciniata,	Zùcut-yalac,	- -	correc:

Ox.

L A T Y N.	J A V A A N S C H.	Sp: cogn:
<i>Oxalis senfriva</i> ,	Tacot-manusia,	
<i>Opuntia magnifolia</i> ,	Lida-badac,	- - - -
<i>Phyllanthus emblica</i> ,	Boa-Ma'aca,	- - - -
<i>Phyllanthus rubra</i> ,	Candri-nasi,	- - nova.
<i>Phyllanthus coccinea</i> ,	Mingit,	- - - -
<i>Phyllanthus alba</i> ,	Nasi-nasi,	- - - -
<i>Phyllanthus turbinata</i> ,	Dipari,	- - - -
<i>Phyllanthus argentata</i> ,	Kibanjar,	- - - -
<i>Phyllanthus placentata</i> ,	Marremè,	- - - -
<i>Phyllanthus acidissima</i> ,	Cheremè,	- - correc.
<i>Phyllanthus speciosa</i> ,	Catuc-manis,	- - nova.
<i>Phyllanthus urinaria</i> ,	Daun cottè,	- - cogn:
<i>Phyllanthus niruri</i> ,	Zucut-besi,	- - cogn:
<i>Phyllanthus tomentosa</i> ,	Caju-muca,	- - nova.
<i>Phyllanthus urceolata</i> ,	Chichariniang,	- - - -
<i>Phyllanthus epiphyllanthus</i> ,	Lansi-lakinà,	- - cogn:
<i>Periclymenum javanicum</i> ,	Daun tamàn,	- - nova.
<i>Phaseolus clitorius</i> ,	Bonga biru,	- - corroc:
		Poyl-

L A A T Y N.

J A V A A N S C H.

Polygonum zonu- latum,	Titi-boàn,	Sp: nova.
Plumeria arborea,	Cambodia,	- - cogn:
Plumeria lau-ifo- lia,	Mandacàki kichil,	- - nova.
Plumeria duplici- flora,	Mandacàki,	nov. corr.
Prunus tinctoria,	Jirac,	- - - - -
Physalis Halicaca- bum,	Daun capo,	- - cogn:
Physalis crenata,	Chechendet,	- - nova.
Phaseolus cornu- tus,	Catiang-tan dòc,	- - - - -
Piper peltatum,	Daun ghebedon,	- - cogn:
Piper rotundum,	Lada,	- - - - -
Parietaria repens,	Catumpangan,	- - nova.
Piper bombyca- tum,	Siri-utàn,	- - - - -
Polyanthes tube- rosa,	Sündal màlam,	- - cogn:
Polytrichum ca- lyptratom,	Pacu-ronche,	- - nova.
Pederia corymbo- sa,	Daun contùt,	- - correc:
Pederia magnifo- lia,	Casimbucàn,	- - nova.
Phaseolus pru- riens,	Gönfeng,	- - - - -
Pyrus fativa,	Peer,	- - cogn:
Pyrus scabiosa,	Lumpin-lumpin,	- - nova.
Papaya communis,	Papàya,	gen: cogn:
Papaya cucumeri- na,	Papàya-gàntom,	Sp: nova.
		Pa.

LATYN. JAVAANSEH.

<i>Paliurus asiaticus</i> ,	Zeray,	Sp. nova.
<i>Polypodium tomentosum</i> ,	Pacu-cadal,	-----
<i>Piper foetidum</i> ,	Siri-bufoc,	-----
<i>Polygonum perforliatum</i> ,	Gamat,	Spec. cog.
<i>Polypodium giganteum</i> ,	Capat,	Sp. nova.
<i>Porulaca repens</i> ,	Gelang,	- - cogn.
<i>Plantago quinque-nervis</i> ,	Urat-urat,	Spec. cog.
<i>Polygonum gramineum</i> ,	Zucut-charang,	Sp. nova.
<i>Punica nana</i> ,	Delima,	Spec. cog.
<i>Piper turbinatum</i> ,	Papadasan,	Sp. nova.
<i>Polygonum tomentosum</i> ,	Babacòan,	-----
<i>Pandanus odoratissimus</i> ,	Pudac,	Gen. corr.
<i>Pandanus parasiticus</i> ,	Burong-tandang,	Sp. nova.
<i>Physaliscorymbosa</i> ,	Esòr laki-laki,	-----
<i>Polygonum spirale</i> ,	Charang-ghede,	-----
<i>Poinciana pulcherrima</i> ,	Mameracan,	- - cogn.
<i>Pavetta rubra</i> ,	Cambang-siantan-mèra,	-----
<i>Piper obtusifolium</i> ,	Chabe-parrahú,	Sp. nova.
<i>Pistia stratiotes</i> ,	Capo-capo,	Spec. cog.
<i>Palma coccus</i> .	Calapá,	Gen. corr.
<i>Ricinus peltatus</i> ,	Tútup,	Spec. cog.
<i>Ricinus morifolius</i> ,	Ketúpuc,	Sp. nova.
<i>Rosmarinus communis</i> ,	Rosmaryn,	Gen. corr.
	C	Ri-

LATYN. JAAYANSCH.

Ricinus digitatus,	Zarac,	Sp. cogn.
Ricinus pulchellus,	Zarac-gorita,	- - - - -
Rosa,	Mauar,	- - cogn.
Rubus trifoliatu8,	Boa-mera,	- - nova.
Ricinus pictus,	Daun-maas,	- - - - -
Rubus polyandrus,	Aras,	- - - - -
Rubus cordifolius,	Aras Parampuan,	- - - - -
Rhus trifoliatum,	Kisfampang,	- - - - -
Ruta communis,	Arruda,	- - cogn.
Rubus spicatus,	Aras-barrac,	- - nova.
Ricinus odoratus,	Handeon,	- - - - -
Rhamnus oppositi- folia,	Callaghi,	- - - - -
Sagittaria triflora,	Bia-bia,	- - - - -
Solanum spinatum,	Trong-aor,	- - cogn.
Solanum album,	Trong-tafs,	- - nova.
Solanum repens,	Luncha,	- - - - -
Solanum rubrum,	Bulun,	- - - - -
Solanum corymbo- sum,	Tatar,	- - - - -
Solanum racemo- sum,	Chochorocot,	- - - - -
Solanum serpenti- num,	Casu-gumi,	- - - - -
Solanum cardios- permum,	Blom-pait,	- - - - -
Solanum caeruleum	Luncha-anjin,	Sp. nova.
Solanum Tubero- sum,	Aard-appel,	- - cogn.
Solanum Lycoper- sicon,	Bondot,	- - - - -
Solanum Triloba- tum,	Trong-duri,	- - - - -

LATYN

JAVAAANSCH.

Syfrinchium cul-	Tibu-bràn-brùn,	- - nova.
trifolium,		
Sonchus fruticosus.	Blontas-china,	- - - -
Sycios peltatus,	Pancnà-sona,	- - - -
Sinapis communis,	Safati,	- - cogn.
Satvrium caminum,	Churubugàn,	- - nova.
S. samum orientale,	Tlijen,	- - cogn.
Stramonium datu-		
ra,	Cuchubòn,	- - - -
Stramonium infer-		
nale,	Carrundùn,	- - nova.
Sambucus angusti-		
folius,	Dola-dèla,	- - corr.
Sidentis rigida,	Cusifat,	- - nova.
Scorzonera com-		
munist,	Cafenè,	- - cogn.
Senecio longifolius.	Tegelkin,	- - - -
Sium crispum,	Zauer papuà,	Spe. corr.
Smilax laurifolia,	Chanàr babi,	- - cogn.
Teucrium melissæ-		
folium,	Zucut-njarrom,	- - nova.
Tanacetum cris-		
pum.	Caniki,	- - cogn.
Triumfetta tomen-		
fato.	Capuyàn-ghè,	Sp. nova.
Triumfetta trilo-		
bata,	Pumpulutàn-lalaki,	- - - -
Triumfetta lanige-		
ra,	Caju-purùt,	- - - -
Terminala ovati-		
folia,	Catapan,	- - cogn.
Tamarindus,	Affam,	Gen. corr.
Vrena sinuata,	Pupulutàn,	Sp. cogn.

LATYN	JAVAANSCH.	
Vinca rosea,	Cambang montegà mera,	- - nova.
Verbascum turri- culatum,	Calamòg-fà,	- - - -
Verbascum repens,	Calamòg,	- - cogn.
Vinca foetida,	Pächar-china,	- - nova.
Vitis verrucaria,	Barrera,	- - - -
Vvaria hortensis,	Cananga,	- - cogn.
Vvaria montana,	Cananga-utàn,	- - - -
Vitis monosperma,	Bumburumàn,	- - nova.
Vitex negundo,	Lagondi-laut,	- - cogn.
Vitis bracteata,	Bumburumàn ghe- dè,	- - nova.
Verbesina folitaria,	Babalingan,	- - - -
Vinca sterilis,	Bambang-puri,	- - - -
Vitis quinquefolia,	Landòc,	- - - -
Verbesina aquatica	Seròni-ayer,	- - cogn.
Vitis stercoracea,	Chirùtu,	- - nova.
Verbesina biflora,	Orang-aring,	- - cogn.
Vrtica interrupta,	Pùlus-ayam,	- - - -
Vinca alba,	Cambang mantega puti,	Sp. nova.
Vitis triphylla,	Galing-gàling,	- - corr.
Vitis cineracea,	Angòr-utàn,	- - - -
Zingiber insipidum,	Pining-kifi,	Gen. corr.
Zingiber ramo- sum,	Pining-ranja,	Sp. nova.
Zingiber aquosum,	Balacatoà,	- - - -
Zingiber amari- cans,	Lampuyàn-pait,	- - - -
Zingiber aromati- cum,	Alèa-jay,	- - cogn.
Zingiber grami- neum,	Alèa-pady,	Sp. nova.

BERIGT van den ondergeteekenden aan het Genootschap, wegens Tarwe, gezaait en geoogst in zyn Thuin op Jaccatra.

Aan Den

Wel Edelen Groot Agtbaren Heere

A D R I A A N M O E N S,

Voorzittend Directeur

Benevens

De Heeren Derigeerende Leeden van het Genootschap der Konsten en Weetenschappen alhier.

Wel Edel Groot Agtbaar Heer

en

Wel Edele Heeren.

In voldoening van het besluit, in onze jongste zitting, wegens de tarw, door my alhier gewonnen en toen vertoont, neem ik de vryheid te berigten:

A

Dat

Dat ik in de maand July jongst leeden eene geringe kwantiteyt heb laten zayen, zo wel in myn Thuin als op myn land, na dat de grond alvorens behoorlyk, op beide plaatsen was bereid.

Het gezaaide in myn Thuin, gestrooit in eene losse en tamelyk goede aarde, kwam spoedig op, maar op myn land, alwaar toen, eene buiten gewoone droogte heerfchte, zag ik niets te voorschyn koomen, het welk aan de agteloosheid van myn volk, wegens de verzuimde besproeying, moet worden toegeschreeven, alzode uitgekooren plaats aldaar, in allen deele veel gunstiger was, dan de grond in myn thuin.

Omtrent drie maanden na het zayen, begonnen de airen zig te vertoonen, sommigen zeer wel gestel, andere in tegendeel schraal en aangestooken, zo dat het ingezamelde korn in omtrent 120 daagen, ryp geworden, niet veel meer be- droeg dan het gezaaide.

Inmiddels had ik weder op een andere plaats een tweede proef genomen en de grond, schoon ook zandagtig, egter zodanig doen verbeeteren, dat de halmen terstont veel fleuriger en kragtiger op kwamen

men, dan de eerste keer. Om niets onbezocht te laten, zaaide ik tweevoudig, het eene gedeelte wat digter als het andere en zag by de uitkomst, dat tarw in een goede grond alhier niet te digt moet staan, alzo het minst gezaaide aanmerkelyk uitstoelde en zig terstont verdeelde in drie vier en meer halmen.

Toen dit koorn, ruim een voet hoog was opgeschooten, sneed ik het af omtrent een hand breed boven de grond, en haalde dit op dezelve wyze, nog eens, het welk den al te weelderigen groei bepaalde, egter kwam het in den zelve tyd tot rypheid als het eerste, maar met veel schooner aairen. Het koorn was kleiner en ligter van korn dan het *Caabse*, gelyk het monster toont, maar nogtans tamelyk vervult met de meelagtige zelfstandigheid, zoo dat het my zeer speet, de proef met geene grootere hoe veelheid te hebben kunnen neemen.

Veele lieden, liefhebbers van den landbouw, zyn dit gering product, als eene zeldzaamheid by my koomen bezigtigen, en dewyl de ondervinding my heeft geleert, dat men alhier ten minsten op eene

8 à 10: voudige winst van het gezaaide hoopen mag, durf ik een ieder gerust animeeren, myn proef in het groot te onderneemen, dewyl de oogst den arbeid overvloedig zal beloonen.

Hier voor behoort men zig voornamelyk te hoeden, om zoo min te zayen gedurende het reegen sayzoen als in de Oostmousson, want beide tyd peeken zyn na-deelig. In de eerste verrot het zaad: dat heb ik ondervonden, in de laatste zoude men onvermoogend weezen eene uitgestrekte ruimte te besproeyen, gedurende een reeks van drooge daagen, die dikwils een, twee en meer maanden zonder een druppel reegen continueeren, zelf heeft de Noord-Ooste-wind, dan eene zodanig uitdroogende kragt, dat de allersterckste besproeying. maar weinig zoude baaten.

Voor de beste tyd houde ik derhalven de maand Maart, wanneer vogtig en droog weder behoorlyk afwisselt, en dewyl ik heb bevonden, dat het koorn by na ryp zynde, geen reegen begeert, maar te vreedden is met de zwaare daauw, die men omtrent den zonnen stand, hier altoos heeft, is de maand Juny de geschikteste tyd voor den oogst.

Zo

Zo ver ik weet, heeft niemand voor my het bovenstaande alhier beproeft, maar een geloofwaardig man heeft my verzekert te *Samarang*, eens zeer goed brood, van aldaar gewonnen tarw te hebben gegeten; zoo dat ik dat verhaal, by myne bevinding voegende, gedisponeert ben te gelooven, dat de gepretendeerde onmogelykheid, tarw alhier te zaayen nergens anders exteert dan in de overheerichende traagheid en onverschilligheid van 's lands Ingezeetenen, die door gaans weinig trek hebben, iets te onderneemen, en dat geen, het welk een ander nog wild doen, op allerley wyze pogen te verhinderen. Immers toont de bevinding van den Heer *Deslave de Cock*, te *Colombo*, in ons jongst besluyt opgetekent, (*) al weeder aan, wat men met al kan, als men maar wild,

A 3

daar-

(*) Hier mede bedoelde de Heer *Hooyman*, de preuve genomen door den Heer *Deslave* van *Colombo*. op 't Eiland *Ceilon*, *Cornelis de Cock*, om Hennip, van Europees Hennip zaad te kweeken, waar van hy aan dit Genootschap had gezonden een streng gaarn gesponnen uit het daar van gekweekte Hennip, het geen zoo deugdzaam van aard bevonden is, dat 'er zeildoek van geweeven en touwerk van zouden kunnen gedraaid worden.

daarom repeteer ik nogmaals, dat alle welgezinde Ingezeetenen, zig door den geest van traagheid, met moeten laten overheeren, maar in tegendeel elk naar zyn flect alles beproeve, wat nuttig en eerlyk is, terwyl ik geen ogenblik in twyfel staa te vertrouwen, dat de uitkomst in veele zaaken, de verwagting verre overtreffen.

My vleyende hier meede aan de g'eerde intentie deezer respectabele vergadering voldaan te hebben, neem ik de vryheid, met de meeste Hoog agting my te noemen.

Wel Edel Groot Agtbaar Heer

en

Wel Edele Heeren

Uw: Wel Edelens

Zeer D: W: Dienaar,

J. HOOYMAN,

BAVAVIA

den 10 Juny

Ao: 1784.

Be-

B E R I G T aangaande het
Planten van Tarwe zo als
daar van te *Cheiribon* en
alhier proeven genoemen
zyn.

De *Caabsche*, *Japanse*, *Persiaanse* en
Maccause Tarwe zyn best opgekomen,
wanneer zy droog en niet ingeweekt, wat
wyd van elkanderen gezaayt wierden, op
een bolvlakleggende vette swarte kley-
grond, die vyf tot sesmaalen omgeploegt,
welgezuivert en g'egt is geworden, ter-
wyl men het zayen heeft waargenomen by
een maatick weer, als de grond niet te
nat is, en zulks in het laaste van de maand
February, of in de maand Maart, zorg-
dragende, dat het onkruid er wel uitge-
wied werd, terwyl men het weelig op-
schieten, wanneer het een voet hoog was,
bepaalt heeft door deselve een en ander-
maal een hand boven de grond en iets hoo-
ger afte scheeren: na verloop van Een
hondert en twintig daagen heeft men vol-
le graanen ingeooft, en bevonden, dat
een ernstige onderneeming van de cultuu-
re

re van dat graan, de moeyte en onkosten genoegzaam heeft b'antwoord, waarom men billyk mag verwagten, dat een algemeen onderneeming, meer ondervinding en verbetering er aan zal toebrengen en deze Collonie omtrend die behoefte des levens des noods van geen anderen staat zoude behoeven afte hangen.

ANDRIES TEISSEIRE,

BATAVIA
den 1. Maart
Ao: 1790.

B E R I C H T

WEEGENS EENE

WATERVREES,

Veroorzaakt door den in eene hevige woede
toegebragten beet van eenen Mensch.

D O O R

Dr. G. P. LE DULX, *Med: Doct: &c.*

Dat de Beeten van Dieren van allerhande soorten, welke in eenen zekeren graad van toorn worden aangebragt, gevaarlyke ja doodelyke gevolgen gehad hebben, heeft de droevige ondervinding meer dan te dikwyls geleerd, gelyk wy niet zelden by beroemde Waarnemers geboekt vinden.

De wydberoemde LE CAT, heeft ons eene waarneming medegedeelt van eenen Boer, die door den beet van eenen Eendvogel, welken hy in zyne minnedrift gestoort en daar door vergramd had, ongelukkig de dood met het leven had moeten kopen.

Het heugt my, eene waarneming gelezen te hebben, aangaande de doodelyke gevolgen van eenen beet, door eenen Haan, terwyl dezelve in 't hevigste van zyn vechten was, toebragt.

Uit eene menigte van voor handen zyn-
de voorbeelden, aangaande de gevolgen
van eenen honds-beet, zal ik dit volgend
*te vinden in 't Journaal Encyclopedique
van Venetien* alleen aanhaalen: Een man
in Venetien, wilde eenen hond, die aan
eene teef vast geraakt was, van elkande-
ren scheiden en stelde daar toe geweldige
middelen in 't werk, en bereikte eindelyk
zyn oogmerk, door den hond geweldig in
den staart te knypen; het dier valt woed-
dend op den stoorder van zyne geneugdens
aan, en brengt hem eenen aanmerkelyken
beet toe. De man word ogenblikkig van de
Watervrees bevangen, kreeg teffens ver-
schrikkelyke opzettingen der mannelyke
roede, en stierf in weinige dagen.

De *Hydrophobia* of watervrees volgt naar
evenredigheid van de hoeveelheid en hoe-
danigheid van 't venyn en hevigheid des
toorns op de beeten der woedende dieren
niet alleen, maar ook op die, welke door den
Mensch in eenen zekeren graad van toorn,
worden aangebragt.

Men vind een enkel geval aangetee-
kend aangaande eenen jongeling, die zich
in eene vervoering van toorn in den vin-
ger gebeten heeft, en des anderen daags
alle de toevallen van dolheid had, en daar
aan stierf.

De vermaarde MALPICHIOUS verhaalt van eene vrouw, die dol werd en de watervrees kreeg van eenen beet, door haar Dochter toegebracht, in eene overval van vallende ziekte.

De zeldzaamheid nochtans van dusdanige gevallen, en de liefde tot 't bevorderen van 't welzyn van 't algemeen, hebben my genoopt het volgend geval thans te berichten:

Den 17den Maart 1789, werd aan 't Gerecht kennisse gegeven, dat de Boekhouder *Baltbajar van Vhet*, zich in eene vlaag van dolheid met een mes in den onderbuik gestoken had; 't gerecht begaf zich onmiddelyk derwaarts, vergezeld van de stads Chyrurgus *den wel ervarenen Heer LOMBART*, en vonden den leider, op last van den over hem gepractiseert hebbende Chyrurguin, gebonden en liggende in de hevigste convulsive bewegingen, vooral in de oogen; de Famielie ondervraagd zynde, verhaalden, dat voor 4 à 5 dagen de leider met een zynner vrienden op eene aller woedendste wyze was handgemeen geraakt, zo dat hy zich niet tegen den leider bestand vindende, hem in die vervoering van gramschap hevig in den opperarm gebeten had; De gebetene wond was op de gewone wyze verbonden zonder eenig acht te geven op de schrikkelijke gevolgen, welke dusdanige in woede toegebragte beetten, kunnen veroorzaaken.

Na drie dagen deeze wond dus behandeld te hebben, wierd de patiënt op eenmaal door de koorts aangetast, welke ook behandeld wierd zonder op de gevolgen van zodanigen beet te letten.

De Chyrurgus, welke den patiënt behandelde, bespeurde in denzelven eene aanhoudende eilhoofdigheid, in dewelke hy eene groote moeite niet alleen in 't innemen der dranken, maar' ook eenen afkeer van water had beginnen op te merken; 's daags na deeze ontdekking wierd de Chyrurgein geroepen en by den zieken gekomen zynde, vond denzelven bezig zich aanhoudend met een mes in den onderbuik te steken; het mes hem ontweldigd zynde, wierd hy met veel moeite op eene rustbank vastgebonden en eene aanmerkelyke dosis *L. L. Syd.* ingegeven, by welke de moeielykheid in 't slikken aanhoudend was. De voornoemde stads Chirurgus liet hem een lepel water inslokken; 't welk hy in 't eerste weigerde, tot dat men hem verzekerd had dat 't genever was, 't welk hy toen met veel moeite inslokte; maar hem een glas water voorgehouden zynde, bespeurde men in 't aangezicht en door 't gantsche lichaam de eischelykste spasmodique trekkingen, verzeld met zodanigen angst, dat hy uitriep: *water! ach*
Hee-

Heere Jefus genade! Deeze vrees klom noch tot hoogerem graad, toen men hem met een in water gedoopt ferviet zyne bebloede handen wilde reinigen, dat hy wederom onder de aller yehementfte ftuipen uitriep: *O God water!*

Toen ten duidelykften befpeurt hebbende, dat door den in woede toegebragten beet, hy door de watervrees was aangedaan, wierd befloten hem als zodanigen eenen te behandelen; doch dit voorneemen, te laat voor des leiders behoud genomen, wierd door zyn dood op den zelfden dach 's middachs ten vier uren belet.

'T Lichaam fchoon nog maar 3 uren dood, verfpreade eenen zodanigen doofchen ftank, dat 't niet raadzaam, en in dit geval voor 't gerecht niet noodzakelyk geoordeelt wierd, hetzelve te openen.

Reets heb ik aan myn Opfchrift voldaan, en zou hier moeten, en, nadien de nuttigheid iedereen genoegzaam in 't oog loopt, zeer wel kunnen eindigen. Doch vergeef eenen uitftap dien ik maake, om eenen Drank hier te Lande algemeen te maaken, die jaaren achter den anderen, altoos met goed gevolg, gebruikt is, zo wel toen het als een geheim wierd gehouden, als ook zedert kundige Mannen zich daar van bediend hebben.

Niemand kan onbekend zyn de onder-

scheide Middelen, welke men heeft aangewend ter voorkoming en genezing van deeze gevaarlyke ziekte, welke men te vooren als ongeneeslyk heeft opgegeven, waarom verscheide Menschen de dood hebben moeten ondergaan.

Zommige hebben de olie, uitwendig gebruikt, aangepresen. Andere hebben dezelve inwendig toegediend. Wederom andere vonden goed den leider, door de watervrees aangedaan, dagelyks een pint azyn te laten gebruiken.

Zommige hebben spaansche vliege pleisters op de wond gelegd; Andere hebben dezelve in den nek en andere deelen van 't lichaam geplaatst en daar door de watervrees voorgekomen.

De inwendige middelen welke men ter voorkoming gebruikt, zyn de *Campher*. *Mercurius*. *Herba Ruth*. *Muscus*. *Rad valeriana Sylvestris*. *Rad. Serp. virg* *Asa foetida*. *Castoreum*. *Opium*. *Jal commune*. *acetum theriacæ*. &c. Men gebruikt by voorbeeld: Musch. van X -- XVI gr. Cinaber XXIV gr. gemaakt tot een poeder voor eene gifte, en herhaalt dezelve om de vier, of indien het de nood vordert, om de twee uren; by 't gebruik van deeze pulvis antilyssus geeft men 's morgens en 's avonds een brok, zamengesteld uit de *Rad. Serp. Virg.*
dr. ʒ.

dr. i. Campher en Afa foetida van ieder gr. X. Opium gr. i. tot een bolus gemaakt met eene genoegzame hoeveelheid van vlier-gely.

Of men gebruikt de Rad. Serp. virgin. dr. i. Merc. vivus een half dr. Camph. en Afa foetida van ieder een half fchrup. gemaakt tot een poeder en met een weinig fy-roop of Rob. Juniperi ingenomen en om de vier of vyf uuren hervat, gevende daar by 'smorgens en 'savonds X — XV druppels L. L. Sydenhami.

Of men gebruik de Pulvis antilyffus londonensis, zynde een poeder zamengesteld uit de Lichen Cinereus terrestris en zwarte peper. Op de wond gebruik men of brandingen of vlieg pleisters of ook wel een smeersel van de Merc. vivus onc. i. Venet. thereb. een halve dr. axung porc. onc. 4. naar de kunst gemengt en om de randen der wond gesmeert.

Veelen hebben goed gedacht de wond uit te snyden, en indien dezelve aan den vinger of ander lid, tot de afzetting geschikt, plaats had, 't zelve afzetten.

Niet lang geleden heeft men in eenen brief aan de fchryveren van 't *Journal de Paris* (te vinden in de algem. Gen. Nat: en Huishoukundige Jaarboeken N° XIV.) voorgesteld, den Mensch met de water-vrees aangedaan, door de eene of andere

scheikundige Middelen volkomen alle gevoel te doen verliezen, of hem, de oogen geblind hebbende, zo lange onder water te houden, tot dat hy in den staat eenes scheinbaargestorvenen geraakt was, waar uit men hem weder door dezelfde hulpmiddelen, welke men in zodanige gevallen aanwend, moest doen bekomen, op dat de gezondheid daar door te gelyk moogt bewerkt worden.

Zommige raaden ter voorkoming der rasfery aan, den gebetenen op 't onverwags in 't water te werpen en in 't zelve dikwyls te dompelen, en na de indompeling denzelven van de aangebragte schrik te herstellen.

Alle deeze en meer andere uit en inwendige geneesmiddelen, hoe verre dezelve met de ondervinding stemmen of stryden, is myn oogmerk niet te onderzoeken.

Alleen wil ik hier te Lande eenen kruid-drank algemeen maaken, welke langen tyd als een geheim is bewaard gebleven en tegen de uitwerkselen der beetten van rasfende Dieren of Menschen als een onfeilbaar middel, gegeven, en naderhand voor een zommegelds door de Staaten van de Geldersche Provintie gekogt en op Order van de Edelmogende Heeren van de Rekening, door den druk gemeen gemaakt is, ten einde andere Landen en Provincien in dezelve bekendmaaking moogen deelen.

Woor.

Woordelyk volgt hier het middel zo als het door den druk is bekend gemaakt:

R E M E D I E

„ Voor Menſchen en Beesten, die van ra-
 „ ſende honden gebeten zyn, of den adem
 „ van eenig creatuur dat de rafexny in 't ge-
 „ bloed heeft, geſcheept hebben, en 't geen
 „ zedert Jaaren herwaarts met goed succes
 „ gebruikt is; gedrukt door ordre van de Ed:
 „ Mog: Heeren van de Rekening in Gelaer-
 „ land, op ſpeciaale Auctorifitatie van de Ed:
 „ Mog: Heeren Staaten derzelver Provintie.

Dezelve beſtaat uit deeze navolgende
 kruiden:

„ 1. Neegekragt of meester wortel,	<i>Imperatoria.</i>
„ 2. Roden byvoet,	<i>Arthemisia.</i>
„ 3. Betonie,	<i>Betonica.</i>
„ 4. Schotkruid,	<i>Abrotanum.</i>
„ 5. Wyn ruit,	<i>Ruta</i>
„ 6. Self,	<i>Zalvia.</i>
„ 7. Huislook,	<i>Sempervivum majus.</i>
„ 8. Wilde kaarden,	<i>Carduus fullonum.</i>
„ 9 Lubſteek of de wortel daar van	<i>Levisticum.</i>

„ Men moet van elk van deeze bovenſtaande
 „ kruiden een hand vol neemen, waar toe
 „ men doet ſes kannen water, dat men ſamen
 ge-

„ gestadig laat koken tot op twee kannen in
 „ een ketel dicht toegedekt, waar na men het
 „ koud geworden zynde doorlaat en op de
 „ volgende wyze inneemt:

„ Eerstelyk werd het gebruikt zo wel van
 „ Menschen, als van Beesten, alleen dat de
 „ Menschen eene, en de beesten (hoe zy ook
 „ naan hebben) twee kannen daar van moe-
 „ ten drinken. En moet een mensch van de
 „ eene en een beest van de twee kannen ne-
 „ gen achtereen volgende dagen innemen,
 „ yder dag twee maal, dus verdeelt men de
 „ eene kan voor een mensch, en de twee voor
 „ een beest, in 18 deeltjes.

„ Men moet het inneemen des 's morgens
 „ nuchteren, en twee uren daar op vasten,
 „ dan wederom des nademiddags om vier uu-
 „ ren, en weer twee uren daar op vasten,
 „ en twee uren van te vooren ook niet ge-
 „ nuttigd hebben.

„ Menschen die geältereerd zyn word niet
 „ beter geraden, als een ader gelaten.

„ De kleederen, die door een raasend dier
 „ besoetelt zyn, moeten opgekookt en klaar
 „ gewasschen worden.

„ Zo ook de beesten, daar van men twy-
 „ felt, dat een hond onder geweest is, daar
 „ van ze met schuim besmet waren, moeten zo
 „ mogelyk is in vlietend water of anders in
 „ een diepe kolk over hals en kop twee of
 „ drie maal gedompeld worden.

drie

„ De drank moet zuiver blyven, zonder er-
 „ gens mede gemengt te worden; zo een mensch
 „ of beest gebeten is, doet men niet anders,
 „ dan zoo dikwyls als zy van den drank drinken,
 „ de wonde met denzelven drank te wasschen,
 „ maar hier toe moet men zo veel drank
 „ meer hebben, die men byzonder doet, om
 „ dat den drank door de wonde onrein, en
 „ om te drinken onbekwaam en schadelyk ge-
 „ maakt word.

„ Men moet de wonde zo lange openhouden,
 „ als mogelyk is, daar men 't zoo dikwyls,
 „ als men dezelve wascht, met een houtjen, daar
 „ een doekken om is, open schraapt en de
 „ roof aflst; een mensch legt drie of vier
 „ dobbel geslagene doekskens daar op, die in
 „ den drank gedoopt zyn, met eenige blaad-
 „ jes van de kruiden, maar men moet zich
 „ vooral wagten, drank daar men mede
 „ wascht niet te vermengen met die men
 „ drinkt.

„ Zo de Menschen of beesten al mogten raa-
 „ sen, moet men haar den drank tusschen
 „ beiden als het wat over is, zien in te gee-
 „ ven.

„ Men moet wel toezien dat 'er niets van
 „ gestort word.

„ Men mag ook een reysen over slaan om
 „ in te neemen, of men zou weer op nieuws
 „ ne-

- „ negen dagen van den drank moeten drinken.
 „ Al die 'er omgaan, moeten ook van den
 „ drank gebruiken.

Zie daar eenen kruiddrank door eene veeljarige gelukkige ondervinding bekrachtigt, en in de handen van den *Wel Ed: zeer geleerden Heer Dr. M. J. DE MAN*, in *leeven Leeraar der Geneeskunde en Archiater der Stad Nymwegen*, de volgende gelukkige gevolgen gehad heeft:

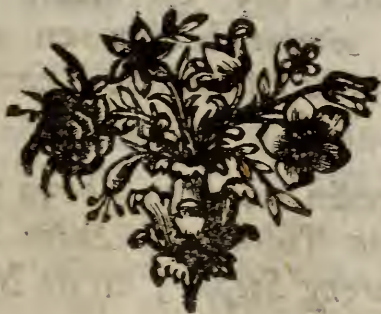
In 't begin van 't jaar 1759, wierd in een huisgezin van deezen drank bediend, waar van verscheide perzoonen door eene rasende kat gebeten waren; en niemand hunner heeft eenig kwaad gevolg van waterrees ondervonden.

In 't volgend jaar gebruikte Dr. DE MAN met even dezelfde gelukkige uitwerking, dit onfeilbaar middel by eene Boerin, welke met haar gantsch huisgezin eenige dagen de melk gebruikt had van eene koe, die, in de weide, van eenen dollen hond gebeten, op stal gehaald en volkomen rasende geworden was, en om die reden gedood wierd.

Die beroemde Geneesheer getuigt, noch van twee gevallen te weten, in welke met even gelyke uitkomst hier van is gebruikt; in eenen jongeling die van eenen raasenden wolf, en in eenen Heer die van eenen dollen hond gebeten waren.

Zonder de verdienſten van groote Mannen eenigzints te willen benadeelen, moet ik, welke van kindsbeen af in Gelderland geweest ben en weet, dat dit middel, welke door zommigen noch vooreen geheim gehouden word, met de gelukkigſte gevolgen zedert verſcheide jaaren gebruikt is, bekennen, dat dit geneesmiddel, hoe zeer het een zogenaamd huismiddel ſcheint, van my zonder de minſte verandering, by voorkomende gelegenheden, na den ſlangen ſteen op de indifche wyze op de wond te hebben aangelegt, zal gebruikt worden.

G: L: vooral GY die der Geneeskunde toegedaan zyt!, indien dit middel zoms in zodanig een geval door Uw mogt gebruikt worden, wensch ik dit eenig genoeg, van deeze genomene moeite, te ondervinden, dat my van hetzelve word kenniſſe gegeven.

BESCHRYVINGE
 VAN DE
 PARADYS VOGEL

AAN HET
 BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

bezorgd, door den Wel Edelen Heer

ALEXANDER CORNABE,

Gouverneur en Directeur van

Ternaten.

De Paradys vogels vallen alle land-
 waards in, en meest ter plaatze
 genaamd, *Ambor bakkin* en gelegen op
 een der groote Papoefche Eilanden en daar
 omstreeks.

De Papoën noemen deeze vogel *Mam-
 lo Soro*, de Tidoreesen *Sofoe*, de Amboi-
 neesen *Burong Soepan*, en de Malyers *Ma-
 noe Dacurata*,

Of ze sterk voortteelen en op wat wyze
 zo meede, welke ongemakken die fraay-
 ge

geveederde Vogeltjes onderheevig zyn; kunnen de Inlanders niet zeggen, en be-
toonen ook geen lust te hebben, om 'er
onderzoek na te doen, zelfs niet op my-
ne aangeboden beloning.

Zy willen, dat die vogel nooyt leven-
dig gevangen word, en alleen te krygen
is, na dat het water, waar aan het dier
zyn dorst kooft te lessen, vergiftigd is.

De geweeze Equipagie opziender in
Banda, genaamd *Casper Tymen Brouwer*,
heeft voor eenige jaaren een levendige Pa-
radys vogel gehad, en in geschenk na *Ba-
tavia* gefonden. (*)

(*) Men heeft zig g'informeerd, of hier wel leven-
dige Paradys vogels aangebragt zyn, en men is onder-
rigt, dat wylen *De Hoog Edele Heer Gouverneur Ge-
neraal JEREMIAS VAN RIEMSDYK*, niet lange voor
deszelfs overlyden, eens twee leevendige Paradys vogels
uit de *Moluccos*, zoude erlangd hebben, waar van d' ee-
ne, kort na dat hy aangebragt was, gestorven is, terwyl
d' andere als een zeldzaamheid na *Nederland* verzon-
den zynde, kort daar op, onder wege, al mede gestor-
ven zoude zyn:

dit berigt hebben wy erlangd van den *Opperkoopman*
en *Oud Gecommitteerden tot en over de zaken van den*
*Inlander WILLEM VINCENT HELVE-
TIUS VAN RIEMSDYK*, Zoon van voorschre-
ven Heer *Gouverneur Generaal VAN RIEMSDYK*,
zoo dat hier uit blykt, dat deze vogels wel levendig
gevangen, in leeven gehouden en overgevoerd kunnen
worden, indien de Inlanders maar moeite wilden doen,
om dezelve te vangen.

Dat

Dat de pootjes doorgaants afgesneeden worden, geschied, zegt men, om het wederf voor te komen.

Drie soorten van Paradys vogels zyn er.

De eerste of kleine, die niet meer als een spanlang is, en allerhande Couleuren heeft.

De tweede, die by na drie span lang is, en ook onderscheide Couleuren heeft.

De derde, die git zwart en wel een vadem of zes voeten lang, is.

VERHANDELING
OVER DEN
TEGENWOORDIGEN STAAT
DER
ZUIKERMOLENS
OMSTREEKS DE STADT
BATAVIA,

Benevens de middelen tot derzelver
herstel, en eenige verdere daar toe
betrekkelyke aanmerkingen,

DOOR

ANDRIES TEISSEIRE.

Vier Zaaken worden tot de Zuiker-
teeld en toebereiding vereist.

UITGEBREIDEN OMSLAG,
GEVAREN,
HANDEN, EN
GELD.

Ter inwinning van Zuiker, moeten
de planten verscheidene wyzen van
bewerkingen ondergaan, en daar toe
veele dingen gebezigt worden.

A

Yder

Yder wyze van bewerking, hoe verscheiden ook, kan egter niet afgescheiden; maar 't gantsche werk, moet onder 't bestier en toezigt van één hoofd verrigt worden. — En dewyl deeze onderscheidene wyzen van bewerkingen, onderscheidene kundigheden vereisfchen, die, zoo ze al in den zelfden perzoon aangetroffen, immers naar den aard van 't werk, niet te gelyk uitgeoeffend kunnen worden, zo vorderen dezelve gevolgelyk, ook verscheidene wetktuigen en benodigdheeden, overeenkomstig hunne verrigttingen, zulks dat de Zuikerteeld, noodwendig in 't groot moet gedreeven worden, zal men uit 't productt de onkosten kunnen goed maaken; — Voorts heeft men tot 't aanplanten van riet voor éenen Molen, een uitgestrekt bestek gronds nodig, 't geen men in de teegenwoordige gesteldheid der meeste Zuikertuinen, bepaalen kan op 35. tot 40. Laxa, dat is, van 56000. tot 64000. quadraat - roeden, of tusfchen de 93. en 107. Morgen Lands; — Welke velden dienen omtuind te worden, ter afweering van alles wat de planten zoude kunnen beschadigen; middelerwyle dat men deeze omheinde pleinen, naar de gelegendheid van derzelve legging, wee.

weeder in perken van eene matige groote verdeelt, en daar in voiren ploegt ter lengte van 8. tot 15. roeden, en 6. à 7. voeten van den anderen. — Welke men vervolgens beplant met looten, ter lengte van 3. à 4. leden, genomen uit de toppen van genoegzaam ryp, of maalbaar Zuikerriet, na dat 't loof tot voeder der maalbeesten 'er van afgesneeden is: — En op dat men des te zekerder slaage, bediend men zig van twee plantlooten neffens elkander, in de daar toe geschikte voiren: — Hoewel in min uitgemergelde gronden, deeze voorzorg onnodig is, en men met één plantloot tusschen den anderen volstaan kan.

WYSE DER AANPLANTING.

Na dat de voiren in den grond geploegt, en de velden voor eene aanplanting bekwaam gemaakt zyn, worden de plantlooten, welke men vooraf van het los 'er om zittend bekleedfel ontdoed, door 't daar toe benodigt Werkvolk in manden derwaarts gebragt, alwaar een of twee bevoëns daar toe expres by elke voire geplaatste Lieden, de lootendragers met vaste stappen volgen, en by ydertredt de plantlooten in de voiren werpen, zo dat

ze juist ter plaatse leggen, daar ze geplant moeten worden: — De voiren dus allerweegen met plantlooten voorzien zynde, neemen de planters dezelve daar weeder uit, leggen ze ter zyde, krabben de in de voiren los geploegde aarde op tot kuilen, en wryven met hunne handen de aarde fyn; waar na zy die plantlooten, behoorlyk in de opgekrabde kuilen leggen, zorg dragende dat de bottekens op zyde, en niet neederwaarts komen te leggen: als dan gaat de planter staan, en treed de plantjes zagjes met zyne voeten, overdekt dezelve met fyne aarde, betreed ze andermaal, en brengt 'er eindelyk, met het houweel nog wat aarde by.

Uit yder dusdanig beplanten kuil komt een stoel Zuikerriet voort, bestaande in eenen nieuwen en nog vetten grond in 18. tot 21. Rietstokken, dog in de teegenwoordige gesteldheid der Zuikertuinen, geeven de stoelen niet meer, dan 7. of 8. en ten hoogste 9. stokken; terwyl alles, wat in 't najaar geplant word, stoelen maakt van slegts 3. à 4. stokken.

Een bestek van 1600. quadraat-roeden, dat is, 't geen men hier een Laxa gronds noemt, word teegenwoordig met

met 20000. stoelen beplant, en vier zulke bestekken zyn thands niet toereikende, en kunnen zo veel Rietstokken niet opleeveren, als 'er voor ééne maand Malens nodig is, 'ten zy by allergunstigste Jaargetyden: daar de planters eertyds genoeg hadden, aan drie bestekken van dezelve groote.

Indien zulk een beplante Tuin, voor dat de plantjes uitgeschoten zyn regen ontfangt, dan moet de oppervlakte des gronds, die door de oppakking der aarde, de gedaante van een schors verkrijgt, met houweelen los gemaakt worden, om de plantjes een gemakkelyke uitbotting te verschaffen, en na dat deselve, omtrend een halven voet boven den grond uitsteeken, met den ploeg ter wederzyden beploegt, en alzo aan de teedere veezeltjes der plantlooten, gelegenheid gegeven, om sig gemakkelyk uit te breiden: — Na verloop van eene halve maand, word 't uitgeschoten gras, en ander onkruid, dat hier weeliger dan elders opwascht, tusfchen de planten met houweelen uitgeroeid, dog voor af de plaatfen der mislukte planten met nieuwe plantlooten aan gevuld, waar na andermaal lings en regts, bezyden de planten, twee maalen geploegt word, en dit word na

verloop van eene halve maand, weder herhaald, na dat bevorens, gelyk hier boven gemeld is, 't onkruid tusfchen de plantjes is uit gehaalt. — Gemelde beploegingen hebben twee oogmerken, — eerst om de uitbreiding der wortelen te bevorderen, — en ander deels om de plantstoelen te dekken, en alzo den grond boven de wortels te verhogen, ten einde de tedere vezeltjes, teegen de verschroeyende hitte te beveiligen: — hier na, worden de reyën tusfchen de planten omgeploegt en herploegt; en daar de meeste gronden thands vermagerd zyn, zo worden dezelve, na dat 't Riet twee of drie maanden in den grond gestaan heeft, met Buffelsdrek bemest, en deze bemesting word op verscheide gronden of tuinen, vermeerdert met de Olykoecken, waar van 10'000. stukken gebruikt worden voor 10. Laxa gronds, iets meer of minder, naar evenredigheid van derselver gesteldheid.

De tuinen op voorschreeven wyze beplant, en bewerkt zynde, dat by gunstig weder in 't voorjaar, dat is tot Ultimo Juny, al met 24. of 25. Laxa moet, of kan geschied zyn, (wanneer 't een Planter aan geen volk of beesten margelt, en hy zorg gedragen heeft,

dat

dat 'er in de maand February eenige tuinen tot de aanplanting bereid, gereed leggen;) zoo word voor 't vervolg, 't planten zo sterk niet meer voortgezet, dan alleen by een tusfchen beiden vallenden regen: maar 'er word als dan, op de nog eenigfints vette gronden, Zuikerriet aangekweekt op de ftoelen van 't afgekapte, 't welk tegen de droogte, (welke men doorgaans in 't begin van 't najaar heeft,) langer en aanhoudender wederftand bieden kan, dan 't nieuw geplante riet.

Deeze laafte wyze van aankweeking gefchied in deezer voege. — Na 20. of 22. dagen, dat zo een tuin ledig gekapt, en vervolgens door branding, van de oude en verdroogde rietbladen gezuiverd is, word de aarde tusfchen in, van de ftoelen los gehakt, en de ftoelen geheel en al aan de Lugt en Zon bloot gefteft: — 7. of 8. dagen daarna, worden ze weder met aarde bedekt, die 'er met den ploeg tegenaangebracht, en met houweelen tusfchen beiden ingevuld word, als dan word 'er mest van Buffeldrek, en Olykoecken, by gedragen, en zelv in meerder hoeveelheid dan by 't aanplanten: waar na lings en regts de grond word los geploegt en herploegt; en zulks ge-

schied doorgaande tusfchen alle de reyen der ftoelen.

Ingeval nu een Molenaar 't ongeluk heeft, dat 'er in de maanden Maart tot July weinige regens vallen, en hy dog iets ter afmaling in 't naast volgend Jaar wil hebben, dan laat hy zyne tuinen fterk begieten, met water, gehaalt uit de in de na byheid derzelven ftoemende rivieren, of ftilftaande poelen, en dit moet hy zo lange de droogte duurd, om de agt of veertien dagen agtervolgen: — Ook gefchied zulks in gevalle hy met aanplanten wil voortgaan; — Hoe overkostbaar deeze bearbeiding, en hoe gering zulk een aanplanting dan moet zyn, kan men ligt begrypen: — De Molens op *Salapadjan*, *Boedjoen - Riengiet*, *Tolk - Naga*, en *Campon Malayoe*, ftrekken daar toe in dit Jaar (1785.) ten voorbeelde. — En wanneer eene aanplanting, dusdanig moet verrigt worden, dan mag de Molenaar blyde zyn, als hy voor een molen 10. Laxa gronds beplant heeft tot Ultimo Juny, nadien hier door veroorzaakt word, dat eene geringe aanplanting, op zo veele onkosten komt te ftaan, als eene, waar van men anders meer dan eens zo veel, ter afmaaling zoude kunnen verkrygen.

By.

Byaldien een Molenaar in 't midden van 't Jaar, te aanhoudende droogte heeft, is hy genoodfaakt de aanplanting uitteftellen; maar moet als dan riettuinen kweeken op stoelen, van jongst afgekapt riet, daar de grond zulks toe laat: en dit is de eenigfte toevlugt, by een ongunstig Jaar-Saifoen, om eene aanplanting te hebben, waar van men nog iets ter afmaling kan verkrygen; hoewel 't doorgaans zeer gering is, om dat 't aankweeken der laatst gemelde tuinen, eenelyk moet dienen, om daar meede 't verlies der uitgegaane en door de droogte verfchroeiide planten te vervullen.

In de maand September word 't planten nagelaten, om dat zulks maar verloren arbeid zoude zyn, doordien de planten geen tyd hebben, om fterk genoeg te worden, tegens de als dan, voor handen zynde kwade of regen mousfon; maar 't is evenwel op deezen tyd, en vervolgens tot December druk werk, om 't geplant en op oude stoelen aangekweekt riet, te bemesten, en met aarde aan te hogen, ten einde het zelve te beveiligen, teegen 't op 't Veld ftande regen- of overvloeiende Rivier-Water.

'T ophogen der aarde tegen de planten, gefchied met breede yfere platen, waar meede de aarde die tufchen de reyen der planten los gemaakt is, door twee wederzyds van de planten, tegen over elkanderen ftaande Arbeiders, 'er tegen op gehaald word, fteekende de een zodanig eene yzere plaat, zo diep hy kan in den los geploegden grond, terwyl de andere de plaat naar zig trekt, zo dat de aarde tegens de ftoelen der planten komt, en defelve aldus bedekt worden, en 't riet fteevigheid verkrygt; — Hoedaanig aan elke plant tweemaal gefchied, zo dat 't Zuikerriet als dan op beddingen komt te ftaan, die een en een halven, en sommige twee voeten hoog zyn.

Na de voorfchreeven bewerking, worden tufchen de beddingen diepe groeven geploegt, om 't water afloop te geven.

In December, moet alles wat tot de aanplanting behoort, afgedaan zyn: — 'T werkvolk word dan, alleen-maar by droog weeder, tufchen beiden uitgezonden, om de watergangen te openen, en 't opgefchoten onkruid tufchen de paden af te maaien.

Dus heb ik den omflag der aanplanting

ting afgehandelt , en ga nu over om aantetonen die der

KAPPING EN AFMALING VAN 'T ZUIKERRIET , EN DE BEREIDING VAN DE ZUIKER.

Wanneer 't Zuikerriet twaalf tot veertien maanden op 't veld geftaan heeft, word 't zelve afgekapt, en naar de Molens gevoert, na alvorens 't loof tot beestenvoeder, en de plantlooten uit de toppen 'er van afgenomen te hebben.

Dog voor af, zal ik een denkbeeld tragten te geven, van de wyze hoe de Molens in ordre gebragt worden, om 't Zuikerriet af te malen, en wat 't werkvolk tufchen beiden verrigt.

De Combuisen of Fournuisen welke veel te lyden hebben, en niet misfen jaarlyks gantsch in wanordre te geraken, worden in de maanden November of December, ook wel eerder of later, naarmate dat 't gewas min of meer voordelig geweest, en 't ryp geworden Riet fpoedig afgemalen is, afgebroken, en weder op nieuw met nieuwe fteenen, daartoe expres gebakken, en met een dun deeg van modder die fyn geklenst is opgemesfeld, en als dan te drogen gelaten den tyd van 40. dagen, terwyl 't werk-

werkvolk, als dan de paggers der Zuikertuinen met nieuwe binten voorziet, de gebouwen van alle geringe gebreken, en de bamboefse bruggen in de tuinen hersteld.

Wanneer de gemetselde Fournuifen droog zyn, word 't Zand, (dat daar toe in de maanden Juny of July, by laag water uit de rivieren gehaald, en dus lange ter droging in 't Zuikerhuis bewaard is,) by droog weêr naar buiten gedragen: — Geduurende drie agter een volgende dagen op 100. tot 150. grote wannen, of vlakke manden in de Zon gelegd, tot dat 't zelve geheel droog is, en daar na in den Molen, door eene mand gezeeft. — Inzelvervoegen neemt en behandelt men eene zekere quantiteit kalk, alleen met dit onderscheid, dat men deeze door eene fynere zeefmand laat lopen; — Welk zand en kalk, ter hoeveelheid van twee deelen zands teegen drie deelen kalk vermengd worden, en na dat men twee lange, uitgeholde houten blokken in den Molen heeft doen brengen, laat men 't vermengd zand en kalk daar by gedeeltens in dragen, en door 70. of 80. zo Javanen als Chineesen, (alle van eenen sterken en harden stok, ter dikte van 4. duimen circumferentie, en ter leng-

lengte van 4. à 5. voeten voorzien, en by de blokken staande,) zonder eenige tusfenpozing geheel droog stampen, en vervolgens met water waar in zout opgelost is, van oogenblik tot oogenblik besproeien, en weeder zodanig stampen, dat 'er een kleeverig deeg van worde, 't geen in eene grote houten tobbe gedaan word, tot dat de geheele masfa van gemengd zand en kalk dusdanig bereid zy; Een werk dat zulk eenen spoed vereist, dat 't werkvolk zelf den tyd niet voor zig heeft, om naar huis te keeren, zelf niet om te eeten, maar de Opzigter bezorgt hen dan in den Molen, de nodige Ryst tot voedzel met wat Zuiker tot toespys, 's morgens omtrend 9. en 's middags ten 12. uuren, terwyl zy al eetende met stampen voortgaan, wordende dit zo twee dagen agter elkan- der, van 's morgens ten half vyf tot 's avonds ten half zeven uuren, aan den gang gehouden onder een continueel gejoel en luidgezang. — En dewyl dit werk zeer zwaar is, en 'er 't volk dus zeer ligt van zoude afgeschrikt worden, zo diverteert men hen 's avonds, met een Ronging- of Inlands Dans-Spel, waar op zy zo verzot zyn, dat dit alleen genoeg is, om hen al 't leedt van den gepasfeerden dag te doen vergee- ten.

ten. — Op deeze wyze dan een genoegzame quantiteit van een dusdanig toebereid kalkdeeg verkreegen hebbende, zetten de Zuikerkokers met alle de Hoofdbediendens, de ketels die in elke Combuis vier, en in het vierkant geschaart zyn, over de Fournuisen, in de daar toegeschikte openingen of ringen: Terwyl 20. Man, met gemeld deeg de bovenwanden der Fournuisen bepleisteren, en zonder ophouden nacht en dag, gedurende drie of vier agtereenvolgende dagen, zoo gestadig wryven, dat de pleistering daar door geheel droog word: — En waar voor zy door den Molenaar of Opzigter braaf onthaald, en 's avonds met 't Rongingspel vervrolykt worden. — Na 18. of 20. dagen dat de kookketels ingezet zyn, worden de Molensteen, (die gedurende dat 't maalwerk stil stond, uit hunne spillen genoomen waren,) weder opgerigt, en door den Toekan Pedatie, (een werkman, wiens zaak 't is de karren en alle de houte gereedschappen tot den Molen, en den Landbouw behoorende, te onderhouden,) neffens elkanderen opgezet, waar voor hy 5. Rds: geniet. — Dit pleeg met zeer veele bygelovige plechtigheeden te geschieden, waar van slegts tot een staaltje by breng, 't nog werkelyk stand.

standhoudend gebruik by den aanvang van 't malen; wanneer de Mandoor Borrong, (een der hoofdbediendens, dus genaamt om 't opzigt, dat Hy over 't kappen en malen van 't Zuikerriet gelijk over 't vuurftoken heeft,) een levendig wit hoentje tusfchen de steenen laat doorgaan en vermorfelen, tot een offerhande aan de boze geesten, die 't maalwerk anders naar hun denkbeeld verhinderen zouden; — En hoe zeer men dikwyls genoodzaakt zy, teegen beeter weeten aan, dit Volk hier in toe te geeven, om dat ze anders bezwaarlyk en niet dan met weerzin, tot hun werk te krygen zyn, zoo is 't my nochtans op mynen Molen mogen gelukken, deeze en veele andere superstitieufe gewoontens, met een gewenscht succes te weeren, zo dat zy ziende, dat 't my, in weerwil van het veronagtzamen deezer plegtigheeden wel ging, tot erkentenis van de dwaasheid hunner vooroordeelen wierden gebragt. — Ondertusfen is deze ceremonie niet min kostbaar dan 't te vooren gemeld onthaal: want behalven een buffel, eenige gantings ryst, en wat geld aan den Mandoor Borrong, om zyn volk dat hy ter verrigtinge van 't werk in zyn kring, aangenomen heeft, te vergasten, geeft men op dien tyd;
aan

aan alle de Chineefen op den Molen beſcheiden, mede een tractement met 't Rongingſpel of Wayang Coeliet, of wel die beiden tegelyk: — Waar meede zomtyds wel drie tot vier dagen worden doorgebracht, 't geen alles ten laſte van den Moolenaar geſchied, en dus tot bezwaar van de Zuiker Cultuur. — Den vierden of vyfden dag, gaan de loof-plant- en riet-kappers naar 't veld, en verrigten als dan 't werk, om voeder voor de maalbeesten, Plantlooten tot eene nieuwe aanplanting, en Zuikerriet ter maling te haalen. — 't Riet word twee dagen agter elkanderen, twee maal 's daags in den Molen gebracht, tot dat alle de vier hoeken van den zelve vol zyn: — Op den derden dag na de kapping van 't Riet, gaan de Mandoors aan 't werk, — 't Riet word by de ſteenen aangedragen, en gaandeweg 'er tuſſchen geſtoken: — Middelerwyle dat dezelve, door twee Buffels, voor eenen houten boom, oter lengte van 11. & 12. voeten, die aan 't ſpil van een der ſteenen, met eenen yſeren ring vastgemaakt is, geſpannen, en door eenen dryver aangezet, in beweging gebracht, en dag en nacht, zonder verlet, dan alleen wanneer men de Buffels verwisfeld, gehouden worden. — Op deeze wyze word 't zap uit 't Riet geperst, en ontfangen

In een gat, beneeden de steenen in den grond, waar aan een houten buis gehegt is, die 't zelve naar 't kookhuis, in eene groote tobbe van $18\frac{1}{2}$. duim hoog, en wyd $4\frac{3}{4}$. voet middelleins voerd, welke tobbe eene quantiteit van 360. kannen vogt kan bevatten: Hoedaanige tobben twee neffens elkanderen, zodanig beneeden de buizen geplaatst zyn, dat 't sap gemakkelyk daar in aflopen kan: — Na dat men zo veel Riet afgemalen heeft, dat ruim eene helft of twee derden van ééne dier tobben met sap vol gelooopen is, word 't reeds eens gemalen Riet hermalen, en zo al 't overige sap 'er uitgeperst, dog wyl 't Riet nu zyne steevigheid verlooren heeft, en te slap geworden is om zig voegzaam te laten behandelen, zo geschied dat door middel van een hout werktuig, juist voor de maalsteen gehangen, 't welk de gedaante heeft van een Triangel, beslooten binnen ses zyden en 't welk in 't midden een vierkant gat heeft van omtrend 3. tot 5. duimen middellyns, waar door de eenmaal gebrooken en geperste Rietstokken, andermaal tuschen de steenen gebragt, door 't draayen van dezelve doorgetrokken, geheel uitgeperst, en de sappen als voren in die zelfde tobbe geleid worden

B

den

den. — By 't vol lopen van eene derzelve, is de taak voor één span Buffels afgedaan, dat nu vermoeid door een ander vervangen word; 't welk dan ook eeven zo veel Riet moet afmalen, om de andere tobben op gelyke wyze als de eerste te vullen.

By elke tobbe van dit sap, word een quantiteit van 2. Ponden, iets meer of minder drooge kalk gedaan, en onder de sappen om dezelve te zuiveren, geroert: — Wanneer de beide tobben vol zyn, wodden ze door een buis in de twee der agterste kookketels geleidigt, en weeder als te vooren met nieuwe sappen aangevuld, dewelke in de twee voorste kookketels gebragt, en de vier ketels dus alle gevuld zynde, verrigt de vuurstoker zyn werk, steekende de brandstoffen in twee der fournuisen te gelyk in den brand, om des te spoediger den vereischten trap van hitte te hebben.

Onder 't koken dezer sappen, word met malen voortgegaan, tot dat 'er nog voor vier tobben uit 't Riet geperst is, dat allengskens by de kokende sappen word gedaan. — Midde-
 lerwyl de Zuikerkoker 'er van tyd tot tyd, wat kalkwater inwerpt, en de
 op

opborrelende onreinigheit 'er van afschuimende dezelve in een tobbe scheidt, iets vlakker en kleinder dan de eerst beschreevene, en dewelke daar toe expres in eene ruimte, tusfchen de vier ketels geplaatst staat. — Als 't vogt van één der ketels ruim half verkookt is, scheidt de Zuikerkoker 't zelve over in een groote en by den ingang van 't kookhuis geplaatste kuip, agtervolgende 't verkoken der overige fappen tot denzelfden graad, en daar meede op dezelve wyze handelende, tot dat hy aan 't laatste komt, 't welk hy iets meer dan 't andere verkookt, om reede die zo aanstonds gemeld staat te worden, en 't geen men desweegens ook in een ketel doet, die naast de kuip in den grond staat, waar meede de eerste koking van 't geene men een Combuis, of voor een halven Molenoemt, ten halven verrigt is. — Terwyl voor de andere Combuis, 't zelfde word gedaan, door middel van vier anderen in 't Molenhuis staande ketels, en eenen anderen Zuikerkoker, die ook een andere ploeg van malers en vuurstokers heeft, dan de vorige.

Onder het verrigten van 't werk voor deze tweede Combuis, staan voorschreeven half gekookte Zuikerfappen

te koelen , en te klaren , waar meede den tyd van 26. ja zomtyds 30. uuren word doorgebracht , dat is , zo lange als 't werk voor de andere halve Combuis moet geschieden : (Want de eerste kooking noemt men 't werk van een halve Combuis , om dat 't werk van eenen Molen , dan ten halve verrigt is ;) waar na dezelve tot Zuiker worden verkookt. — Dog alvorens tot dit onderwerp over tegaan , zal ik reede geven , waarom tot 't malen van 't Riet , en half verkookten en koelen der sappes voor één Molen , 26. tot 30. uuren nodig zyn , en of zulks in geen minder tyd zoude kunnen geschieden.

o Verscheide Molens hebben doorproeven doen zien , dat dit alles binnen 24. Uuren kan verrigt worden ; dog daar toe moeten verscheidene toevallige en werkdadige byzonderheden te zamen vloeijen , te weeten , — Een goed gewas van volsappig Riet en lange stokken , — geduurige aanvulling van versche Bufsels om te malen , — en eene nauwkeurige oplettendheid van den Karremaker , dat de maalsteenen wel staan en gemakkelyk draaijen : Het eerste hangt af van de wyze schikking der Voorzienigheid , en is derhalven boven 't menslyk bereik , en 't laatste vind in de natuurlyk

lyk trage, en daar uit voortvloeiende onagtzame geaartheid van 't Inlands werkvolk, eene byna onoverkomelyke zwaarigheid, zo dat dit alles, en altoos te gelyk te hebben, zelden 't geval is der meeste Zuikermolenaren.

'T ZUIKERKOKEN.

Het eerste half verkookte Zuikerrietwater, dat gekoelt en geklaart is, word uit de kuip geschept in twee der vooraanstaande kookketels van de eerste Combuis, terwyl de twee agterste gevuld worden, met op nieuws uit 't Riet geperste nog rauwe sappen, dewelke voor een tweede kookfel moeten dienen; — en terwyl de eerste hunne tweede of laatste koking ondergaan, word by de laatste alle de bezonkene sappen van 't afgeschuimde, en van de grondzetsels van 't reeds gekookte en geklaarde gedaan: 't geen nu andermaal gekookt word na het zelve alvorens door eenen groven linnen doek, over twee wyde manden, even buiten 't kookhuis gespreid, doorgezypt te hebben.

De half verkookte sappen dan in de twee voorste ketels, worden tot een Zuikerweezen gebragt, voor al in een dier ketels, die naast den ingang van

't kookhuis ingemetseld zyn; waar uit dezelve worden overgeschept in een staale pan, die op een losse houtte schraag geplaatst is, en daar uit weder met kleine tobben overgedragen, in van aarde gebakken potten van een kogelvormige gedaante, hoog 26., en boven wyd, 20. duimen, die binnen elke Combuis teegens de zywanden gereed staan, en welke potten aan 't beneeden of spitse einde eene kleine opening hebben, waar in proppen van uitgeperst Riet gemaakt, gestookt worden, om als de Zuiker daar in uit de ketels overgeschept word, 't uitloopen voor te komen, maar daar na als dezelve door 't koelen tot eenige consistentie komt, van onderen vryheid te geeven, aan de nog overgebleeven wateragtige of stroopdeelen. — Dog eer men deeze potten tot 't inneemen van de Zuiker besigt, worden dezelve alvorens in eenen, in 't kookhuis gemetselde en met water gevulden bak gelegd: eensdeels om dezelve te zuiveren, en anderdeels om door de vogtigheid welke ze daar door aanneemen, 't kleeven van de Zuiker te beletten. — De vul- ling deezer potten geschied meede niet in eens, maar van tydt tot tydt in vier keeren, door middel van kleine tob-
ben,

ben, gaande agt van dezelve, iets meer of minder in een pot; dog tuschen beiden moet de Zuikerkoker, telkens dat 'er op nieuw Zuiker word ingestord, dezelve wel door roeren, tot dat de pot geheel vol is, zo dat alles onder een komt; vervolgens laat men ze dus gevuld, nog 24. of 30. uuren in 't kookhuis staan, om te stollen. — Ieder half kooksel, dat is, 't geene dat met vier ketels, uit agt tobben sap gekookt word, geevd van 7. tot 10. dog zelden 11. deezer potten.

'T Verschil der quantiteit Zuiker uit eene gelyke quantiteit Zuikerwater, ontstaat uit veelerleie oorzaken. — In den beginne der maling, dat in de maand Maart of April geschied, is 't Riet met nog te veel waterdeelen bezet, die het in 't regen - seizoen ingezogen heeft; naar mate nu dat 't door de droogte, van die overtollige waterdeelen ontheft word, verkrygt 't meerder Zuikerdeelen: — de gesteldheid van den grond contribueert meede niet weinig hier toe; want is 't dat die te vet is, dan zuigt 't Riet insgelyks meer waterdeelen in, dewelke alle door 't koken moeten worden opgelost. — Ook ontstaat zulks niet zelden, uit de

onkunde en onoplettendheid van den Zuikerkoker, wanneer deze te veel kalk onder 't Zuikerrietwater doet, of onder 't schuimen te veele vogten wegwerpt. — Waarom alles wat in de maanden Juny, July en Augustus gemalen en gekookt word, eene grotere quantiteit Zuiker geeft dan voor en na dezelve. — Immers tegens het einde van de maand Augustus, in September en October geven de kookfels weder minder Zuiker, om dat de droogte de Zuikerdeelen in 't Riet, tot een te vast lighaam brengt, om 'er van afgevoert te kunnen worden, zo dat dezelve aan 't uitgeperst Riet blyven kleeven; — dog gebeurt het, dat de plantagien in dat Jaargety, met matige regens bezogt worden, dan krygt een Planter die goede Tuinen heeft, 10. potten van yder half kookfel, daar dezelve anders tot 8. dalen.

Dus heb ik tot hier toe alles wat byzonder in 't kookhuis verrigt word, aangewezen; maar zal, alvorens tot 't volgende stuk over te gaan, nog kortelyk iets zeggen weegens den omflag van den Molen.

Dagelyks worden 12. tot 16. Buffels gebruikt, om 't Riet tot ieder half kook-

kookfel benodigt, af te malen, en 6. om 't zelve twee maal met karren uit 't Veld aan te voeren; terwyl buiten dien nog tot voeder voor de maalbeesten van een halven molen, één Buffel met een kar, twee keeren Rietloof gaat halen, en een ander voor een vollen molen, uitgeperst Riet met een kar wegvoert.

VAN 'T RAFFINEREN DER ZUIKER.

De potten met Zuiker worden 's morgens, door de Zuikerriet-kappers en trekkers, als ze uit 't veld gekomen zyn, ieder pot door twee man uit den Molen voor 't Zuikerhuis gedragen; alwaar een houten paal staat, op welken 't een eind van den draagstok, waar aan de pot met Zuiker hangt, gezet word, terwyl een van de dragers, eenen langen yferen priem uit 't Zuikerhuis haalt, en daar meede den prop, uit 't beneden eind van den pot halende, door 't zelve in de Zuiker steekt, om de Siroop een vryen doortogt te geeven: — Deze potten worden als dan in 't Zuikerhuis, (dat een groote Schuur is, daar toe principaal geschikt,) ingedragen; en op leedige tompollongs, (kleinere sterke aarde potten) gezet, welke na 8. of 10. uuren, van de Siroop die

van de Zuiker afloopt, met een paar draagemmers in de bakken of kuipen worden geleedigt, 't geen de Zuiker-raffinadeur dagelyks moet observeeren, zoo lang de lekkings of afloop duurt. — 'S anderendaags word de Zuiker in de potten, met een yzeren schraper, van boven ter diepte van 2. of 3. duimen, opgekrabt en los gemaakt, en dan weder met een ronde yfere plaat, effen en plat geslagen. — Agt dagen daar na word 'er modder opgedaan, die men in deezer voegen bereid. — Men neemt modder uit een kuil die de Buffels, (die zig gaarne ter verkoeling in water- en modder-poelen wentelen,) gemaakt hebben, en in welke de modder door 't gestadig woelen deezer zwaare dieren, byna als een dunne pap geworden is. Deze modder word met wat water, in eenen der twee steene bakken, (die daar toe by sommige Molens voor; toch by anderen agter, maar altoos naby 't Zuikerhuis, in den grond gemetseld zyn,) verdunt, en onder elkander, by herhaling geroerd, vervolgens met een mand, in een daar nevens staanden bak, doorgezypt; en weder by aanhoudenheid geroert en fyn geklenst, zoo lang, tot dat dezelve tegens den middag, by een sterken Zon-

Zonneschyn opborreld, en in den og-
tend kleine kuiltjes maakt die langzaam
toelopen, wanneer men 'er met den
vinger iets van neemt en 'er op spat. —
Van dezen aldus geprepareerden mod-
der, stort de raffinadeur, eene quan-
titeit in de potten der opgekrabde en we-
der effen geslagene Zuiker, ter dikte
van $1\frac{1}{2}$. tot $1\frac{3}{4}$. duim, 't welk na verloop
van 8. of 10. dagen, de gedaante van droog-
ge ronde platte koeken verkrygt, die
uit de potten genoomen, en wegge-
worpen worden; waar na andermaal de
Zuiker opgekrabt, en weder plat ge-
slagen en effen gemaakt zynde, een
nieuwe modderpap ter dikte van 1. of
 $1\frac{1}{4}$. duim daar op gelegd word, welke na
verloop van 6. of 8. dagen, mede droog
geworden, 'er als dan ook afgenomen
word: waar mede de Zuiker op den Mol-
len hare volle bewerking en zuivering
heeft. — Ondertusfchen word de Si-
roop, die in de tampollongs, uit de
Zuikerpotten gelekt, en in de daar toe-
gestelde twee onderscheide bakken, of
kuipen vergaderd is, namenlyk die
van de laatste modderdekking, gebezigt,
om 'er nader Zuiker uit te koken, 't zy
op zig zelve, dan wel onder en met
half verkookte Zuiker; en die van de
eerste, met Vaartuigen naar de Araks-
branderyen gevoert.

De Zuiker, die op de hier vooren beschreeven wyze geraffineerd is, en nu zig tot een koek of brood gezet heeft, naar de vorm van den pot, word by droog weder, 's morgens ten half zeven of zeven uuren, ten getalle van 30. of 36. potten, uit het Zuikerhuis gedragen, onder de voor de zelve staande stamploots, en op negentig à honderd groote bamboese wannen, of gantsch vlakke manden van 4. voeten middellyn yder, in de open lugt, op vaste bamboese banken of schragen, nevens elkanderen geplaatst, uitgestort; te weten, ieder koek op 3. wannen in gelyke deelen, door des kundigen uit 't Molenvolk verdeelt, na dat men voor af in 't stamphuis de onderste gedeeltens van die koeken die nog nat zyn, 'er van afgekapt heeft, dewelke in andere ledige Zuikerpotten, vast aangestampt, gevuld, en nader ter droging in 't Zuikerhuis op tampollongs gesteld worden. — Terwyl de op de wannen verdeelde Zuikerkoeken, door een aantal arbeidslieden, in kleine stukken worden gekapt, om de droging te bevorderen, — tegens half elf of elf uuren, word de Zuiker in de wannen omgekeert, en by eenen sterken Zonneschyn, is ze tegen een, of half twee uuren in den namiddag, droog

droog en bekwaam om in Canasfers ingestampt te kunnen worden; anders moet ze weder in 't pakhuis ingedragen, en den dag daar aan, of eenen anderen, wanneer 't droog weêr is, andermaal te droogen uitgebragt worden, 't geen veel tyd en Zuiker ver-spild.

Wanneer nu de Zuiker genoegzaam droog is, word ze 'snamiddags tegens een of half twee uren, vóór de stamploots gebragt, en op een hoop uitgestort. — Maar gelyk de Zuiker, nederwaards minder zuiver, en door de siroop bruiner is dan hovenwaards; zo blyft 'er altoos, niettegenstaande, by de eerste uitstorting uit de potten ter droging, 't onderste of bruinste gedeelte daar van reeds afgezondert was, nog een gedeelte over, dat wat sterk gecouleurd is; — Dit onderste gedeelte scheid men van 't overige af, en doet 't zelve door 20. à 24. man, met zwaare houten stampers, in een groot houten stampblok, zoo lang stampen, tot dat 't poedersyn, en zoo wit als kryt geworden is, vervolgens strooit men deeze poeder, over den hoop nog ongestampte Zuiker, zoo dat ze daar meede geheel overdekt word: —

Waar

Waar na men vyf of zes Cannasfers, (groote manden van gespleeten bamboefen, expres daar toe gevlogten,) steld, en die, door den Mandoor der ploegers, alvorens belegt met kadjangmatten, (die van een zeekeer zoort van palmbladeren gemaakt worden,) ieder in een vierkante houtse stelling op pooten, geplaatst worden, die de Cannasfers ter helft van derzelve hoogte insluiten, en bekwame plaats overlaten voor 3. of 4. man, die zig rondsom ieder Cannasfer op de stellingen posteeren, en de Zuiker van tyd tot tyd, onder eene continueele toevoeging, van 10. of 11. pond teffens door de Mandoors, daar in geduurende een paar uren vast en vol stampen, zoo dat vyf à zes van deeze Cannasfers 30. à 36. potten Zuiker, iets meer of min, in houden: — Dit verrigt zynde, gaan de ploegers teegens half vier of iets daar over, weder naar 't Veld, terwijl ander volk, de Cannasfers embaleeren, en berottingen, en 'er zo de laatste hand aanleggen. — Dezelve dan tot de leeverantie of vervoer buitenslands in volle ordre gebragt zynde, zend men de Zuiker by bekwame geleegendheid, met meer of minder gemak en onkosten, af, naar dat de legging van den Zuikermolen is. — Is dezelve verre van eene vaarbaare en Steedewaards

lopende Rivier geleegeu, dan moet de Zuiker eerst per as door middel van karren met Buffels bespannen, met groote moeite en kosten, tot aan de Vaartuigen worden getransporteerd; daar in tegendeel, wanneer een Zuikermolen 't voordeel van de Rivier heeft, Hy dezelve met veel gemak en bezuiniging, direct over 't water afvoert.

Hier meede, voor zo verre den omslag betreft, 't nodige tot myn oogmerk gezegt hebbende, ga ik over tot de

GEVAAREN WELKE AAN DEN
ZUIKERBOUW VERKNOGT
ZYN.

Even gelyk 't geleegeu is met eene uitgestrekte huishouding, waar in veele dingen en perzonen gevordert worden, die de zelve aan meer gevaren van schade voor den Eigenaar subject maken, dan eene kleine van minder omslag, zoo volgt ook, dat een Zuikermolen, dewelks uitgebreiden omslag tot hier toe genoegzaam aangetoond is, aan meerder gevaren en schaden bloot staat, dan eenige andere kostwinning of handteering op Batavia, onder welke geene, in deezen opzigte, daar

daar meede, op verre na te vergelyken is: — De reede daar van is hier in gelegen, dat, daar veelerlei dingen gebruikt, en verscheide zaken afgedaan moeten worden, dewelke alle door den Eigenaar zelve niet kunnen worden bygebragt en verrigt, hy gevolgelyk genoodzaakt is, zulks toe te vertrouwen aan menschen, die door geen betrekking van eigendom, tot die naauwe zorge, waakzaamheid, yver, en zuinigheid aangezet worden, om niets te verwaarloozen of nodeloos te verspillen, als wel den Eigenaar zelve: — Steld men nu, dat zelfs de minst uitgebreide huishoudingen, gevaaren en schaden onderworpen zyn, zo valt 't ligt na te gaan, dat 'er in den ruimeren kring, van de Zuikerteeld en dies aankleven, daar zo veele meerdere en mindere hoofden, en geringere bediendens, mitsgaders Buffels en goederen vereischt, en zaaken moeten afgedaan worden, ten nadeele van een principaal veel verwaarloosd, en verspild word, zo uit trouwloosheid, onkunde, yverloosheid, kwaadaartigheid, als door andere onaangename toevallen meer. — 'T Geen ik wat nader zal betogen.

AANWYZING DER GEVAREN.

De hoofdbedienden der aanplanting, bestaande uit een groot Mandoor, en een Mandoor over de ploegers; en 't arbeidsvolk, dat ze onder zig hebben, zamenspannende met een waronghouder of kramer, die men tot gerief van 't volk, weegens de verre afgelegendheid der Molens, wel verplicht is toe te laten, of met een of meer Javaanse Mandoors; dan wel met de gemeene Boijangers (huurlingen) en met de omstreeks der Molens wonende Chineesen, en Javaansche Landbouwers, of met den Yfersmit van den Moolen, hebben alle gelegendheden genoeg, om met yder afzonderlyk, of met verscheidenen gecombineerd, langs verschillende weegen, en door veelvuldige middelen, den alleroplettendsten Molenhouder te bedriegen, en te benadeelen; 't zy door den Planter meer lootjes aan de gemeene arbeiders te doen uitdeelen dan door hen verdient zyn; (Welke lootjes hen tot bewys van den verdienden dagloon verstreken, en desweegens door den Waronghouder, altoos gelykwaardig met Courant geld aangenoomen worden;) — dan wel om den Smit voor een onderling overeengekomen douceur

C

veel

veel geld te doen winnen, met het herstellen van yzere Landbouw - gereedschappen, of vernieuwen en aanmaken in steele van de geenen die zy door verzuim, moedwillige veronagtzaaming en baatzugt hebben laten bederven of gebroken, en dit heeft mede plaats by de yzerwerken, die in, om, en by den Molen gebruikt worden. — By voorbeeld, de Smit, heeft maar een der Javaanse Buffeldryvers in den Molen, een paar dubbeltjes in de hand te steeken, om de trekbeesten, die de steenen ronddraaien te doen springen of te rug trekken, waar door een krom yzer, dat den trekboom aan 't spil vast houdt, terstond aan stukken springt, zo dat hy dan gelegendheid heeft, om een nieuw te maken, dat hem 5. Rds: doet verdienen: en zo heeft hy voor altoos gelegendheid tot 't herstellen van vuurhaken en verscheidene andere yzere gereedschappen, die in den Molen volstrekt nodig zyn, want als hy de vuurstokers, die alle verzot zyn op den Amfioen, maar iets in de handen stopt, terstond zullen ze daar door in zyne belangen overgehaald, door een geweldig gebruik dezer instrumenten, dezelveu tragten te doen breken: en veele dingen van die natuur, jagen een planter meenigmaal

in

in nodelofe kosten: — 'Er is in de nabuurfchap van een Zuikermolen geen particuliere Opgezetene die 'er zig niet tot zyn voordeel van bedienen kan, al was 't maar om versleetene houten en yfere gereedschappen, (die ze ten dien einde altoos maaken by de hand te hebben,) onder toevoeging van eenig geld of goed, teegen de nieuwen die op den Molen zyn in te ruilen, voor welke versleetene gereedschappen, de Molenhouder dan genoodzaakt is, weeder nieuwen in de plaats te geeven, wil hy dat zyn werk voortgang zal hebben.

SCHADE BY DE AANPLANTING.

De kwaadaartigheid en onkunde van een groot Mandoor, die de geheele aanplanting bestierd, en van dien, welke het opzigt over de ploegers heeft, is alleen genoeg in staat om een matig bemiddelt Zuikermolenaar, in den tyd van één Jaar in den grond te bederven, en zulks kan op veelerlei wyfen geschieden, waar van ik eenige staaltjes zal by brengen, dewyl 'er geen een Molenhouder is, die niet 't een of ander daar van heeft ondervonden.

Wanneer men in een te natten grond, de plantvoiren te diep ploegt, 'er de plantlooten te vlak in legd, dezelve met te veele aarde bedekt, en te vast aantreed, verrotten dezelve, en de Planter word genoodzaakt tot de onkosten, om alle de geplante looten 'er uit te nemen, een nieuwe ploeging 'er aan te besteden, en andermaal aan te planten.

'T Verloopen van eene gunstige plantgelegendheid, en 't verlies der plantlooten, is boven alle de andere onkosten, die daar meede verzeld gaan, de grootste schade. — Terwyl by een tegen overgestelde of al te droge grondsgesteldheid en tyds gelegendheid, de Molenhouder even dezelfde schade te wagten heeft, namentlyk, als in eene min vogtige aarde de plantvoiren te ondiep geploegt, de looten maar dunnetjes met aarde bedekt, en te los aangetreeden worden, en dat ongelukkig daar op, de droogte slegts agt dagen blyft aanhouden; want dan verschroeien de plantlooten, en men is in dezelfde noodzakelykheid als in 't eerste geval. — Dikwils verliest een Molenhouder halve, ja geheele Plantagien, door aanplanting van te oude, of te jonge, of te lang gekapte plantlooten, waar van niets tot volkomenheid komt, en

en is dan genoodzaakt tot eene gedeel-
 telyke aanvulling, of naar mate dat 't
 kwaad erg is, tot eene volle aanplanting
 van nieuwe looten. — De onkunde,
 onagtzaamheid, of onverschilligheid
 van een Hoofd over de ploegers, kan
 in 't byzonder groot nadeel toe bren-
 gen, als de ploeging te na by de jonge
 plantjes geschied, en daar door de te-
 dere worteltjes gekwetst worden, waar
 door de plantjes kwynen en vergaan,
 en dit is my nog voor weinig dagen
 met verscheidene tuinen op *Tjikokol*
 overkoomen. — Een te ondiepe ploeg-
 ing berooft de planten van het noodige
 voedsel tot derzelve wasdom; — en
 een te vroegtydige dekking der plant-
 scheuten, belet de verdere uitsprui-
 ting der jonge looten; terwyl 't te lange
 uittellen daar van, veele plantjes door
 de hitte der Zon doet verzengen. —
 Eene volle aanplanting voor een Mo-
 len, kan enkel door 't gebruik van te veel
 mist geheel en al bedorven worden;
 voor al wanneer de droogte in 't voor-
 jaar te vroeg begint, en in 't najaar te
 lange aanhoud. — Zoortgelyke gevallen
 hebben meenige Molenhouders duizen-
 den Ryxds: doen verliezen, waar van dit
 Jaar 1785. zelfs, verscheidene de smer-
 telykste ondervinding hebben; immers,
 myne aanplanting op *Tjikokol*, en die

van den huurder van de Molensteegen over *Salapadjan*, leveren 'er dadelyke bewyzen van op. —

Buiten alle opgenoemde defastres, loopt een Molenhouder gevaar, van een aanzienelyk gedeelte zyner aanplanting te verliezen, wanneer de regens in 't najaar te vroeg en aanhoudend vallen, en in 't voorjaar te lang blyven duuren; want daar door word men belet, eene volle aanplanting te doen, en 't beplante volleedig te bewerken; en geschied dit niet, dan zyn alle de gedaane moeiten en onkosten, tot 't beplanten van Zuikertuinen, voor dat Jaar te vergeefs en onherstelbaar verloren, nademaal dezelve dan ook onvoltooid, de kwade mouson moeten doorstaan. — Veele Zuikermolens, in 't Westerkwartier van Batavias Ommelanden, zyn dit Jaar de droevige exempelen van de schade, welke een te vroegtydige en strenge regen-mouson, (die jongst al vroeg, in 't najaar van Ao: 1784. begon, en tot in de maand Maart van dit Jaar 1785. heeft aangehouden,) aan de Plantagien kan veroorzaaken: Want daar door zyn uitgestrekte Velden, die voor twee Molens overvloedig beplant waaren, om 15. of 16. maanden te kunnen maalen,

len, zodanig bedorven geworden, dat men 'er nu op zyn hoogst 9. of 10. maanden meede zal behoeven toe te brengen. Een te langdurende droogte, belet insgelyks 't doen van eene groote aanplanting; terwyl 't Riet dat in 't voorgaande najaar geplant is, weinig opschiet, en daar en teegen dat van eene voorjarige aanplanting, voor een groot gedeelte verzengt: voegd hier by dat het Riet, 't welk in zulk een droog Jaar afgemaalen word, ook weinig Zuiker geeft. — Des niet te min, de onkosten blyven bestendig dezelfde, onverschillig of men een goed of een slegt plantjaar heeft; de strydige saisoenen van de Jaaren 1773. en 1775., zyn dieswegen van ruineuse gevolgen, voor verscheidene Molenhouders geweest. — De bezittingen van de Molenhouders van *Pondok Poetjong*, en *Priegie*, beneevens die van *Batoe Tjepper*, zyn daar door onder den Sequester geraakt, en ik zelv heb in 't laast gemelde Jaar, op myne twee Molens te *Tjieleboek*, ruim 8000. Rds: verlooren: —

'T Vuur welk misnoegde en kwaad-aartige menschen, in 't staande Zuikerriet ontsteeken, vernield uitgestrekte Plantagien: dit ongelukkig lot troff onlangs, den Chinees **TAN TEENKO**, aan

vyf zyner Zuikerriettuinen, op *Parrangkoeda*, dewelke hem in twee agter een volgende dagen, aan verscheide hoeken, en elken tuin in 't midden, in brand gestookten wierden. — Op hoe danige wyze, my in 1783. insgelyks verscheide tuinen zyn afgebrand, zonder dat ik eene andere aanleidende oorzaak daar toe kan uitdenken, dan alleen dat ik een los paard, dat in myn jong geplant Zuikerriet kwam geloopten, en daar aan schade deed, een snaphaanschoot met hagel gaf, wyl ik geen ander middel zag, om myn Zuikerveld voor grote ruine te bevryden: althans geen half uur daar na, of myne Zuikertuinen stonden in volle vlam. — Op diergelyke wyze is de Chineese Moltenhouder *T S U A T J I N G S A U* in *Ao*: 1782. totaal geruineerd, wannneer het grootste gedeelte zyner aanplantingen in 3. of 4. nagten agter elkander, door den brand zyn verteerd geworden. —

'T Branden dat de Javaanen doorgaans doen, in de maanden Juny, July en Augustus, zo van de hoog opgeschooten alang alang, (een soort van Riet,) of de tot gagas (een soort van Ryst-Velden,) afgekaptte boschen in de nabyheid der Zuikervelden; en 't welk meede geschied, door de
Sla-

Slaven - Koewagters met de alang alang, om aan de Koebeesten, gelyk door de Javanen, om aan hunne Buifels, een nieuwe weide te geeven van de jong uitschietende alang alang, hebben van verscheiden Molenhouders, veele schatten in rook en asche doen verdwynen; veroorzaakt door 't vuur, 't welk door den wind, van de dusdanig in brand gestokene wildernissen, in de Zuikertuinen overgevoert wierd. — Dit heeft my te *Tjielledoek* in Ao: 1774. neegen Zuikertuinen, waar aan ruim voor 2 maanden te maalen was, gekost. — In 't jongst gepasfeerde Jaar zoude ik op myne Zuikervelden te *Babakkan*, geen minder schade, uit die zelfde oorzaak, geleeden hebben, was 't niet, dat myn volk, 't vuur van verre ziende aankomen, deszelvs voortgang belet had, door met allen spoed, alle de brandvattende stoffen, tusfchen 't aannaderend vuur, en 't Zuikerriet weg te ruimen, en den grond, tusfchen deselven met water uit een naastgeleegene rauwa (poel) gehaald, te bevogtigen. — De Heer DE LALONGUE, heeft in de eerste 7. of 8. Jaaren dat hy zyne Zuikermolens gehad heeft, altoos, dan om deeze, en dan weder om een andere reeden, brand in zyn Riet gehad, en 'er is geen Molenhou-

houder , die niet van de schade van brand , nu en dan wat geleeden heeft. —

'T Blixemvuur uit den Heemel , steekt 't Riet ook menigmaalen in den brand , 't geen my voor ander halve maand geleeden , in een myner Zuiker- tuinen te *Tjekokol* overgekoomen is.

En eindelyk , wat door 't vuur niet kan beschadigt worden , geschied door andere oorzaken , — de in de nabuur- schap van veele Molens , gehouden wordende Koebeesten , van verscheide Landheeren , regten veelmaals gant- sche verwoestingen aan in de jonge plantagien. — In 't begin van 1784. zyn my drie Tuinen jong geplant , en fraai uitgeschooten Zuikerriet , door een troep Koebeesten van myne naaste Gebuuren , kaal geschooren ; en voor een maand geleeden , weder vier soortgelyke Tuinen ; zelfs te deefter tyd dat ik dit schryf , is my door de- zelfde troep beesten een jonge aanplan- ting bedorven geworden. — En wat scha- vergoeding kan 'er dog al voor verkree- gen worden ? En langs wat weg is ze te bekoomen ? Op eene minnelyke bekendmaking , en verzoek van dedo- magement , langt men op zyn best goe- de woorden , terwyl een dringender aanzoek , de vriendelyke harmonie ver- stoort :

ftoort: en wie, die maar eenigfints nadenkende is, zal zig onderftaan, om zyn toevlugt tot de pleitzaal te nemen? Immers behoord de zelve, vooral van den verafgeleegen Landman, gefchuwwd te worden. — Men mogt zeggen, bewaar uwe Velden door omtuiningen: dog welke omtuiningen gedoogen de plantagien, die fterk genoeg zouden zyn, om beftand te weezen, tegen een uitgehongerde, en door het bekoorlyke groen der jonge Rietplanten, uitgelokte troep van dat gulzig Hoornvee?

Hoe veele bestige, en tot maalen ryp gewordenen Zuikerplantagien, worden 'er al niet beroofd van den voorbyganger? Hoe weinig 't ook zy, telkens verliest men een Zuikerplantje, en de menigte maakt 't verlies groot: onder de Molenhouderen zyn hier in, 't meest te beklagen dezulke, welke Molens en Velden in de nabuurfchap van een Basfaar (Marktplaats) gelee-gen zyn: want 't geringfte is, 't geene de voetgangers met gantsche dragten ontsteelen; maar ook worden de van de Basfaar, leedig te rug keerende Buf-felskarren, na dat de Eigenaars hunne koopwaaren, aan de Marktlieden hebben omgezet, by een Zuiker-veld komende dat hun gebeurt, onder

der voorwendzel dat ze flegts ver-
toeven om te pleisteren, met Zuiker-
riet gevuld; 't geen dan uit vrees van
ontdekt en opgevat te zullen worden,
zo fpoedig en ruuw toegaat, dat de
Planter niet alleen de fchade heeft, van
't geen door hen weggevoerd word;
maar ook verliest, al 't geene dat nog
te jong is, om gegeeten, of afgemaalen
te worden, en daarom door hun op 't
Veld agter gelaten is; — de fchade
hier door veroorzaakt is zo aanmer-
kelyk, dat een Molenhouder die dit
ongeluk heeft, daar voor anderhalve
maand maalens Riet, in één Jaar kan
rekenen: en wat middel is 'er dog, om
zulks te weeren? zagte weegen baaten
niet, en geweldige ontfteeken den toorn
der Roovers, en fpooren hun tot wraak
aan, welker verfchrikkelyke uitwer-
king, gelyk reeds is aangewezen, nog
erger is. — Wat fchade de mieren,
fprinkhanen, land- of veldmuifen, en
andere ongedierten 't Zuikerriet kun-
nen toebrengen, is in de Jaaren
1773., 1774. en 1775., maar al te
zeer gebleeken. — Eindelyk lyden
de Molenhouders geen minder nadeel,
door 't hooge water, wanneer de Ri-
vieren overvloeijen. — In 't laatst van
't Jaar 1779., en 't begin van 1780. en
1783. zyn 'er uitgestrekte Velden met
jong

jong en oud Riet jammerlyk verwoest, en dit is geen ongewoon verschynzel; maar zulks, en alle soortgelyke en andere gevaaren, moeten de Zuiker-Molenaaren in hun bedryf, na dat de gelegendheid der Molens en plantagien is, de een min en de andere meer, van tyd tot tyd onvermydelyk ondergaan: terwyl zy aan mindere toevalligheden, neffens andere Ingezeetenen, in hunne andere bezittingen insgelyks bloot gesteld zyn.

SCHADE AAN BUFFELS.

De groote menigte van Buffels die op een Zuikermolen, en wel in geen minder getal dan omtrend hondert stuks, moeten gehouden worden, geeven overvloedige gelegendheid aan den roofzugtigen Inlander, om dezelve te stee-
len, terwyl 't zwaar werk, dat die nuttige dieren moeten doen, beneevens 't algemeen gebrek van eene goede weide, op byna alle de Molens, voor al in drooge Jaaren, en de ziekten onder dezelve in 't regenstafioen, oorzaak zyn, dat veele, en somtyds meer dan de helfte 'er van onbekwaam raken, en zelv sterven. — Dit heeft de Eigenaar van ses Molens op *Cadawong* en *Salapadjan*, in Ao: 1785. ruim 300. stuks van die beesten doen verliezen; — en geen Molenhouder is dat Jaar bevryd
ge-

gebleeven, van een zeer groot verlies derzelfen: — Op *Boedjon-Riengiet*, zyn in 't gepasceerde Jaar (1784.) over de 60. gecrepeerd, en ik zelf heb dit Jaar, in de maanden April en May te *Tjiekokol*, door zwaaren arbeid en ziekten 48. stuks verlooren: en daar 't bekend is, dat op een Zuikermolen de zwaarste soort van Buffels, moeten gebruikt worden, die tegenwoordig ieder 18. tot 25. Rds: kosten, zo is 't verlies van zulk een getal derzelfen niet gering te agten.

DE GEVAAREN VAN SCHADE
VERZELLEN EEN MOLEN-
HOUDER OOK IN 'T HUIS-
HOUDELYKE.

Wanneer men op 't getal der werklieden agt geeft, die op een Zuikermolen arbeiden, zal door een ieder die de verschillende geartheeden, en gewoontens der onderscheidene Natien, waar van men zig moet bedienen, maar eenigfints kent, ligt kunnen opgemaakt worden, dat tot derzelve huisvesting, veele gebouwen, behalven de Molen, 't Zuiker-pakhuis, en andere bygebouwen, tot berging van verscheidene goederen, gereedschappen, en levensmiddelen vereischt worden: waar van veele, uit zeer ligt brand-vattende stoffen zyn t' zamengesteld, die des te
meer

meer gevaar loopen, door de algemeene onagtzaamheid, die men in deeze gewesten doorgaans omtrend 't vuur heeft; zo dat weinige Molens Jaarlyks van brand in de gebouwen bevryd blyven: gelyk de Heer DE LALONGUE en my zulks in dit Jaar nog overgekomen is. — De Heer DE LALONGUE verloor alle de gebouwen zyner Javaanſe Boedjangers, (Huurlingen,) en ik de woningen der Chineefſe hoofdbedienden, en daar by een aanmerkelyken voorraad van koſtbaare houtwerken, als pedatie - planken, aſfen, ploeghouten, en wat dies meer is, beneevens twee ſtaale Zuikerpannen en andere yzerwerken, die door den brand onbruikbaar zyn geworden.

De ſchaden die wy door foortgelyke gevallen lyden, worden door onkundigen in de huishouding der Zuikermolens doorgaans minder geagt, dan ze wezenlyk zyn: want behalven 't geld, dat tot weeder inkoop der verlooren en verbrande goederen, of bouwſtoffen, moet uitgefchooten worden, is men genoodzaakt 't planten te ſtaken, om in ſteede der afgebrande gebouwen, nieuwen te laten maken; en 't verlies van tyd, is by verſcheidene geleegendheeden op een Molen, eene der aanmerkelykſte ſchaden. IN

IN DEN MOLEN ZELF, VEREENIGEN ZIG EEN ZAMENLOOP VAN GEVAREN TOT NADEEL VAN EEN MOLENHOUDER.

Een onkundig Karrenmaaker, die gelyk te voren reeds gezegt is, ook de maalsteen in den Molen moet opzetten, heeft maar de teegen elkander staande punten, waar op de steenen draaien, niet regt te zetten, of de kegge van boven, niet wel, of te veel aan te slaan, om den zwaren arbeid der arme maalbeesten, zodanig te vermeerderen, dat niet alleen de Buffels by de steenen, onder 't trekken dood ter neder vallen; maar ook daar door 't uitmalen van 't Riet zeer vertraagt word. — Behalven dat, wanneer de steenen niet perpendiculair staan, en niet genoegzaam geflooten zyn, dan de sappen van 't Riet, niet ten vollen uitgeperst worden, en men dus hier door een viervoudig verlies heeft, zo van maalbeesten, tyd, voortgaande lasten der arbeidslieden, en inkomsten. —

Wanneer de monden der fournuifen te wyd gemaakt zyn, en de vloer te diep gelegd is, verspild zulks nutteloos veel hout, terwyl een gebrek van genoegzaame ruimte, de kookketels door

door te min of onvoeglyke schikking der brandstoffen van de nodige hitte berooft, waar door 't kookken vertraagt word. — Ook schaad het, wanneer de kalk tot bepleistering der wanden boven de kookketels, niet genoegzaam gestampt, of dat by 't inzetten der ketels de pleistering niet lang genoeg aangewreeven is, en dus niet genoegzaam droog en vast geworden zynde, scheuren dezelve door 't vehement vuur, dat onder de ketels gestookt word, 't geen lekkingen van 't Zuikersap veroorzaakt, waar door men genoodsaakt word, tot eene gantsche vernieuwing van de Combuis, en behalven deze onkosten verliest men daar meede ruim een maand tyds. —

Een luie Buffeldryver verzuimd dikwils, en voor al in den nagt, de werkbeesten 't nodige voeder voor te leggen, zo dat ze ongevoerd tot 't zwaar maalwerk komende, zeer traag zyn, en dit verliest tyd in de maling; — welk tyd verlies, zo in 't malen, als byzonder in 't aanplanten, voor een Molenhouder, van grooter aanbelang is dan meenig een zig zoude kunnen voorstellen; Dog alles op te noemen, in alle deszelvs omstandigheeden, zoude my tot eene verveelende uitbreiding, en

lastige herhaling van 't geene ik reeds te voren gezegt heb, brengen. — Met korte woorden zal ik hier nog maar byvoegen, 't verlies van geheele kookfels met Zuiker, door de onkunde en onagtzaamheid van den Zuikerkooker, als hy te veel of te weinig kalk by 't Zuikerrietwater doet. — Terwyl de vuurstoker door eigenbaat tot voordeel, of door traagheid tot gemak aangedreeven, meer hout stookt dan noodig is, om 'er ten zynen profyte des te meer houtskoolen van te kunnen bekomen, of om de moeite der uitdooving van 't vuur, na 't afsloopen van de kookfels van de eene Combuis te ontgaan. —

SCHADE IN 'T ZUIKERHUIS.

Wanneer een modderboer, uit luiheid den modder niet genoegzaam bereid heeft, die men ter zuivering van de Zuiker gebruikt, dan scheiden de daar in zynde waterdeelen 'er zig te schieelyk van af, en vloeien te sterk door de Zuiker heen, waar door te veel Zuikerdeelen smelten, en met de Siroop afgeleid worden; ook laat zulks de Zuiker te onrein; en 't is hier door dat de Zuikerkoeken of brooden, by 't uitstorten zodanig door de Siroop ageverwt zyn, dat men genoodzaakt is,

'er

'er een aanmerkelyk gedeelte van af te scheiden, 't welk dan door een ander-malige modderdekking weeder een verlies ondergaat. — En dat is 't niet alleen, maar de traagheid van den modderboer veroorzaakt nog al meer schade, waar van ik slegts een staaltje zal by brengen. — 'T is bekend dat de deugd der Zuiker in de hardheid haarer deelen bestaat, (en niet zo als veele ten onregten meenen in de grootheid der korrels,) en dit verschafft den raffinadeur eenen zwaren arbeid, om de oppervlakte van een met beste Zuiker gevulden pot op te krabben; waarom veele van hun, om zig 't werk gemakkelyk te maken, die oppervlakte, met water besproeien en dus verweeken. — De schade hier uit ontstaande kan een yder gemakkelyk op maaken. —

By 't kappen en droogen van de Zuiker, dient de Molenhouder byna altoos teegenwoordig te zyn, zo hy geen schade wil lyden, welke hem door onagtzaamheid in 't kappen kan worden toegebracht; en wanneer zy te droogen gezet word, dient hy 'er gestadig zyne oogen op gevestigd te houden, op dat de uit 't Zuikerhuis, in en uitgaande Siroopdraagers, en ander volk die

ter om verschillende oorzaken in moeten weezen, niet telkens eenige stukken ontvreemden. —

SCHADE IN DE CONGSIE.

In 't bestek van 't geen men de Congsie noemt, uitmakende de huisvesting, zo van den Molenhouder, als hy zelfs op zyne Molens woont, als de hoofdbediendens en de gemeene Chineesen, (waar toe ook 't Pakhuis of Magazyn behoord, daar Ryst, Oly, Zout, Bindrottings, Sroomatten, Spykers, Kaijangmatten en verscheide andere benodigdheden bewaard worden,) moet niets de oplettendheid van den Principaal ontgaan, of hy kan verzeekert zyn, dat een groot gedeelte dezer vereischtens in de ruimte, en dus veel nutteloos uitgegeeven en verspild worden; behalven 't geene door de onderbediendens, Ientings genoemd, gestoolen word. — De ontvreemding van weinige kleinigheden, die de oplettendheid van den allernaauwstziendsten ontslippen, kunnen zo zeer niet schaden; maar daar 'er op een Zuikermolen een continueele uitgaaf is, doet een aanhoudent versuim groot nadeel.

Dus heb ik de gevaaren der schade, die den Zuikermolenaar, in veelerlei opzigten in den kring van zyn bestuur ver-

verzellen, voorgesteld, en zal nu overgaan, ter ontvouwing van 't nadeel, dat uit gebrek aan Geldmiddelen op zekere bepaalde tyden, hun voor al in dezen geldelofen tyd nabylegt.

SCHADE UIT GELD-GEBREK.

Gelyk in de tegenswoordige gesteldheid der menschelyke zaamenleving, in allerlei standen, 't geld te regt 't representatif is der goederen, als 't gerieffelykste middel ter vervulling van de tydelyke behoefkens, zo is 't zelve voor al niet te ontbeeren in zulke conditien, die door den Koophandel bestaan.

Geld is tog de dryfveer, die arme menschen tot den arbeid aanzet, om hunnen nooddruft te bekomen. — 'T geld is 't gereedste middel waar door in den koophandel alles kan verkreegen worden. — Gereed geld is 't eigenlyk middel, om veele dingen goed koop en spoedig te bekoomen. — Met één woord, 't geld is de Ziel van de Negotie.

Uit den hier vooren aangetoonden omflag, welke aan de Zuikerteeld, en derzelve bereiding verknogt is, volgt natuurlyk, dat men daartoe veele arbeiders en goederen nodig heeft. — 'T getal en

de kosten daar van te specificceeren; zal ik uitstellen, tot dat ik die twee hoofdzaaken, ieder afzonderlyk zal verhandelen, onder de hoofddeelen, van dat 'er tot den Zuikerbouw en dies aankleeven,

VEELE HANDEN EN VEEL GELD,

Moeten zyn, terwyl ik teegenwoordig maar in 't algemeen zal voordraagen, wat gevaren en schaden een Molenhouder te wagten heeft, zo hy niet op zekere bepaalde tyden, met buitengemeene sommen gelds voorzien is.

Die tyden zyn, 't Chineese Nieuwe Jaar in January of 't begin van February. — 'T vertrek der Chineese Jonken in 't begin van July. — 'T Mahomedaanse Nieuwe Jaar, teegen 't laatste van July of 't begin van Augustus. — En eindelyk 't vertrek der Javanen in December.

SCHADE UIT GELD-GEBREK BY 'T CHINEESE NIEUWE JAAR.

Dit tydperk noodzaakt den Molenhouder tot 't sluiten van de reekeningen der Chineese bedienden, en 't afbetalen derzelve, beneevens een nieuw verschot, 't welk zo veel als handgeld is, aan dezulken die de Molenhouder in zyn dienst wil laten continueeren,
of

of anderen die hy in zyn dienst wil aanneemen: — word dit op zyn tyd verzuimd, dan kan hy zig verzeekeren, voor zyne naastvolgende maaling en anplanting, niet anders dan uitfichot van werkbaafen en bedienden te zullen hebben, dewyl de goede reeds door anderen aangenomen, en voor 't handgeld verbonden zyn. — Dit articul heeft te veel invloed op de belangen van een Molenaar, om 'er onverschillig omtrend te zyn; — en 't is beeter een Zuikermolen te verlaaten, dan daar in onkundige werkbaafen en hoofdbedienden te hebben, wyl de zulke in staat zyn, door alles te verbrodden, een maatig gegoeden Molenhouder, in den tyd van één Jaar te ruineeren.

De ruimte van geld in dit tydperk te hebben, is voor den Molenhouder zeer voordeelig, doordien hy als dan geleegendheid heeft, om van de Chineefse en Javaanse landbouwers, (die uit hoofde van den stillstand des akkerbouws, en daar uit, maar principaal uit de dobbelzugt der eersten, te deezer tyd spruitend geld-gebrek,) zig goedkoop van buffels te kunnen voorzien; en wanneer deeze geleegendheid verzuimd word, dan is hy verpligt, by zyne aanstaande maaling met zwakke, en in 't voorige Jaar door werken af-

gesloofde Buffels, 't gantsche maalwerk van den aanvang tot 't einde des Jaars, en zo als men ligt begrypen kan, met tragen voortgang te verrigten, weegens den overlast van 't werk, dat naar evenreedigheid van 't minder getal maalbeesten, en derzelve kragteloosheid vermeerdert; alzo dat een aanzienlyk getal Buffels, waar van anders de helfte genoeg zoude zyn, indien dezelve vet en sterk waren, binnen weinig tyds verdwynen. Ik heb uit gebrek van geld op den regten tyd, den inkoop van nieuwe Buffels in dit Jaar moeten agterwegen laten; waarom ik ook te *Tjikokol*, zo als ik reeds gemeld heb, in twee maanden tyds 48 Buffels heb verloren. — En niet minder heeft 't gebrek aan goede Buffels deszelvs nadeeligen invloed op de aanplanting; — Wie die maar eenig befef van de Zuiker-culture heeft, kan 't onbekend zyn, wat schrale gewassen eene ligte grond-beploeging geeft, en dit moet noodzakelyk altoos 't gevolg zyn, indien men met zwakke Buffels werkt. — Zelfs gevoeld men hier van naderhand nog de naweën: want 't is notoir, dat de schrale gewassen, welke hier uit geboren worden, in 't naast volgend Jaar geringe afmaalingen uitleeveren, en dat dit de schade van den Molenhouder ver-

vermeerdert; 't geen te aanmerkelyker is, doordien de zwakheid dier dieren niet toelaat, een uitgestrekt grondbestek vroegtijdig te beploegen, en dit verzuim kan door een naderen inkoop van sterke Buffels niet hersteld worden, om dat eer zig de gelegenheid daar toe presenteert, de juist geschikte planttyd omtrent verlopen is: behalven dat zulk een laateren inkoop, ook by na, met eens zo veel geld geschied, en deeze successive aanvulling der maalbeesten met sterke en goede Buffels, dan ook niet veel helpen kan; want, terwyl men den last van 't maalwerk van de zwakke beesten vermindert, moet dezelve noodwendig op de sterken gelegd worden; dus deeze, hoe sterk en fris ze ook zyn, door 't overwigt van den last, bezwyken en gelyk wordende aan de zwakken, met deezen t'zamen vergaan; — aldus loopt een Molenhouder gevaar, om een groot gedeelte te verliezen van zyne voorjaarse aanplanting, die in 't tegenwoordige moest afgemalen worden, maar nu op 't Veld verdroogt en uitgaat; waar door, boven 't verlies van de verspilde uitgaaf, tot zulk een aanplantig, de Molenaar nog bezwaard word met de vrugtelooze onkosten, voor 't afkappen van 't verdorde Riet,

en 't vervoeren van 't zelve uit de Zuikertuinen.

'T verval van 't algemeene crediet, 't geen 'er anders altoos voor de Zuikerteeld was, heeft in dit Jaar de meeste Molenaars, gebrek aan geld doen hebben, en is ook oorzaak, dat 't maalen op de meeste Molens, traag voortgaat; 't weik door de Heeren Gecommitteerden uit het Collegie van Heeren Heemraaden, die deezer dagen ter opneem van de Zuikermolens afgezonden zyn, en by die geleegendheid inspectie van de maalbuffels genomen hebben, als 't hun gelieft, kan bevestigd worden.

Na voorschreeven tydperk volgt dat van

'T VERTREK DER CHINASE JONKEN.

Dit is 't beslissend tydperk van ruïne voor een Molenhouder, zo hy niet genoegzaam van geld voorzien is.

'T is overvloedig bekend, en door de Molenhouders, dikwyls met groote schade ondervonden, dat de Chineese hoofd- en onder-bedienden, en leverantiers van houtwerken, kalk, steene potten, en andere goederen, zig op dien tyd, met geen uitstel laten paaijen:

— Zy

— Zy zullen eer geweldige middelen ter hand neemen, om betaling te erlangen, dan eenig uitstel geeven. — Alles moet dan niet alleen voldaan zyn, maar 'er moeten op nieuws verstrekingen gedaan worden, aan de in dienst blyvende bedienden en werkbaafen; terwyl de leverantiers van oly en olykoeken, ook verschot van penningen begeeren: en doet men dit niet, dan loopt men gevaar, om de benodigde olykoeken niet in tyds te krygen, immers niet, dan met de grootste moeite, en dan nog wel ruim een capitaal hooger, als ze anders op deezen tyd, te bekoomen zyn.

Nalatigheid in de voldoening van 't geen men verschuldigt is, niet alleen, maar ook in 't doen van verschot, of beleening aan de hoofden, onderbediendens, en leverantiers verbitterden, en zy neemen daar uit geleegendheid tot moedwil, om 't Zuikerriet in den brand te steeken en de Plantagien ten halven bearbeid, te verlaten; terwyl de Zuikerkookers en Raffinadeurs insgelyks den dienst weigeren. — Dit laatste is den Chineesen Molenhouder TAN TEENKO dit Jaar, en TAN SONGKO die *Tjikokkol*, 't zelfde Landgoed dat ik nu bezitte, had, in Ao: 1782. overgekomen. — Zelfs zyn de ten halven ge-
daa-

danne aanplantingen van den Heer DE
 LA LONGUE, en van my dit Jaar,
 door de groot Mandoors verlaaten,
 eenlyk om dat wy betuigden, hun geen
 hooger foldy te kunnen geeven, wyl
 de prys van 't product zulks niet toe-
 liet. — Dit verlaaten eener ten halve
 gedaane aanplanting, is van de allerna-
 deeligste gevolgen voor een Molen-
 houder; want om by zulk eene gelee-
 gendheid terstond een ander groot Man-
 door in dienst te neemen, (en die 'er
 nogtans noodzaakelyk weezen moet,) is
 bedenckelyk, doordien de beste en
 kundige elders reeds dienst hebben,
 en de onkundige, die in groote mee-
 nigte zouden kunnen verkreegen wor-
 den, te schadelyk zyn; ja alſchoon
 men dan toevallig, uit den een of an-
 deren hoek, een goede groot Mandoor
 aantrof, dan maakt deeze als dan mee-
 de gebruik van de kennis die hy
 heeft, van des Molenhouders verlee-
 gendheid, om van hem veel handgeld,
 en een hooger loon te bedingen. —
 En was dit dan nog maar 't eenigste,
 dat hem door zulk een toeval over-
 komt, maar 't geen 't ergste van allen is,
 zulk een nieuwin dienst gekomen hoofd-
 bediende, veronagtzaamt alles uit on-
 verschilligheid, of door een verkeerde
 ambitie aangezet, vind hy dikwyls goed,
 moed-

moedwillig alles toe te brengen, om de aanplanting van zynen prædecesseur zo te verbodden, dat de zyne, die hy staat te doen, des te beeter aanzien hebbe, en door al het nadeel en de schade, welke uit de vorige aanplantingen voortvloeijen, aan den verkeerden aanleg en bewerking, van den vorigen groot Mandoor toe te schryven, zig zelv ten koste van den Principaal, eenen goeden naam te verkrygen; 't is dog een spreukje onder hun, dat de aanplantingen van vorige groot Mandours, niet anders kunnen aangemerkt worden dan als stiefkinderen, en daarom 'er ook niet meer aan moet gedaan worden, dan zulks in de betragtting der stiefmoeders aan derzelve kinderen gewoonlyk plaats heeft. — Onvermoogen en uitstel van voldoening in dit tydperk, heeft veeltyds ten gevolge gehad, dat de Zuikerriet-Velden uit eene laage wraakzugt in den brand gestookten wierden, en zulks is den Chineesen Molenhouder T J U A T J I N G S A N in Ao: 1782. en 1783. weedervaa- ren; terwyl verscheide andere Molenhouders, ook niet vreemd zyn van soortgelyke ongevallen.

Na 't vertrek der Chineese Jonken, is 't gevaarlykste tydperk, voor eenen onbemiddelden Molenhouder.

'T MAHUMEDAANSE NIEUWE JAAR.

Te deezer tyd moeten de Mandoors Borrong, denwelken 't maalwerk is aanbested, worden afbetaald, anders weigeren zy 't Riet te laten kappen en maalen, en 't reeds afgemaalen Sap te verkoken. — Wanneer dit werk maar drie dagen stil staat is zulks van eene alleraanmerkelykste schade, aangezien 't Rietfap, 't welk reeds half verkookt is, beneevens 't afgemaalene, dog nog onverkookte Sap, aan 't gisten raakt en bedervd: — En duurt dit langer dan omtrend agt dagen, dan is al 't reeds afgekapt, en in den Molen ter maaling in voorraad aangebragt Zuikerriet, met 't geene dat op 't veld staat, waar van het loof en de plantlooten, afgesneeden zyn, zo wel 't een als 't ander geheel verlooren. —

De Buffelhoeder, moet meede afbetaald worden, of een buitengemeene groote verftrekking hebben; terwyl de Javaanse Mandoors voor hunne boedjangen dan almeede voldoeninge eifchen, ten minsten voor een paar maanden arbeidsloon: — Worden hunne begeerten niet voldaan, dan vermeenen zy daar door geregtigt te zyn, om zig te wreken op den Molenhouder, door hem in zyne onbeflotene bezittingen te schaden,

den, op de reeds voorwaards aange-
toonde wyzen. — Eindelyk gebrek aan
geld te deezer tyd berooft den Mo-
lenhouder van een voordeeligen in-
koop van Buffels, en Houtwerken tot
gereedfchappen en Buffelkarren. —
Hier na volgt de tyd van

'T NAAR HUISKEEREN DER JA- VAANSE BOEDJANGERS.

Dezelve moeten in de maand De-
cember afbetaald worden, wil men zig
niet bloot ftellen, om in drie of vier
agtereenvolgende Jaaren geen Javaan-
fe Boedjangers, tot zyne aanplanting
te bekoomen; en mist men daar in,
dan zullen ze na dien tyd, nimmer
kunnen verkreegen worden, dan tee-
gen zeer zwaare belooningen aan de
Wervers. — 'T verlies dat de Molen-
houders geleeden hebben, by den
laaftten en jongst geeindigten Oorlog,
heeft hun buiten ftaat gefield, om de
afbetaalingen op den bepaalden tyd te
doen, waar door de meeste Molens in
deeze twee laaste Jaaren, gebrek aan
Javaanfe Boedjangen hebben gehad,
en die ze nóg hebben kunnen krygen,
zyn op een zeer zwaaren prys van de
Wervers bekomen: men heeft in Ao:
1784. tot 2. Rds: voor ieder Javaanfen
Boedjang, aan de Wervers moeten
be-

betaalen, daar ze anders voor 24. of 30. stuivers te bekoomen waaren; en hoe zeer de ondervinding dezer nadeelige gevolgen, de Molenhouders bedagt maakt, noodzaken hen evenwel dikwils, de op handen staande betaalingen van Molenhuur en Intresfen, om de afbetaaling der Javaanse Boejangers uit te stellen, en zig daar door in deze en andere ongeleegenheeden te brengen. —

Aldus heb ik stuks-gewys afgehandeld de gevaaren en de schaden, die een Zuikermolenaar allerweegen, van binnen en van buiten omringen: Weshalven ik tot myn derde voorstel overga, te weeten

**DAT TOT DE ZUIKERTEELT
VEREISCHT WORD DEN DIENST
VAN ZEER VEEL MENSCHEN.**

In de eerste plaats komt in aanmerking, een hoofd die 't algemeen bestier heeft; 't zy dat de Principaal zulks zelf is, of een befoldgde die onder de Chineesen Potiar genoemd word: deeze heeft alleen de Cas en is geadfisteert van,

Een Schryver die pertinent boekhoud, van alles wat inkomt en uitgaat, met dies kostende; van de befoldingen

aller bedienden en de verftrekkingen, die aan dezelve gedaan worden, hoofd voor hoofd, ieder by een aparten post in 't boek: daar by teffens formeerende de generale Casfa - en Winst - en - Verlies - Reekeningen; tevens Memorien der Restantèn; — Hy draagt zorg en is ook alleen aanspreekelyk, voor 't hout en den kalk, welken op den Molen gebruikt worden, en ziet toe, dat daar altoos een genoegzame voorraad van zy. — Dagelyks moet hy alle de Zuikerpotten befchryven, aantekenen 't hoeveelfte kookfel, door welken Zuikerkooker gekookt, en hoe veel potten elk kookfel afgeworpen heeft. — Hy moet van derzelve indraaging in 't Zuikerhuis, en de uitdraaging ter drooging, Contra - boek houden; en by 't afgaan van Zuiker en Siroop, altoos geleidbriefjes mede geeven. — Den eisch van Zout, Ryst, Steenen, Potten, Pannen, Houtwerken, Kalk, Bindrottings en Stroomatten aan de leverantiers doen, na alvorens daar van kennis aan den Potiar geeven te hebben: Wordende hem een Cachet, onder de benaaming van 't klein Zegul van den Molen, toevertrouwd; waar mede hy de eifchen en brieven merkt, en by

E

de

de leverantiers aanneemelyk maakt. — Terwyl 't groot Zegul, waar meede de Geld-eisch geschied, alleen in handen van den Potiar is. — De Schryver moet ook om den anderen dag, de uitgegeeven lootjes aan de gemeene Chineese arbeiders en Javaanse Boejan-gers, inneemen en derzelve getal op een Cedultje onderscheiden noteeren: den arbeidsloon van een Chinees, voor een maand op 30. en die van een Javaan op 31. dagen; en dit geschied met merken in deezerveege; men neemt een boek, waar in op elke blad-zyde, de naam van een gemeenen arbeider geschreeven staat, en tevens wanneer hy in dienst is getreden, 't zy Javaan of Chinees; alleen met dit onderscheid, dat indien 't een Javaan is, dan ook daar by bekend gesteld word, van welke troep hy is, onder wat Mandoor hy staat, en hoe veel Ryst en Contanten hy genooten heeft: op even dezelfde wyze beschryft men een strook papier, dat men in de lengte vouwt, op 't boek legt, en met een Cachet, dat in roode verw gedopt is, zodanig stempelt, dat de helft van 't afdrukfel van 't Cachet, op 't boek, en de wederhelft op 't strookje papier agter blyft, en alzo op
bei-

beiden een teeken laat: Zodanig briefje word dan aan de arbeiders uitgedeelt, dewelke op die wyze, alle de verdiende daggelden, om den anderen dag, (onder te rug gave der lootjes, die ze dagelyks ontfangen,) van den Schryver 'er op laten drukken, zo dat zy niet alleen daar by altoos zien kunnen, maar ook een voldingend bewys in handen hebben, van 't geene zy by den Molenhouder te voren of ten agteren staan: Terwyl deeze uit zyn boek ook altoos weeten, en beslissend aantonen kan, hoedanig de reekening van een iegelyk zyner huurlingen, gesteld is, en dus beide in de onmogelykheid gesteld worden, om in verschil te komen; zelfs niet, in geval 'er een van 't volk, zodanig briefje kwam te verliezen; in welk geval Hy direct een Copia uit 't boek kan bekomen. — Voorders komt in de derde plaats in aanmerking,

De groot Mandoor die de eerste bestierder der aanplanting is, en wiens werk 't is de velden aan te wyzen, en den opzigter over de ploegers te ordonneeren, op wat manier hy die wil beploegt hebben; mitsgaders

ders hoe diep of vlak de plantvoiren gemaakt, en hoedanig in elken reeds beplanten tuin, moet geploegt worden: Ook ordonneerd hy, na ingenomen advis en ontfangen last van den Potiar, den Mandoor Gabee, dat is die 't opzigt heeft over de Rietkappers, trekkers, maalers, vuurstokers &c., welken tuin afgekapt moet worden; en zend als dan in den door hem den Mandoor Gabee aangewezen tuin, zyn eigen werkvolk, dat bedreeven is in 't kappen der plantlooten, en laat die door ander volk in manden brengen, ter plaatse daar dezelve moeten geplant worden: en na dat, gelijk reeds bevorens by den omslag gezegt is, deeze looten voor af van de schillen, waar meede ze bekleed waren, gezuiverd zyn, op elken voetstap twee, dan wel een á twee, in de geploegde voiren werpen; voorts bezorgd hy, dat andere dezelve planten. —

Hy gelast ook ter gepaster tyd, den opzigter over de ploegers, om met zyn volk de Olykocken te laten klein kappen, en voegd 'er twintig man van zyn troep, of zo veel hy nodig oordeelt by; welke Olykocken op zyn bevel gehaald en gebragt worden, ter plaatse welke hy aanwyst. —

Ook

Ook regeld hy de quantiteit daar van by ieder plant; en eindelyk zorgt hy nog, in de huishouding van den Molen, dat ieder zig tot zyn werk begaave, en doe wat moet verrigt worden; waar toe hy 'smorgens, quart na vyven of om half ses uuren, op een koper bekken slaat, en 't volk tot den arbeid oproept; gelyk hy dit ook 'smiddags om een of half twee uuren doet, alleen schikken de Mandoors over de Ploegers en Rietkappers, in dit opzigt zig niet naar hem; maar die gaan 'smorgens altoos een half of drie quart uurs vroeger naar 't veld; dog 'snademiddags gaat de Mandoor Gabeë, gelyktydig met den groot Mandoor uit, terwyl de Mandoor over de ploegers met zyn volk, meede ter zelve tyd hun werk hervatten: en wanneer de groot Mandoor 'smiddags tegens half elf uur, uit het veld terug komt, dan houden alle de arbeiders, om en by de huishouding van den Molen, meede op met werken. — De groot Mandoor 'smiddags te huis gekoomen zynde, slaat om den anderen dag, op een trom, om 't volk aan te duiden, dat ze Ryst kunnen haalen, en hun lootje teegens merken op hunne briefjes inwisselen. — De Kok,

reguleert zig meede dagelyks, naar de t'huiskomst van den groot Mandoor, om dan op de trom te slaan, en het volk ter schaft te roepen, dat gemeenlyk een half uur, na deszelfs t'huiskomst geschied. — De groot Mandoor doet 's avonds, als hy met zyn volk uit het veld komt, (dat hy voor de wooning van den Potiar schaard,) aan dezen rapport hoe veel manschap onder hem gearbeid heeft; waar na hy van den Potiar, zo veele lootjes ontfangt als 't opgegeeven getal bedraagt, en aanstonds aan de geschaarde meenigte uitdeelt; terwyl hy onder 't uitdeelen gevolgt word, van een Jenting of eersten onderbedienden in de huishouding van den Molen, die een kruik met lamp-oly in de eene hand, en een klein dopje met een steel in de andere heeft, met welke kleine maat, Hy aan ieder Boedjanger die op dien dag gewerkt heeft, zo van den groot Mandoor, als aan de Mandoors der ploegers, en de geenen die onder hun gearbeid hebben, een kleine quantiteit Oly toemeet, en na dat de groot Mandoor, de lootjes uitgegeeven heeft, begeeft hy zig naar de Rivier om te baaden, en by zyne terug komst in de Congsie, slaat de Kok weder op de trom, om het volk tot

schaf-

schaffen te roepen: — Onder en na 't afloopen der maaltyd, doet hy aan den Potiar, in tegenwoordigheid van den Schryver, Ploeger Mandoor, en Mandoor Gabee, verslag van zyne verrigtingen, en word daar in gevolgt van den Mandoor Gabee; terwyl 'er als dan gezamentlyk beraamd word, wat 'er op den volgenden dag te verrigten staat; want in alles, moet het advis en bevel van den Potiar ingenomen en geobserveert worden. —

Daar na gaat ieder zyn's weegs; dog geene der Hoofdbedienden, mogen zig van de Congie verwyderen, of buiten het bestek van de huishouding van den Molen gaan, zonder voorkennis van den Potiar. —

'S Avonds teegens 9. uuren, staat de groot Mandoor, weeder op een koper bekken, tot een teeken, dat 'er geen pasfagie zonder ligt, by en om den Molen gedooft word. —

Voorts is de groot Mandoor verantwoordelyk, voor de gereedschappen die tot zyn departement behooren, en alzo ook ieder Mandoor in 't zyne. —

Volgens deeze en de volgende beschry-

fchryving zyn de huishoudingen, van alle de Zuikermolens alhier ingerigt, en deeze regel word ook by allen ftipt geobferveert. — De minste afwyking hier van voorfpeld niet veel goeds, en duid doorgaans aan, of des Principaals decadentie, dan wel des Potiars nonchalance en wandevoir. —

De Mandoor over de ploegers, heeft de ploegbeesten, beneevens de ploegen en kromme mesfen, waar van ieder der ploegeren met één voorzien is, onder zyne verantwoording: — hy fluit de ploegbuffels 's avonds, in een daartoe afgezonderde Kraal op, en houdt 'er den fleutel van; — 's morgens te half vieren, wanneer de Kok op de trom flaat, en het eeten opdist, voor hem en de gemeene Chineefe ploegers, roepthy zyne ploegers op, doet de Kraal open, en laat de beesten naar het water dryven: vervolgens gaat hy met dezelve en de ploegers, teegens half vyf of quart voor vyf uuren naar het veld, en verrigt het geene hem van den groot Mandoor geordonneert is, — ten half neegen of neegen uuren komt hy weeder uit het veld, latende de ploegbuffels in de weide, onder op en toezigt van een

een paar zyner vertrouwde ploegers, die ook het oog moeten houden op de ploegen, welke meede op het veld, by den tuin die men te beploegen staat, gelaaten worden; terwyl hy de kanasfers in gereedheid brengt, waar in men 's nademiddags de Zuiker die gedroogd word, zal inpakken; of zo zulks niet behoevd te geschieden, dan knutfeld hy het een of ander, het zy dat hy de ploegen herstelt, die maar geringe verbeeteringen nodig hebben, of iets anders. — 's Namiddags, wanneer de groot Mandoor op het bekken slaat, schikt hy zig met zyn volk tot Zuiker stampen, of zo dit niet geschied, dan gaat hy met zyn onderhorigen de bruggen herstellen, paggers binden, of oliekoeken in kleine stukjes kappen. — Al dit bywerk doen de ploegers onder hunne Mandoors, tot dat 't drie of half vier uren geslagen is, als dan vertrekken ze weder naar 't veld, ter verrigting van hun hoofdwerk, te weeten 't ploegen. —

Met dat de groot Mandoor naar huis keert, volgt de ploeger Mandoor met zyn troep hem na, latende de Buffels naar het water dryven, en de ploegen binnen de Congsie

dragen en bewaren; waar na hy alle de ploegbuffels teld, in de kraal laat loopen, en die toefluit. — Als dan komt hy, eeven als van den groot Mandoor en zyn onderhorigen gezegt is, met zyn volk voor de Congie, daar hy ze schaart, en geeft den Potiar het getal op, die hem daar voor zo veele lootjes uitlangt, als toereikende zyn, dewelke hy onder hun verdeelt; terwyl de Ienting hem navolgt met de olie-kruik, en ieder een maatje verstrekt. — Wanneer 's avonds op 't bekken geslagen word, roept hy zyn volk by een, om de Buffels voeder voor te leggen, 't welk elk hunner, des voormiddags als ze de ploeg-beesten in de wei los gelaten hebben, daartoe gaat snyden. — Voorts

Een Mandoor Gabee, Deeze heeft onder den Potiar, het bestier over het geheele maal-werk. — Hy gaat 's morgens met de Rietkappers naar het veld, wyst de kappers van 't loof aan, waar ze 't zelve moeten kappen, en verdeelt de Rietkappers in de reijen, die ze hebben af te hakken, draagt zorg dat het Riet wel by den grond, geheel gelijk en horifontaal gekapt worde, op dat door een schuinse kapping, de
ploeg-

ploegbuffels op de stronken niet trappen, en zig kwetsen en bezeeren; Teffens ook dat de Rietkappers een behoorlyke quantiteit Zuikerriet, geëvenredigt naar de kragten der Buffels, kappen en in den Molen brengen. — Dat ze het voosfe en de reeds half of geheel verstorvene en verdroogde Rietstokken, niet met de goeden te gelyk, in bosfen binden en naar den Molen voeren. — Dat de Rietkappers ieder voor zyne trekbuffels, een genoegzaame quantiteit loof verzamelen, om die beesten 's middags en 's nagts daar mede te voederen: dat de looffnyders daar toe een genoegzaame hoeveelheid kappen en naar den Molen voeren. — Hy moet de hoofden der beddingen in de Zuikertuinen weghakken, de weegen waar over de Rietkarren getrokken worden, herstellen; en alles doen wat maar eenigfints, tot faciliteering der trekbeesten, kan dienen; — Hy moet zorg dragen, dat de asfen der buffelskarren, behoorlyk ingesmeerd worden. — By eene langduurige droogte, moet hy de karren om de 8. of 14. dagen, als dezelve van 't veld 's voormiddags t' huis gebragt zyn, naar de rivier laten brengen, en die aldaar tot 's middags in het water laten staan,

om

om daar door het fplyten van het hout voor te komen en de kegpenen (forokkang genoemd) door 't indroogen der wielplanken niet los raken: — Hy moet toezien en beveelen, zo by dag als 's nagts, dat aan de maalbeesten behoorlyk voeder voorgelegd word: — En wanneer de maalsteen niet wel staan, moet hy daar vanaan den Karremaker kennis geeven, en dit aan den Potiar rapporteeren; — Hy moet zorgen, dat de bak, daar de Zuikerpotten in den Molen, in gelegd worden, altoos met water gevuld zy, — dat de vuurftooker niet roekeloos ftooke, en de grondzetfels en het fchuim, van het half verkookte Zuikerfap, niet weg gedaan worde, voor dat 't zelve geheel droog doorgezypd zy. — De Fournuifen moet hy van geringe gebreeken herftellen, Hy moet 's avonds de in en rondsom den Molen leggende, verdroogde Rietblaaden, verzamelen, dezelve in den brandfteecken, en 'er by blyven, tot dat ze geheel en al verteerd zyn; — Hy moet de trekbeesten 's avonds en 's morgens behoorlyk laaten wasfen, en dezelve 's avonds in een afzonderlyke kraal opfluiten, hun voeder doen voorleggen, en 's morgens weder ontfluiten. — Zo 'er een van de

dezelven gestolen word, of dat ze el-
kanderen door stooten kwetzen, dan
moet hy 't verloorene of beschadigde
aan zyn Principaal vergoeden; Dog
wanneer zulks voor 't bekkenflag,
('t welk 's avonds omtrend ten ne-
gen uuren geschied,) komt voor te val-
len, dan is niet hy, maar de Mandoor
Borrong desweegens aanspreekelyk.

Nu volgt een Karrenmaker wiens
hoofdwerk is, de maalsteenen in een
goeden staat te houden; — Hy moet 't
minste gebrek daar aan terstond herstel-
len, by nagt zo wel als by dag; — De Buf-
felskarren, Ploegen en Vaatwerken on-
derhouden; — Alles moet direct en
zonder uitstel geschieden; de schaakel
van 't werk, waar meede 't een aan 't an-
der verbonden is, lyd geen den minsten
inbreuk. — Is hy onpascfelyk of ziek,
hy moet zorg dragen, dat een ander het
voor hem doe; — Andere zaken kun-
nen nog wel eenige verschuiving vee-
len, dog die van een Karrenmaker in
het geheel niet. — Voorts heeft hy al-
le de houtwerken, tot de maalsteenen,
karren en ploegen toe onder zyne be-
heering en verantwoording. —

Hier by komt een Smit, deeze
moet alle de yzere gereedschappen
ten gebruike van den Molen, nieuw
ma-

maken, en als 'er iets aan manqueert herstellen. —

Een Hoofd-Buffelwagter, dat altoos een Javaan is, heeft alle de maalbuffels, welke tot 't maalwerk gebruikt worden, beneevens die welke ter waarloopen, onder zyn opzigt en verantwoording; terwyl na de maaling tyd, ook die welke 't Riet trekken, onder hem gesteld worden: — Hy moet voor dezelve zorg dragen, dat ze op de beste weide geleid worden: — Wanneer een derzelve ziek is, moet hy daarvan in tyds, aan de Congsie kennis geeven, en zulks gedaan hebbende, is hy buiten aanspraak voor de gecrepeerden: alleen brengt hy dan, den met 't teeken van den Molen gemerkten hooren, in de Congsie, waarvoor de reekening zyner administratie gecrediteerd word; daaren tegen moet hy voor alles, wat verlooren gaat, betalen; voor een zwarten Buffel 15. en voor een witten 10. Rds: — Overigens heeft hy met niemand anders te doen of uitstaande, dan met den Potiar alleen. —

Twee lentings: deeze menschen moeten alles verrigten, en doen verrigten, wat in de Congsie, den Molen, en de bygebouwen te doen valt. — Ze moeten

ten boodschappen doen, Ryst en Olie verstrekken; — By 't droogen van Zuiker, dezelve uit draagen, storten, en kappen; nu en dan in de Zuikertuinen gaan, 's Nagts de wagt houden, van alles wat voorvalt kennis geeven aan den Potiar; — Kort om, hunne bezigheeden strekken zig tot alles uit, waar toe de Potiar goedvind, hen te emploieeren. —

Twee Mandoors Borrong, aan wien voor een vast geld, by elke maand maalens, 't geheele maalwerk aanbesteed word; waar toe ze de vlgende perfoonen moeten bezorgen. —

Twee Loofkappers en voeders, voor de Maalbuffels.

Twaalf Rietkappers en trekkers.

Ses Rietmaalders.

Een Waterdrager.

Een Vervoerder van 't uitgeperst of afgemalen Zuikerriet. — En wiens pligt 't meede is, om de maalbeesten in den Molen voeder voor te leggen. —

Vier Vuurstokers, of in 't geheel 26. man, behalven, nog

Een

Een Mandoor Gabee over hun. —
 Deeze Mandoor staat meede onder be-
 taling van de beide Mandoors Borrong,
 en moet 't vermoeid en ziek geworden
 volk onder hen, suppleëeren met ande-
 re gezonde en friske manschappen. —
 Voorts staan de vuurhaaken en trek-
 Buffels onder verantwoording van de
 Mandoors Borrong: wat van dezelve[n]
 in het gebruik verlooren gaat, moeten
 zy betaalen: dog voor de gecrepeerde
 Buffels; zyn ze niet aanspreekelyk. —

Twee Chineese Zuikerkookers, wel-
 ke niets doen buiten 't geen de be-
 noeming van hun dienst uitdrukkelyk
 te kennen geeft, dan alleen de potten,
 daar de Zuiker in komt, van het Zui-
 kerhuis te haalen, en dezelve[n] van bo-
 ven, met bamboese hoepels te omleg-
 gen; dan waar aan ze ook genoeg hun
 werk vinden. —

Een Zuiker-Raffinadeur, meede uit
 de Chineesen, verrigt 't werk, van de
 Zuiker te zuiveren, zo als ik te voo-
 ren beschreeven heb. —

Een Chineese Canasfermaaker, die
 de bamboefen tot de Canasfers sply-
 ten, schoon maaken, en zo wel groote
 als kleine Canasfers en manden, om
 Rietplanten in te draagen, maaken moet.

Een

Een of twee hoofden over de Houtkappers en trekkers. — 'T getal dezer hoofden verschild, naar den afstand der Bosfchen van de Molens. —

Twee Joeragans of Stuurlieden, om de Zuiker en Siroop, naar de Stad, met Vaartuigen af te voeren. —

Een Kok wiens werk 't is, te maaken dat de Chineese Hoofd- en Onder-bedienden, benevens de gemeenen, alle ogtends ten vier of ten half vyf, 's middags ten half twaalf, en 's avonds ten zeven uren, spyze hebben, dewelke hy hun afzonderlyk opdist: terwyl hy den tyd van schaffen aanduid, door op een trom te slaan. —

Een Toekan Warrong, die allerlei soorten van levensmiddelen, en geprepareerden Amfioen verkoopt; — Deeze ontfangt de lootjes die men aan de gemeene Boedjangers uitdeelt, en gerieft ze daar voor, eeven als voor Contante betaling, welke lootjes hy ieder halve maand, of ook wel in de maand eens, teegens Contante voldoening, aan den Molenhouder terug geeft. — Voorts heeft hy ook 2. of 3. Chineese bedienden onder zig. —

Vyf gemeene Chineese arbeiders, waar onder doorgaans twee tot den troep

der ploegers, en de drie anderen, tot dien der aanplanters behoren: — Deeze worden gemeenlyk door den groot Mandoor gebruikt, om de plantlooten te snyden, dezelve in de voiren te werpen, den mest en Oliekoeken by de plantjes te doen, en al 't vornaamst, beleid en spoed vereischend werk, in de aanplanting te verrigten. —

Vyftig tot vyf-en-vyftig gemeene Javaanen, die in de tuinen werken, waar onder ook zyn die biebiet (plantlooten) kappen, schillen, draagen, en in de voiren werpen en planten: ook worden deeze tot alles gebeezeit, wat in de Zuikertuinen te doen valt. —

Vyf-en-twintig of ook wel agt-en-twintig Javaanen, tot 't ploegen en Zuiker stampen. —

Tien, ook wel twaalf Javaanen, die 't huiswerk doen, met alles wat by den Molen te verrigten is; als, Zuiker kappen, droogen, hout op stapelen, en wat 'er al by zo eene omslagtige huishouding te doen moge vallen; waar in men nooit behoeft verleegen te zyn, om 't opgenoemd getal manschap werk te geeven. —

Agt gemeene, voor gezellen, ter afvoer van de Zuiker en de siroop. —

Drie

Drie gemeene Buffelwagters, staande onder 't bevel en de befolding van den Hoofd-buffelwagter. —

Agtien of twintig hout en bamboefen kappers, beneevens 't zelfde getal van,

Trekkers van 't zelve met Buffelkarren of Vaartuigen, tot aan den Molen. —

Drie of vier Mandoors over de Javaanse Boedjangers. —

Dertig of veertig gemeene Javaanen, die altoos op een Molen zyn, om de plaatfen der Impönten, of vermoeide arbeiders te vervullen. —

Waar uit dan volgt, dat 'er omtrend twee honderd menfchen, meer of minder, op een Zuikermolen, direct hun bestaan dagelyks erlangen, en welk getal op een wel beftierden Molen altoos moet gevonden worden.

Men ziet uit deeze opnoeming, dat alle de Hoofdbedienden en Werkbaafen, overvloedig met bezigheeden bezet zyn; terwyl geen derzelve, in des anderen departement mag treden, en ieder voor zig zelf verantwoordelyk is; met uitzondering nogtans van den Ploegermandoor, en den Mandoor Ga-

bee, voor zo verre deeze meer of min ondergeschikt zyn, aan den groot Mandoor, in de onderlinge betrekking en den schakel der zaaken op den Molen: Dus de Potiar alleen, een volstrekten invloed op alle die diensten heeft, aan wiens beveelen alles ondergeschikt is, en die daarom ook, aan allen welke be-needden hem zyn, de betalingen en verstrekingen doet: En alzo kom ik ter betooging van myn vierde en laatste voorstel, naamentlyk, dat 'er tot den Zuikerbouw en aankleeven van dien, ook

VEEL GELD VEREISCHT WORD.

'T is hier de plaats niet, om aan te toonen, wat kosten besteed moeten worden, tot 't oprigten van een Zuikermolen met deszelys bygebouwen, en al het geene daar toe behoort. — Misfchien zal ik hier toe bekwa-mer geleegendheid hebben, in een Byvoegfel tot deeze Verhandeling, ter betoging van 't onderscheid van de Zuiker, in derzelve weezen en voorkoming, en waar uit zulks ontstaat: als meede van verscheidene andere zaaken, die betrekking hebben op den Zuikerteelt, en derzelve invloed op de eigenschappen en hoedanigheeden van de Zuiker. — Ik zal, zonder de kos-
ten

ten der gebouwen en goederen, die tot een Molen behooren, en 'er by inkoop aan besteed moeten worden, op te geeven, maar alleen specificceeren de omgelden tot desfelvs onderhoud en aanvulling: beneevens die der Hoofd- en Onder-bedienden en gemeenen; teevens der goederen, die tot de aanplanting en afmaaling van 't Zuikerriet, gelyk tot verdere bewerking en verzending van de Zuiker, moeten bekostigd worden. —

In de eerste plaats zal ik voorstellen de omgelden der Hoofd- en Onder-bedienden, en gemeenen. —

Ten anderen die der goederen, en dit zal hier afzonderlyk voorgedragen worden, zo veel als 't met mogelijkheid, afgescheiden van den anderen, geschieden kan, in de onkosten der aanplantingen, en afmaaling: — onder dit laatste zal ik de onkosten der Oliekoeken brengen, om dat de quantiteit vanderzelver benodigtheid afhangd, van de grootheid der aanplanting, welke by de uitkomst der maaling te vinden is, en daarom voegelykst daar in berekend word, wanneer men de bepaaing vast steld, dat 4. Laxa beplanten grond, een maand maalens Zuikerriet kan afwerpen, by een matig Jaarsaisoen. —

Insgelyks zal ik de omgelden tot den afvoer der producten, brengen onder die der maaling, en deeze bestempelen met den naam van verschillende; terwyl die der aanplanting, onder de benaaming der staande omgelden, zullen voorkomen. —

Tot de staande omgelden van een Jaar, behoort 't onderhoud van een Potiar, wanneer dit een loontrekkend bediende is. — Dezelve wint met de randsoenen van Ryst, Oly, enz:, en 't geene hy nodig heeft tot zyne offerhanden, (die Hy twee keeren in de maand doet, te weeten met de nieuwe en volle maan.) Rds: 180: —
 Een Schryver, " 140: —
 Een groot Mandoor, " 150: —
 Een Mandoor over de ploeg-
 gers, " 130: —
 Een Karrenmaker, Rds:
 150. - en 't maakloon van
 twee nieuwe Karren, wel-
 ker getal Jaarlyks, met 2.
 of 3. nieuwen diend aan-
 gevuld te worden: kos-
 tende ieder aan maakloon
 Rds: 3½. dus voor de twee

Transporteere Rds: 600: —
 Rds:

Per Transport Rds	600:	—
Rds: 7. - oftezamen . . .	157:	—
Een Mandoor Gabee, . . .	120:	—
Een Yzer-Smit voor een Molen, en voor 'therstel- len en vernieuwen van verscheide yzere gereed- schappen, iets meerder of minder	150:	—
Twee Jentings	200:	—
Een Hoofd-buffelwagter, . .	200:	—
Een Kok,	90:	—
Vyf gemeene Chineesen, zonder den kost, aan Contanten ieder $7\frac{1}{2}$. Rds: per maand, of 12. ft: op den dag; dog zo men hen den kost geeft, krygt ier- der 8. ft: voor arbeids- loon van een dag; terwyl de overige 4. ft: ruim op- gaan, aan Ryst, Groente, Vis en Spek: — Dit laatste word hun om de 14. dagen gegeven; zo dat 't op 't zelve uitkomt, of ieder met 12. ft: zon- der kost, of 8. ft: met den		

Transporteere Rds: 1517: —

Per Transport Rds: 1517: —

kost betaald word; en dit beloopt dan in 't Jaar, na aftrek van eenige weinige dagen, waar op zerusten of ophouden te werken, op iets meerder of minder dan

425: —

Vyf- en- twintig Javaanse Boedjangers, zo ploegers als planters, en die om en by den Molen arbeiden; welke alle geheel een Jaar op den Molen, continueel blyven door werken, uitgenomen eenige daagen, wanneer de zwaare reegen hen noodzaakt t'huis te blyven, waar voor men 60. of 65 daagen in 't Jaar kan reekenen, zo dat elk derzelven Jaarlyks iets meer of minder dan 300. dagen, tot 't werk uitgaat; en deeze dus t'zamen komen te staan op 24500. dagen á 6. ft: 's daags. — (Hoe

Transporteere Rds: 1942: —
wel

Per Transport Rds: 1942: —

wel ieder Javaanse Boed-
janger, per dag boven
de 7. ft: kost, gelyk ik
zal aantonen,) beree-
kend dit met den ande-
ren, een aanzienlyke
Som van

3062: 24

NB: De bedenking die ge-
maakt mogt worden, of
de gemeene Boedjangers,
aan den Molenhouder,
ook zo veel komen te
staan, wanneer hy maar
een geringe aanplanting
heeft, is reeds bevorens
opgelost. —

Jaarlyks moeten de paggers
of omtuiningen der Riet-
velden, met nieuwe bin-
tings van bamboesen,
worden voorzien; waar
toe, tot 't vast maaken
derzelven 4. à 4½. wors-
ten of einden van ver-
sleeten Cabeltouw ter
lengte van 5. vadem s ie-

Transporteere Rds: 5004: 24:

F 5

der,

Per Transport Rds: 5004: 24:

der, vereischt worden.—

Dezelve pleegen te voeren 't stuk $5\frac{1}{2}$. tot 6. Rds:

te kosten, en tegenwoordig komen ze te

staan op 8. à 10. Rds: 't

welk in 't Jaar een articul

is van

35: —

En weinig minder dan 2000.

bamboefen, zyn 'er nodig

tot voorschrevene binten,

om een bestek van 35. tot

40. laxa, of omtrend

60'000. quadrat-roeden,

met verscheidene omtuiningen,

of met eene geheele, als

'er een gemeene grond is,

af te perken: en zulks

maakt een circumferentie uit,

van 1500. roeden,

wanneer 't enkel door eene

omtuining geschied.—

Welke omtuining, met

3. binten, op of boven

élkanderen, moeten gebonden

worden. — En

Transporteere Rds: 5039: 24:

daar,

Per Transport Rds: 5039: 24s

daar, van de bamboefen de dunne einden afgaan, en dezelve niet langer vallen, dan om 2. roeden breete te kunnen beflaan zo volgt, wyl't ganfche bestek 3. hoog moet gebonden worden, dat voornoemt getal bamboefen, zelfs 't geringfte genomen, en de 100. bamboefen naar den ordinairen prys van 2 $\frac{1}{4}$. Rds: gerekent, zo voor kapals trek-loon komen te staan op

50: —

50. Paren manden van bamboefen gevlogten, om de plantlooten te transporteeren, kostende de 100. ps: aan maakloon Rds: 6 $\frac{1}{2}$. dus.

3: 12s

50. Paren Punkies (manden) van een ander fatzoen, om Mest, Oliekoeken, Kalk en Zand te dragen, a 8. ft: 't paar =

8: 16s

Transporteere Rds: 5101: 4:
10. Pa-

	Per Transport Rds	5101:	4:
10. Paren Water-Emmers		10:	—
Een tros geteerd Tou- werk , van een duim dik , tot ploegtouwen ; kos- tende thans 12. tot 15. Rds: dog stelle . . .		12:	—
35. Bosfen bindrottings , tot Jukbanden voor de ploegbeesten , en 't op- hoogen van aarde teegen de planten , waar meede de yzere schoppen of platen worden vastge- maakt , enz: á 37. Rds: voor de 100. Bosfen ,		9:	12:
Lamp - Olie voor de Ja- vaanse Boedjangers , en ten gebruike van de Congie ,		67:	24:
Twee Coyangs Zout aan de gemeene Javaanen , andere bediendens , zo wel als voor de Buffels ,		25:	—
Vier of Vyf Slypsteen ,		2:	—
Van de 25. of 28. ploegbuf- fels , mag veilig veron- dersteld worden , dat 'er			

Transporteeren Rds: 5226: 40:
Jaar-

Per Transport Rds	5226:	108
Jaarlyks een derde crepeeren, à 22. Rds: 't stuk, zo als dezelve thans kosten, en sommige 25. Rds:, dog genomen dat ze 22. Rds: kosten	176:	—
De Fournuifen der Molens, moeten Jaarlyks vast vernieuwd worden, en dat aan steen, kalk, en arbeidsloon, kost boven de	150:	—
Reparatie voor de gebouwen,	100:	—
Houtwerken tot alle de gereedschappen,	100:	—
Interresfen op voorschot, welke binnen de 18. maanden niet kunnen ingewonnen worden, doordien 't Zuikerriet 12. of 14. maanden moet staan, en met 't maalen, droogen, en eer dat men de Zuiker verkogt, en daar voor geld ontfangen heeft, meer dan de overige tyd verloopt, zo dat daar voor, en voor		

Transporteere Rds: 5752: 40:
nog

Per Transport Rds:	5752:	40:
nog 300. à 400. Rds:, die opgenomen moeten worden, tot een voorraad van Brandstoffen; en voor 't geen dat de omgelden der maalingen belopen, 't een met 't ander (wanneer het geld teegen $\frac{1}{2}$. per Ct: per maand naar den ordinairen presenten Cours word geleend) den Molenhouder een overkosten maakt van	700:	—
Stelle voor de huur van een Molen,	1000:	—

NB: De Molens die in 't Wester-Quartier van Batavia verhuurd worden, geven voor 't grootste gedeelte, vry meer aan huur dan in 't Ooster-Quartier; doende de twee op *Salapadjangs* overzyde 1600. Rds:, een op *Pacajongang* 1200. Rds: twee op *Campong Malayo* 3000. Rds:, een op

Transporteere Rds: 7452: 40:

Cam-

Per Transport Rds: 7452: 40:

Campong Lemoen 1700.
Rds: , twee op *Camal*
3000. Rds: , een op *Ca-*
pok 2000. Rds: , en een
op *Ankée* 1000. Rds:

De staande ongeldden voor
een Molen, belopen dus
in 't Jaar . . . Rds: 7452: 42:

Nu zal ik de verschillende omgelden
aantonen: — Deze vermeerderen
of verminderen, naar mate dat een
Molenhouder veel of weinig Riet heeft
te malen; en zulks zal ik bepaalen
tot elke maand maalens, waar op de-
zelfde voegelykst kunnen gebragt wor-
den.

Om 't Zuikerriet te laa-
ten kappen, in den Molen
te brengen, af te maalen, 't
vuur daar voor te stoken,
en de Maalbuffels te voe-
deren, word aan een Man-
door Borrong, voor elke
maand dat 'er gemaalt
word, betaald . . . Rds: 180: —

Transporteere Rds: 180: —
Na

Per Transport Rds: 180: —

Na dat de Zuikertuinen min of meer vet zyn, worden 'er ook meerder of minder Oliekoeken vereischt; dog daar de reekening van 't product zal opgemaakt worden, op de beste en meest Zuikergeevende Molens, en deeze juist de uitgemergeldste gronden hebben, zoo is men verpligt tot eene matige bemesting van 8. Laxa beplante Tuinen, 't hoogste, en wel te reekenen op 10'000. Oliekoeken, wyl 16. planten een Koek vorderen; en dus is 't, dat voor een maand maalens Zuikerriet, 5000. Oliekoeken moeten besteed worden; 't hondert gerekend naar den presenten marktprys van 1. Rdr: en meer, dog genoomen dat dezelve tegens den opgemelden prys te bekoomen zyn, zo bedraagt 't nog

50: —

 Transporteere Rds: 230: —
 NB: Wyl

Per Transport Rds: 230: —

NB: Wyl hier omtrent apparent in bedenking zal komen, waarom de uitgemergeldste gronden de meeste Zuiker geven, zal ik dit stuk in 't byvoegfel breedvoerig verklaren.

Twee Zuiker-kookers verdienen ieder, voor 't kooken van een maand ma- lens Zuiker, 15. Rds:, dus met hun beiden 30. Rds:, ook krygen ze by 't aan- neemen van 't werk, 15. tot 20. Rds: handgeld, zonder dat dit hun van de maandelykfe befolding, word afgekort, (gelyk in andere gevallen wel pleeg te geschieden:) En wanneer ze geen handgeld voor uit neemen, genieten ze voor ieder kookfel 30. St:, 't welk omtrent op 't zelfde uitkomt, dus kost 't koo-

Transporteere Rds: 230: —
G ken

Per Transport Rds	230:	—
ken der Zuiker, voor een maand	37:	24:
Behalven dit, genieten ze nog voor 't kookken van de Siroop tot Zuiker, ieder van een kookfel, al was 't ook dat slegts één baly Siroop, by elk kookfel tot Zuiker verkookt wierd 2½ St:, dus de beide Zuikercookkers 5 St:, en alzo op een maand malens	3:	6:

NB: 'Er zyn Molens die 2. balys Sieroop op één kookfel kunnen verstoffen; dog zulks kan maar op zeer weinigen gedaan worden.

Den Zuiker-Raffinadeur, betaald men voor 't raffineeren van de 100. potten Zuiker, Rds: 1: 32:, en wyl een goede Molen, de goede en kwade maanden door elkander geslagen, 560. en

Transporteere Rds: 270: 30:
uiter-

Per Transport Rds: 270: 30:

uiterlyk 570. potten ople-
veren kan, dog stellen we
't minste; dan komt dit op
een maand maalens op

Rds: 9: 16:

Is Hy zeer be-
kwaam in zyn metié,
dan bedingt hy ge-
meenlyk 't handgeld
voor niet, zelfs nog
daar en boven maan-
deiyks 5. Gantings
Ryst, en 2. bottels
Olie, komende dit
te zamen in geld te
staan op

3: 32

of te zamen . . .

13: —

Een Canasfer-Maaker
verdient voor 't maaken
van de hondert Canasfers
van $3\frac{1}{2}$. picols ieder, Rds:
 $6\frac{1}{2}$., en dewyl een goede
Molen, in een maand maa-
lens, 300. picols Zuiker

Transporteere Rds: 283: 30:

G 2

kan

Per Transport Rds: 283: 308

kan opleeveren, zoo volgt dat men daartoe omtrent 86. Canasfers nodig heeft, 't geen hier onder aange- toond word, dus Rds: 9: 12:

Wanneer zodani- ge Canasfermaker, maar voor één Mo- len werkt, moet hy met Ryst en Olie worden g'asfisteerd, en 't handgeld be- hoeft hy dan meede niet te rug te gee- ven, nog word hem van zyne befolding afgetrokken, waar voor dierhalven maandelyks geree- kent moet worden

Rds: 3: 32:

Hier by 't be- dragen van de

86. Cannasfers, 5: 28:

is dus als bo- ven

Rds: 9: 12: Zegge,

9: 12:

Transporteere Rds: 292 42:

De

Per Transport Rds: 292: 42:

De omgelden der brandstoffen, zyn byna zo verschillende, als 'er Molens zyn. — 'Er zyn Molens die 't den vadem op 4. Rds: komt te staan; terwyl 'er op anderen Rds: $4\frac{1}{2}$., $4\frac{3}{4}$., 5. Rds: voor betaald word, ja op een zekere plaats, beloopt zulks tot op 9. Rds:, 't welk veelen ongelooft zal voorkomen, hoewel 't evenwel de zuivere waarheid is, gelyk ik by 't afloopen van deeze reekening specificq, en overtuigend zal demonstree- ren; wyl ik dan met eens de bedenkingen, welke daar op kunnen vallen, zal tragten op te losfen. —

De omgelden der brandstoffen, gelyk ik even zeide, verschillen byna zoo veel als 'er Molens zyn, en dewyl de meeste Mo-

Transporteere Rds: 292: 42:

G 3

lens

Per Transport Rds: 292: 12:

lens tegenwoordig, meer bamboeën dan hout branden, en veelen in 't geheel geen hout hebben, en de prys dezer ligte brandstoffen, ook zeer verschillende is, zo zal ik slegts den midden-prys neemen, die een goede Molen aan brandstoffen moet besteeden, voor elke maand maalens, en die is

270: —

NB: Ik zal by 't afloopen deezer reekening mede aantoonen, dat de brandstoff-omgelden, op de meeste goede Molens, zo hoog als ik op gegeven hebbe komen te staan. —

Voor een maand maalens worden 6. of 7. balys kalk by de Zuiker, in de maling en koking gebruikt, die à 5. Rds: de 20. balys bedragen.

1: 16:

Transporteere Rds: 564: 10:
De

Per Transport Rds: 564: 0:

De Zuikerkokers krygen voor een maand maalens 2. takkars Olie. . . 5: —

En Sestig roode Kaarsjes, 1: —

De maalers genieten mede 's daags 2. bottels Olie, dus in de maand 60. bottels, en een maand maalens op 32. dagen en daar boven belopende, zo is 't iets beneeden of boven de . . . 5: —

Ook geeft men aan de kookers en maalers, voor een maand maalens, omtrend 6. tael zwaarte aan Chineese lamp-pitten, . . . 8:

Om de twee maanden moeten de verbruikte dooryp-lappen verwisfeld worden tegen nieuwen; deze lappen worden op Java's Oost-Cust expres daar toe gemaakt, en kosten . . . 30:

Om de andere maand, moeten de bamboese le-

Transporteere Rds: 576: 20:
G 4 pels

Per Transport Rds:	576:	20:
pels van den Zuikerkooker, teegens nieuwen verwisfeld worden	1:	—
Twee balys Talk in 't Jaar, om de asfen der karren, en de spillen der Molensteenen in te smeeren: komt voor elke maand maalens ruim te staan op	1:	—
Van de 5. of 600. Potten, daar de Zuiker van een maand malens in komt, gaan by 't uitstorten derzelve, verscheide aan stukken, en die door geen middel tot 't nodige gebruik, weeder t'zaam te voegen zyn, (gelyk de kokers van de Candy-Zuiker doen, die zig met gelapte en gelymde potten kunnen behelpen:) en dit articul maakt op elke maand malens, eene onkoste van meer dan	15:	—
Jaarlyks dienen de versleetene wannen, daar men de Zuiker op uitstort,		

Transporteere Rds: 593: 20:
kapt

Per Transport Rds: 593: 00:

kapt en droogt vernieuwd te worden, en dit maakt op de maand malens, circ: circ:

1: 9:

Een Molen heeft in gebruik, elf stuks, zo koperre als stalen pannen, waar van 'er Jaarlyks 2., 3. ja zelfs tot 4. aan stukken springen, door 't hevig vuur dat ze moeten uitstaan; voor al die geene, daar de Zuiker in gekookt word; en wanneer men steld, dat 'er Jaarlyks maar 2. van springen, ende maling van een Molen maar, op 7. maanden gerekend word, dan is dit voor elke maand malens een lastpost van

4: 13:

Tot transport van de Si-roop, zo wel als van de Zuiker, word vereischt, dat een Molen 2. Champangs (een soort van breedde platboomde Schuiten of

Transporteere Rds: 598: 42:
G 5 Schou-

Per Transport Rds: 598: 42:

Schouwen) onderhoud ;
 zo tot den afvoer der Pro-
 ducten , als aanvoer van
 al 't benodigde uit de Stad:
 welke vaartuigen , door de
 continueele op- en af-
 vaart , veelyds twee maal
 's Jaars dienen gerepa-
 reerd te worden ; ten mins-
 ten , zyn de eigenaars der-
 zelve , die in 't Wester-
 Quartier hunne Molens
 hebben , en de Tangerang-
 se Sluis telkens heen en
 weeder moeten pasfeeren ,
 daar toe genoodsaakt : en
 dewyl ik de kosten tot
 reparatie derzelve , niet
 onder de staande omgelden
 heb gehragt , zal ik hier de-
 ze omgelden by het vragt-
 loon in een - smelten , en
 stellen 't zelve hier ter
 needer , zo als men in 't
 Wester - Quartier gewoon
 is , varrtuigen op vragt ter
 afvoer van Zuiker en Si-

 Transporteere Rds: 598: 42:
 roop

Per Transport Rds	598:	42:
-------------------	------	-----

roop te huren: En dit komt al eeven zo goed, ja zelv iets beter koop uit, dan wanneer men 'er zyn eigen vaartuigen op houdt: welk middel zeeker zig zelv genoeg aanpryst, om zig daar van ter bezuining te bedienen, maar niet wel practicabel is, om dat men altoos geen vaartuigen te huur of op vragt krygen kan; behalven dat ze zig niet laten overhalen, al moeten ze leedig weederkeeren, om teegens een minder of civielder vragtloon, dan by den afvoer, eenige goederen naar den Molen te brengen; veel min dat ze dit voor den bedongen loon van den afvoer, in eens zouden doen. — De vragt van een Canasfer Zuiker is 15. stuivers, dus voor 't Product van een maand of

Transporteere Rds:	598:	42:
	86.	Ca-

Per Transport Rds:	598:	42:
86. Canasfers Zui- ker . . . Rds: 26:	42:	
Voor een takker Siroop 5. stuivers, en dus voor 't Pro- duct van een maand of 250. takkers . . . 26:	2:	
		52: 44:
De omgelden van de Ca- nasfers waar van ik hier vooren eenlyk 't maakloon gerekend heb, belooplen op 100. bamboesen voor de 86. Canasfers, Rds: 3:	12:	
301. Kaaymatten, . . . 7:	25:	
Stroomatten tot Embalagie 12:	43:	
Bindrottings 2:	4:	
Zo dat de Canasfers, voor 't Product van een maand malens, buiten 't maakloon of de befolding van den Canasfer - maker, kosten		25: 36:

Transporteere Rds: 677: 26:
28. of

Per Transport Rds: 677: 26:

28. of 32. Buffels, worden op eenen Molen gebedigt tot 't malen van 't Zuikerriet. — 'T ongemeen zwaar werk, dat deeze beesten moeten doen, sleept 'er eene groote menigte van weg, tot welkers aanvulling voorelke maand maalens, vryelyk mag gesteld worden . . .

46: —

Alzo beloopende de omgelden van een maand maalens, en die ik bestempele met den naam, van verschillende omgelden op Rds: 723: 26:

Dog om alle verdenkingen weg te neemen, als of ik deeze omgelden te hoog stelde, en 'er ook verscheide Molens zyn, die 't met vry minder af kunnen, ter oorzake dat ze nog veele goede en vette Tuinen hebben, en uit dien hoofde zo veel Oliekoeken niet behoeven; De brandstoffen door de gelegenheid der rivieren en bosfen iets beter koop krygen, en eenige de Cadjangmatten tegens 1½. of 2. Rds:

't hondert kunnen bekoomen: Zo zal ik deeze omgelden der maling, maar bepaalen op den minsten prys, waar voor een Molen alhier 't met mogelykheid hebben kan, en dat is althans niet minder dan Rds: 670: —

Hier uit, en uit de vertooning der omgelden, die ik met den naam van staanden heb bestempeld, zal ik ten duidelykste, de waarheid myner vierde en laatste voorstelling, door een nader en verbindender bewys betogen: — Namentlyk dat tot de Zuikerbouw en aankleeven van dien

VEEL GELD NOODIG IS.

De omgelden der maalingen zyn in een Jaar meerder of minder geëvenredigt; naar de quantiteit van Riet dat men af te maalen heeft; zo dat dezelve groatelyks afhangen, van 't saisoen, en voor een gedeelte meede van 't beleid, den iever, en 't vermogen van den Molenhouder: ondertusfchen bemerkte een ieder ligt, dat de verdubbeling of vermeerdering der verschillende omgelden, voor een Molenhouder, wiens zaken in order gaan, een goed teken, en altoos voordeelig is. —

De omgelden, welke ik de staande noem,

noem, zyn zo zeer geen noemenswaardig verschil onderworpen, om dat, (gelyk men by eene oplettende leezing, van de op die reekening gespecificeerde posten zal vinden,) dezelve weinig, of in het geheel geene vermeerdering of vermindering kunnen lyden: vooral als men daar by tevens 't bevorens omtrent dat Stuk aangehaalde inziet. —

Wanneer een Molen, zo als hier boven beschreeven is, gedirigeert word; zo kan dezelve by 't tegenspoedigst Jaar; gelyk als die van 1773. en 1775. geweest zyn, in 't daar op volgend Jaar, tog de afmaaling hebben van 3. maanden; terwyl de meer gunstige Jaaren, dezelve vermeerderen kunnen tot $9\frac{1}{2}$. maanden maalens: Zo dat de maalomgelden zeer verschillen kunnen. — 'T. geen ik nader ga aanwyzan.

De maal omgelden, by 't afmalen van Zuikerriet voor een Molen, bedragen van

3. maanden maalens	Rds: 2010: —
$3\frac{1}{2}$. —————	= 2345: —
4. —————	= 2680: —
$4\frac{1}{2}$. —————	= 3015: —
5. —————	= 3350: —
$5\frac{1}{2}$. —————	= 3685: —
6. —————	= 4020: —
	$6\frac{1}{2}$. maan.

6 $\frac{1}{2}$.	maanden	maalens	Rds: 4355:—
7.	—————	—————	= 4690:—
7 $\frac{1}{2}$.	—————	—————	= 5025:—
8.	—————	—————	= 5360:—
8 $\frac{1}{2}$.	—————	—————	= 5695:—
9.	—————	—————	= 6030:—
9 $\frac{1}{2}$.	—————	—————	= 6365:—

Hooger of tot een langduuriger maaling brengt een Molenhouder 't nimmer met éenen Molen, ter oorzaak van de twee á drie dagen, die ieder maand malens op alle de Molens, (alwaar men de maand reguleerd, naar den tyd die men nodig heeft voor 30. kookfels,) boven onze gewoone tydrekening heeft; en om dat de tyd die 'er tot afbreken, en herstellen der Fournuisen moet befteed worden, zulks niet toelaat: ondertusfchen is 't een zeer vreemd verschynfel, wanneer een Zuiker-Molenaar zyne maalingen tot de hoogte van de laatste punten van 9. en 9 $\frac{1}{2}$. maand heeft kunnen brengen: 't zyn enkelde Twee Molens op *Campong Mallayo*, en de een van *Campong Lemoen*, dien zulks in 10. of 15. Jaaren eens of tweemaal heeft mogen gebeuren. —

Gemeenlyk word de maaling voor een Molen, by 't allergunftigfte Jaar ge-

gepousfeert tot 7. en 8. maanden maalens, terwyl de ordinaire afmaling van een Molen in 't Jaar is, van 5. tot 7. maanden; de waarheid hier van, kunnen de Boeken van alle de Zuikermolens bevestigen, waar meede geen bedrog kan gepleegd worden, om dat 'er te veel perfoonen belang by hebben, welker loon gereguleert word, naar de quantiteit maalingen, die men heeft.

Wanneer men de verschillende omgelden by de staanden voegt, dan zal ten duidelyksten blyken, hoe hoog de omgelden van een Molenhouder in 't Jaar belopen, naar de verschillende quantiteiten der maanden maalingen die hy heeft, en om zulks niet by herhaaling voor te draagen, zal ik de inkomsten van den Molenhouder, naar de verschillende pryfen, die dezelve voor 't product krygt, nevens elkan deren stellen, en daar by de schaden en winsten, die hem te beurt vallen; op dat een ieder konne oordeelen, tegens welken verkoopsprys voor de Zuiker, de Zuiker-Plantagien niet, en teegens welken zy al zouden kunnen bestaan: en teegens hoe hoog de prys moet komen, zo de Molenhouders of anderen, zullen aangemoedigt worden, tot

't doen van eenige onkosten, om dien aanmerkelyken tak van broodwinning voor verval te behoeden.

Ik bepaale my tot vier pryzen, onder twee gezigtpunten, te weeten. — Onder 't eerste gezigtpunt den nog stand houdenden prys van $4\frac{1}{2}$. Rds: voor de eerste, en $4\frac{1}{4}$. Rds: voor de tweede soort, met de omgelden, die by den ontfangst der betaaling, 'er op loopen, en van dezelve afgaan: waarom ik dien prys den bynaam geef van ruuwe prys: en den temporeelen prys van 5. Rds: voor eerste; en $4\frac{1}{2}$. voor tweede soort ruuw. — Onder het tweede gezigtpunt, zal ik des Molenhouders winst en verlies voordragen, zo hy voor zyn Zuikerproducten 5. Rds: voor de eerste, en $4\frac{1}{2}$. voor de tweede soort, zonder eenige detractie verkrygt; en eindelyk wat kanfen en geleegenheden van schaof winst 'er te behaalen zyn, by den prys van 5. Rds: zuiver, zonder onderscheid van soort.

Voor af zal ik hier ter nederstellen, de onkosten die een Molenhouder moet maaken, en wat hy 'al moet afstaan, voor den verkoop van zyn Zuiker-Product, aan de Ed: Compagnie; en hoe veel hy eigentlyk ontfangt, wanneer

neer Zy aan hem $4\frac{1}{2}$. Rds: voor den picol van 125. ponden Zuiker eerste, en $4\frac{1}{4}$. tweede soort geeft, ieder soort afzonderlyk. —

Deeze omgelden zyn als volgt.

Aan de Administrateurs van 's Ed: Compagnies Zuikerpakhuizen by de leverantie van Zuiker voor elken picol Rds	—	5:
Den Stads Waagmeester	—	$\frac{1}{2}$:
De Stads Waag 1. Pr: Ct: of c: c: voor den picol	—	$\frac{1}{4}$:
Den Groot Casfier by de betaling $\frac{1}{2}$. Pr: Ct: of ruim per picol	—	1:
5. Ponden overwigt op elken Canasfer, welke practycq, maar voor weinige Jaaren uitgevonden is, en 't geen op elken picol ten nadeele van den Molenhouders te staan komt	—	$2\frac{1}{2}$:
Voor 't opmaken van de ordonnantien om 't geld te ontfangen, in 't zogenaamd Comptoir bezyden	—	

Transporteere Rds: — $12\frac{1}{4}$:
H 2 de

Per Transport Rds: — 12½

de Waterpoort, aan den
 eersten Scribent aldaar —
 item voor 't inboeken der-
 zelve, aan den eersten
 Suppoost, op 't Comptoir
 van de Generale Directie;
 't welk wel niet by Pro
 Centos berekend word,
 maar op een andere manier
 die in 't weezen der zaake
 niet veel verschild; te we-
 ten naar de grootheid der
 Som, die op zulk een or-
 donnantie moet ontfangen
 worden, zoo als zekere
 Molenhouder my verklaar-
 de, dat hy onlangs op een
 ordonnantie van iets bo-
 ven de 1000. Rds: aan 't
 Comptoir van de Genera-
 le Directie betaald had

Rds: 2: 24:

Aan dat van de Wa-
 terpoort by de Hee-
 ren Opperkooplie-
 den 2: 12:

Transporteere Rds: 4: 36:

Transporteere Rds: — 12½

Voorts

Per Transport Rds: —

12 $\frac{1}{4}$

Per Transport Rds: 4: 36:

Voorts aan den Boekhouder van 't Zuikerpakhuis, volgens eene al meede, nog maar zeedert weinige Jaaren, by 't leeven van den Boekhouder in die Administratie DATAMA in train gebragte gewoonte voor elke leverantie, (en waar voor deeze niets meer doet, dan dat hy volgens 't geene zyn dienst meede brengt, en uit welken hoofde hy van D'E: Compagnie zyn maandelykse beloning geniet, aan de leverantiers een klein papiertje geeft, van de quantiteit en zoor-

Transporteere Rds: 4: 36:

Transporteere Rds: —

12 $\frac{1}{4}$:

H 3

ten

Per Transport Rds: —

12³/₄

Per Transport Rds: 4: 36:

ten van Zuiker, door
hem in 't Pakhuis ge-
bragt) 1: —

Alzo dat de omgel-
den die op flegts een
kleine leverantie val-
len, buiten de opgem:
Fr: Ctos: bedragen Rds: 5: 36:

Dus als verondersteld
word, 't geen ook waarlyk
zo is, dat de meeste Plan-
ters, niet in staat zyn, om
de waarde van de door hun
geleeverde Producten, lan-
ge by D'E: Comp: te laa-
ten staan, of daar meede
te wagten, om by groote
Sommen in eens hun geld
te ontfangen, zoo zal men
niet misgisen, wanneer
men gelooft, dat een Mo-
lenhouder, op de leveran-
tien van 100. Canasfers;
reeds na zyne betaaling

Transporteere Rds: —

12³/₄

uit

op 5. Rds: , voor de picols eerste soort, gesteld wierd , hy als dan niet meer ontfangen zoude dan . Rds: 4: 34:—

En voor de tweede soort, die thans den prys houd , van het geen eertyds voor eerste soort gegeven wierd . . = 4: 10½:

Daar nu de beste Molen zo wel tweede soort Zuiker komt af te werpen , als een min goede of slegte Molen ; zo staan deeze in dit geval met elkanderen gelyk , voor al wanneer men by verkiezing of beoordeeling van de Zuiker , de geene welke een bruinder voorkoomen heeft dan de andere , gelyk doorgaans geschied , voor tweede soort steld ; schoon andere Natien , onder welke de Zuiker den meesten vertier vind , gantsch anders daar over oordeelen , als welke de Zuiker schatten , naar de vastigheid die ze heeft , en niet zoo zeer naar de couleur , zig meer rigtende naar 't gevoel , als wel naar 't gezigt , wyl men de witte couleur altoos aan de slegte Zuiker geeven kan , door ze wel te droogen en te stampen : van welke practyk men zig dog zeer ligt zoude kunnen bedienen ; en wie zal zeggen dat dit niet werkelyk geschied , ter bekooming van een hogeren prys ; terwyl
de.

dezelve ondertusfchen langs dien weg, by min kundigen, en naar de gemeene beoordeeling gepræfereerd word, voor zulke Zuiker, die hoe wel min aanzienelyk op 't oog, nogtans weezentlyk beeter, en in den Koophandel voordeliger is; aangezien deeze door 't lange leggen niet zo ligt fmelt, en by verkooking tot Kandy of ander gebruik, weinig verliest. — Dan daar ik teegenwoordig voorgenomen heb, om der Molenhouderen inkomsten voor te ftellen, zo zal ik my ter deezer plaatfe niet verder uitlaaten met te bewyzen, welk zoort van Zuiker het is, die weezentlyk voor tweede zoort moet gefchat worden, nog my ophouden met 't algemeen vooroordeel over de couleur te keer te gaan, door eene breedvoerige aanwyzing, dat veelmaals die Zuiker, dewelke wegens haar fchoon uiterlyk voorkomen, voor eerfte zoort by de Ed: Compagnie aangenomen en betaald word, in den Koophandel 't minfte voordeel toebrenge.

Eevenwel om my buiten alle verdenking, van de minste helling naar eigenbelang te houden, zal ik de bereekening van 't product, niet maaken op die van een flegten maar van eenen goeden

Molen. — De beste Molens dan, zyn zulke, welke van de geheele quantiteit, die in een Jaar afgemaalen word, 300. picols van elke maand malens verkrygen, daar een middelmatig goede Molen, op zyn hoogst 275. - en de slegste 250. - picols ter maand afwerpen. —

De wigtigste Zuikermolens vind men in 't Wester-Quartier; en daartoe brenge ik, 2. op *Babakkan*, 3. van *Parankoeda*, 2. van *Cadauung* aan deeze zyde van de Rivier *Tshedanie*, 2. van *Boedjor Riengiet*, 2. van *Tolok Naga*, 2. van *Campung Malayo*, 2. van *Tagal Augus*, 1. van *Kapok*, en 1. van *Arké*. — Voor middelmaatige worden geagt, 1. op *Lenkong*, 1. op *Tjiekokol*, 2. op *Cadauungs Overzyde*, 1. op *Pacajangan*, 2. op *Pancallang*, 1. op *Campung Lemoen*, en 2. op *Camal*. — En de minste Zuiker-geevende Molens zyn, 1. op *Tanjong West*, 1. op *Lenkong*, 1. op *Tjiekokol*, 1. op *Salapadjangs overzyde*, en 1. op *Daidap* of *Lailap*.

Dan daar ik gelyk ik reeds gezeg heb, de berekening van 't product, naar de aflevering van eenen goeden Molen zal voorstellen, zo zal ik die der middelmatige en slegte, en dus die van 't Oosterveld, welke alle van weinig belang

lang zyn, meede onaangeroert voorby gaan; om dat, wanneer aangetoond zal zyn, teegens welken prys, een goede Molen niet kan bestaan; 't als dan van zelfs volgt, dat een minder productgeevende Molen, althans daar meede niet toe kan: Terwyl ieder, by vergelyking, by zig zelv genoegzaam zal kunnen opmaken, dat als de goede Molens, by een verhoogden prys iets kunnen profiteeren, de middelmatige als dan, op zyn best, buiten verlies blijven: en dat dus de slegte Molens hier in geen aanmerking kunnen koomen, ten zy de prys voor de Zuiker zoo hoog steeg, dat de beste Molens een groot voordeel behaalden. —

Op de, by de Molenhouders aangenoomen, en door herhaalde ondervinding, als waarheid bevestigde veronderstelling, dat de gantsche maalingen, van den besten Molen, over 't geheel genoomen, zoo wel van die in 't Voor-Midden- als - Najaar gedaan worden, niet hooger als 300. picols Zuiker, voor elke maand maalens belooplen, (en naar den gemeenen trant van beoordeeling, mag een Molenhouder of Eigenaar van 't product der beste Molens zeer voldaan zyn, wanneer by 't accepteeren van zyn 300. picols Zuiker, 225. daar

van

van voor eerste, en 75. picols voor tweede soort aangenoomen worden,) en dus komt 't bedraagen der geldfommen van voorschreevene quantiteit, teegens den ruuwen prys van $4\frac{1}{2}$. Rds: voor eerste, en $4\frac{1}{4}$. Rds: voor tweede soort te staan, als hier na volgt.

Voor 225. picols eerste soort geniet men zuiver, gelyk reeds aangewezen is, à 4. Rds: en 10. St: 't picol

Rds:	949:	0:
------	------	----

Voor 75. picols tweede soort. à 3. Rds: en 47. St: zuiver, 't picol

298:	11:
------	-----

Voor 250. Takkers Si-roop, zynde dit het geen een Molen in een maand maalen iets meer of minder afwerpt, à 150. Rds: de 102. Takkers

368:	—
------	---

Zoo dat dan de inkomsten van een bestigen Molen, voor een maand maalens bedragen . . . Rds: 1615: 31:

Verhoogt men den prys van de Zuiker ruuw op 5. Rds: voor den picol eerste, en $4\frac{1}{2}$. Rds: voor de tweede soort, dan is 't bedragen der inkomste voor een maand

maand maalens van den besten Molen,
naar die cours.

Voor 225. picols eerste soort à 4. Rds: en 34. lt:		
voor 't picol zuiver	Rds: 1059:	18:
Voor 75. picols tweede soort à 4. Rds: en 10½.	316:	20:
Voor de 250. Takkers Siroop	368:	—

Rds: 1743: 38:

Is 't dat men den prys steld op 5. Rds: voor 't picol eerste en Rds: 4¾. voor 't picol tweede soort zuiver, dan ryst 't bedra- gen der inkomsten voor 225. Picols eerste soort tot	Rds: 1125:	—
75. Picols tweede soort tot	356:	12:
Hier by de Siroop	368:	—

of tot Rds: 1849: 12:

En eindelyk by aldien
een Molenhouder, voor
al zyn Zuiker 5. Rds: voor
den picol, zonder onder-

scheid

scheid van soort mogt hebben, dan zouden zyne inkomsten, van een maand maalens, zyn als volgd, voor		
300. picols Zuiker . . .	Rds: 1500:	—
Voor de Siroop . . .	368.	—

of Rds: 1868: —

Dan ik beken, dat of schoon de laatste positie van prysverhooging, niet meer dan maar even geëvenredigt is, aan de lasten en risico deezer Culture; dat aan den anderen kant daaren tegen, met even zoo veel billykheid in 't oog diend gehouden te worden, dat de routine en de huishouding van onze Koophandel-dryvende Maatschappy, niet zo gereed kan verschikt worden, naar de belangens der Molenhouders, hoe dringend en overreedend myn betoog in hun voordeel ook zyn mag: maar deeze zwarigheid, was myns bedunkens spoedig weggenomen, eenvoudig door in plaats, van de ter needer gestelde prysverhooging, tot een equivalent voor 't verlies, of de opgenoemde drukkende omgelden, de Molenhouders, voor ieder Molen te assisteeren, met twee Kisten Amphioen, tegens 150. Rds: minder de Kist, als ze telkens,

by

by den midden-prys van den laatsten publicquen Verkoop, rendeerden.

VERTOONING VAN DE INKOMSTEN EENES GOEDEN ZUIKERMOLENS.

Treedende tot de vertooning van de inkomsten van een Molenhouder of Huurder eenes goeden Zuikermolens, zoo zal ik tot des te duidelyker blyk, van de winsten en schade die dezelve behaald, op de hier vooren gestelde verschillende pryzen, die hy van zyne producten erlangt, en na de onderscheidene qualiteit van maanden maalens die hy heeft, alles neevens elkanderen, hier na in verscheide colommen ter nederstellen; op dat elk'er uit zal kunnen oordeelen, tegens welken prys, de tak der Zuiker teeld al en niet bestaan kan, en om welke reden, deeze zoo hoogst voordeelige tak, voor deeze Colonie en de O: I: Maatschappy, te deezer dagen zo in verval gekomen is; zonder nogtans in de meer byzondere oorzaaken, die buiten myn Departement zyn, te treden. —

Dan om deeze vertooning zoo beknopt te maken, dat ieder als met het opslag van 't oog, juist zal kunnen beoordeelen, tot welken prys, de Zuiker stygen moet, zullen de Molens, die
thans

thans in weezen zyn, niet verlaaten worden: en tegens welken prys de onderneemende Molenhouders, aangemoedigt zouden kunnen worden, om 't gering aantal nog overige Molens, door behoedmiddelen te conserveeren, en principaal 't geen niet minder vereischt word, eenige nieuwen 'er by te voegen: — Om dit kort en duidelyk te doen, zoo zal ik in de eerste colom, de quantiteit der maanden maals: in de tweede colom de staande, en de verschillende ongelden, afzonderlyk, en daar na dezelve te zaamen genomen, ter nederstellen: in de derde afdeeling, eerst des Molenhouders inkomsten, by den ruuwen prys, van $4\frac{1}{2}$. en $4\frac{1}{4}$. Rds: voor eerste en tweede soort; daar na zal ik nevens ieder post de schade en winsten, die hy heeft, op de onderscheidene quantiteiten van maanden maaling brengen, en zoo agtervolgens by de vierde, vyfde en zesde afdeeling doen, op de verschillende pryzen, die het product zal komen op te leveren.

Om de geringheid, en ter vermyding van een te moeiljke bereekening, zal ik de Stuivers, agter de geldsommen van 't product, in de onderstaande vertooning, of staatrekening, agter weege laten.

Quantiteit van Maanden maaling.

Staande omgelden

Verschillende omgelden

Omgelden in 't generaal

van een Zuikermolen.

Ryxdaalders

3.	= 7452.	= 2010.	= 9462.
3 ¹ / ₂ .	= 7452.	= 2345.	= 9797.
4.	= 7452.	= 2680.	= 10132.
4 ¹ / ₂ .	= 7452.	= 3015.	= 10467.
5.	= 7552.	= 3350.	= 10802.
5 ¹ / ₂ .	= 7452.	= 3685.	= 11137.
6.	= 7452.	= 4020.	= 11472.
6 ¹ / ₂ .	= 7452.	= 4355.	= 11807.
7.	= 7452.	= 4690.	= 12142.
7 ¹ / ₂ .	= 7452.	= 5025.	= 12477.
8.	= 7452.	= 5360.	= 12812.
8 ¹ / ₂ .	= 7452.	= 5695.	= 13147.
9.	= 7452.	= 6030.	= 13482.
9 ¹ / ₂ .	= 7452.	= 6365.	= 13817.

Des Planters inkomsten by den ruuwen prys van 4¹/₂. voor de eerste en 4¹/₄. Rds: voor den pi-col Zuiker tweede soort, zynde 1615. Rds: van elke maand malens, volgens het hier voo- ren specifiek aangevoonde.

De schaden by dien Prys

Ryxdaalders

= 4845.	= 4617.	=
= 5647.	= 4150.	=
= 6460.	= 3672.	=
= 7267.	= 3200.	=
= 8075.	= 2727.	=
= 8882.	= 2255.	=
= 9690.	= 1782.	=
= 10479.	= 1328.	=
= 11305.	= 837.	=
= 12112.	= 365.	=
= 12920.	=	= 108.
= 13727.	=	= 580.
= 14535.	=	= 1053.
= 15342.	=	= 1525.

De winsten op denzelfven vallende.

Ryxdaalders

= 5229.	= 4173.	=
= 6100.	= 3679.	=
= 6972.	= 3160.	=
= 7843.	= 2624.	=
= 8715.	= 2087.	=
= 9586.	= 1551.	=
= 10458.	= 1014.	=
= 11329.	= 478.	=
= 12201.	=	= 59.
= 13072.	=	= 595.
= 13944.	=	= 1132.
= 14815.	=	= 1668.
= 15687.	=	= 2205.
= 16558.	=	= 2741.

Schaden

Winsten

Inkomsten op den zuiveren prys van 5. Rds en 4¹/₄. of Rds: 1850. voor elke maand.

Ryxdaalders

= 5550.	= 3852.	=
= 6475.	= 3322.	=
= 7400.	= 2732.	=
= 8325.	= 2142.	=
= 9250.	= 1552.	=
= 10175.	= 962.	=
= 11100.	= 372.	=
= 12025.	=	= 118
= 12950.	=	= 808.
= 13374.	=	= 1398.
= 14800.	=	= 1988.
= 15725.	=	= 2578.
= 16650.	=	= 3168.
= 17575.	=	= 3758.

Schaden

Winsten

Inkomsten op den zuiveren prys van 5. Rds of Rds: 1868. voor elke maand.

Ryxdaalders

= 5604.	= 3798.	=
= 6538.	= 3259.	=
= 7472.	= 2660.	=
= 8406.	= 2061.	=
= 9340.	= 1462.	=
= 10274.	= 863.	=
= 11208.	= 264.	=
= 12142.	=	= 335.
= 13076.	=	= 934.
= 14010.	=	= 1533.
= 14944.	=	= 2132.
= 15878.	=	= 2731.
= 16812.	=	= 3330.
= 17746.	=	= 3929.

Schaden

Winsten

1870

1871

1872

1873

1874

1875

1876

Voor en al eer ik tot eenige aanmerking kome, zal ik de voorwaarts beloofde bewyzen voorstellen, te weeten.

Dat een Javaanfe Boejanger, aan een planter 's daags ruim $7\frac{1}{2}$. Stuiver komt te staan.

De Javaanfe Boejangers die op een Molen werken, worden door wervers, van Java uit 't gebergte Jaarlyks aangebracht: — Deeze wervers, moeten daar toeen zekere somme gelds, aan de hoofden der Campongs of Negoryen, daar dat Volk t' huis hoort, betaalen; terwyl ze in het herwaards voerender wervelingen, dezelve vry transport moeten verzorgen, dat is, ze betalen 't pasfagie-geld op elken post of plaats daar Europeefe Opfigters Compagnie's-weegen gesteld zyn, geevende aan ieder Posthouder of Opfigter; voor elken Boejanger een zekere tantum, van één of twee nieuwe dubbeltjes, 't geen was 't slegts een enkele tolplaats, in zig zelve van geen aanbelang zoude zyn, en om dat 't zeer weinig kan uitmaken, voor ieder Posthouder, in vergelyk van 't ongerieff, dat men door 't gemis van die lieden anders zoude hebben, zonder teegen-

I. spraak

spraak betaald word , (of schoon 'er
 geene statutaire wet van zy ,) ten einde
 daar in niet gecontrarieerd te worden ;
 maar 't welk evenwel , doordien dee-
 ze tol van post tot post geheeven
 word , den Molenhouderen door de
 Wervers , tot Een Ryxdaalder per man
 in reekening gebracht word. — In 't
 jongst gepasfeerde - en 't voorige - Jaar ,
 hebben de Molenhouders 'er meer voor
 moeten geeven. — Zulk een Boe-
 janger nu behoeft op een Molen niet
 langer te werken dan 4. maanden , dat
 is , hy moet 4. briefjes hebben te goed
 gemaakt , ieder van 31. dagen : Zoo
 dat dit articul voor ieder kop in de
 maand te staan komt , op Rds:

Daar en boven , geniet
 ieder Boejanger in de
 maand ruim een bottel
 Olie , en omtrend een hal-
 ve gantang Zout voor niet ,
 kostende

By welke toegift de Boe-
 janger Mandoors , (zynde
 dezelfde die 't volk gewor-
 ven en op den Molen ge-
 bragt hebben ,) meede hoofd

	12:
	18:

Transporteere Rds: — 30:
 voor

Per Transport Rds: — 30:

voor hoofd, voor ieder Boejanger, in de maand genieten een bottel Olie, een halve gantang Ryst, en 8. stuivers contant, 't geen op de Boejangers gerekent, voor ieder kop ter maand bedraagt . , =

— 20:

Terstond by de aankomst, ontfangt de Boejanger 2¹/₂. stuiver contant, en een halve gantang Ryst, meede voor niet, welke beide articulen, gebragt over de 4. maanden, die dezelve slegts op een Molen werkt, voor ieder maand te staan komt op

— 2¹/₂:

En dus 't een by 't ander genomen, buiten 't geen nog te volgen staat . Rds:

1: 4²/₃:

Voorts ontfangt een Boejanger zoo lang als hy op den Molen blyft werken,

Transporteere Rds:

1: 4¹/₃:

I 2

OP

Per Transport Rds:	1:	4 ¹ / ₂ :
op elk briefje, dat met 31. dagen volteekent is =	—	12:
4. Gantangs Ryst . . . =	1:	—
En by de afbetaling in voldoening, aan contant =	2:	24:

Aldus blykt dat een Boe-
janger voor zyn 31. dagen
werkloon, aan den Molen-
houder te staan komt Rds: 4: 40¹/₂:

Terwyl dezelve zoo hy
maar 6. ft: per dag moest
verdienen, (de gewone
prys, waar voor men
by andere gelegendhee-
den, en tot ander werk de
Coelys een zoortgelyk
werkvolk, dat zig in de
Stad, en derzelve na-
byheid onthoud, en zig
daar gebruiken laat ge-
woonlyk huurt,) voor zyn
31. dagen niet meer zou
moeten hebben dan . . . =

	3:	42:
--	----	-----

Dus meer dan 't gewone
Coely - geld van 6. stuivers
ter maand voor elken Boe-
janger Rds: — 46¹/₂:
Zegge

Zegge ses-en-veertig stuivers en een halve duit, inkomende op ruim $1\frac{1}{2}$. ft: op ieder dag; waar uit dan bewezen is, dat ieder Boejanger aan de Molenhouders 's daags ruim $7\frac{1}{2}$. ft: kost: — Ondertusfchen zal men verwondert staan, wanneer ik zegge, dat diezelve Boejangers, boven dit alles, nog ruim $1\frac{1}{2}$ ft: 's daags, ten lasten van den Molenhouder komen. — 'T geen men evenwel zal moeten toestaan, als men in aanmerking neemt, dat ieder Boejanger zyn eigen pot kookt, waar toe hy zig, van des Molenhouders duur gekogte en opgestapelde brandstoffen bediend, en daar by nog naar den snoepagtigen aardt van dat volk, en de schoone gelegenheid die ze 'er toe hebben, van des Molenhouders Zuikerriet.

Niemand zal my hoope ik beschuldigen dat ik op te veel kleinigheden agt sla: immers ik vertrouw dat dezulke het niet doen zullen, die weeten, dat de bestendige welvaart, en de voortduuring van een huishouding, 't zy in den gemeenen burgerlyken, 't zy in den handeldryvenden, ja zelfs in den vorstelyken stand, alleen gegrond is, op eene behoorlyke naauwkeurige oplettendheid, eene zuinigheid g'evenreedigt naar de betrekking waar in men

is ; dog voor al moet dit œconomis overleg plaats hebben , in zulke huishoudingen , daar door veele kleine , maar t'zaam genomen egter hoog-lopende uitgaaven ; de daar naar , uit de verzameling van veele kleinigheden geproportioneerde groote inkomsten , moeten getrokken worden , en dit is de stand der Zuikermolenaren ; grooter inkomsten hebben ze niet , dan die 't gevolg zyn , van een naauwkeurig toezigt op de uitgaven en de voortbrengfels hunner Molens , en terwyl door veronagtzaming de voordeeligste geleegendheden verlooren gaan , en de mindere , welke door eenen zamenloop van gunstige toevallen , denzulken nog voorkomen , ten laatsten ook verdwynen .

Deeze grondregul is 't ook die my gedreeven heeft , om alles met de mogelykste accuratesse na te gaan , om op te reekenen , wat en hoe veel de brandstoffen voor elke maand maalens , aan den Molenhouder komen te staan , en heb bevonden dat op weinige na , de meeste Molens in dit Wester-Quartier , zelfs met den voorwaarts opgegeeven prys van 270. Rds: niet toekomen , en ze my zelfs ook vry hooger koomen te staan , wanneer ik de
 huur,

huur reeken, welke ik anders zoude kunnen krygen, voor myne houtboschen; en waar toe ik oordeel bevoegt te zyn, dewyl dezelve niet behoren, tot de Zuikermolens, die ik teegenwoordig bezit; maar tot een geheel ander stuk Lands 't welk ik wel 9. Jaaren bevorens door koop in Eigendom verkreegen heb;

Voor en al eer ik de omgelden der brandstoffen specificceere, zal ik kortelyk de Molens opnoemen, en van waar dezelve brandstoffen haalen, om daar door aantetoonen, de oorzaak van den hoogen prys, die de Molenhouders daar voor moeten betalen.

De Zuikermolens in dit Westert Quartier, verkrygen derzelve brandstoffen, namentlyk

Die van *Lonkong* uit de Bosfchen die de Ed: Comp:, aan derzelve houder in huur heeft afgestaan voor 400. Rds: in 't Jaar, zynde gemelde Bosfchen genaamt *Katoemagougan* en *Rantjalallé*, geleegen aan de overzyde van de Rivier *Tjiedanie*, omtrend 4. à 5. quartier-uur gaans Landwaarts in, waar door de trekking der brandstoffen, in twee keeren moet geschieden, om

vervolgens met vaartuigen overgebracht te worden. —

Die van *Tjikokol* en *Babakan*, krygen het hout uit de Bosfchen van *Tjielidoek*, *Pondok Seroet*, en *Tagal Rottang*; 't begin deezer Bosfchen is 9. en 11. quartieruur gaans van den Molen gelegen: en het hout moet eerst met Buffelskarren in drie togten naar de groote Rivier genaamt *Tiiedanie* getrokken, en dan met vaartuigen afgevoerd worden.

Die van *Parangkoeda*, haalt de brandstoffen uit de Bosfchen van Bantam, genaamt *Onnam*, *Carret*, *Sapatan* en *Priok*, en is genoodzaakt ze door een anders Land te laten trekken, en aldaar op te stapelen, om vervolgens met vaartuigen de Rivier opgevoerd en totaan de Molens gebracht te worden.

Die van *Cadauongs*, over en deeze zyde, hebben Bosfchen in de nabyheid, gelyk meede de Molens op *Sa-Clapadjan*, zo deeze laatste met die van *Cadauongs* overzyde, geen gebruik maaken van de door den Eigenaaren gehuurde Bosfchen, in het Bantamsche; dog waar van ze zig wyzelyk bedienen, ter bezuiniging van hunne eigene Bosfchen: terwyl de eene Molen op

Daab

Daalyliet, of *Pacajangan*, brandstoffen haalt, uit de in 't Bantamsche geleegene Bosfchen *Sarakan* en *Rauwaklaut*, en zulks in gemeenfchap met de twee Molens op *Pancallang*.

De twee Molens van *Tagal Augus*, worden voorzien uit hunne eigene Bosfchen in de nabyheid, dog 't welke derzelve Eigenaar, nogtans op een vry hoogen prys komt te ftaan, ter oorzaake der ylheit van 't Bosch, en den moerasfigen grond, waar door de afvoer naar mate van de kapping, noodzakelyk fpoedig verwydert, en met kleine canoos tot halverweegen toe gefchieden moet, waar na nog Buffelkarren worden gebeezeit, om 't totaan de Molens te brengen —

Met even zoo veel moeite, en zwaare onkosten, worden de brandstoffen verfehapt, aan de twee Molens op *Campang Malayo*, alwaar maar zeer weinig goed hout, *Apie Apie* genaamt; dog meerendeels, een zeer ligt en voos hout, onder den naam van *Kaijo Pidada* valt, dat weinig vlam geeft, en meest smeulend verteerd.

Met gelykzoortige brandstoffen, moet ook de eene Molen op *Campang*

Lemon, zig behelpen: 't transport geschied daar eerst met kleine canoos door kreeken naar de groote Rivier, en vervolgens met groote vaartuigen, de Rivier op tot aan den Molen.

De Molens op *Dadap* en *Camal*, zyn van ligte brandstoffen overvloediglyk omringt, ook behoeft de Molen op *Capok* geen groote omgelden te maken, om zig daar van genoegzaam te verzorgen: waarom de huur ook dubbeld, of eens zoo veel is, als die van andere Molens.

De Molens op *Anké* en *Boedjoeng Riengiet*, hebben weinig brandstoffen, behalven 't geene die van 't laast genoemde district, by mistasting der kappers, uit het Bosch van de Molens op *Tolok Naga* sprokkelen; welke Molens met een zeer goed Bosch, in denabyheid, op eigen grond voorzien zyn. —

VAN DE BRANDSTOFFEN ZELVE.

De stoffen, die op de Molens tot brand verstreken, zyn niet alle van hout; maar op de meeste Molens, worden bamboesen gestookt, die onderlaagen moeten hebben gekapt van *gabang*-stammen, een zeeker soort van wilden Palmboom: deeze kosten 16. [†]

18. tot

18. tot 20. duiten het stuk , terwyl andere zig gedeeltelyk met uitgemaalen Riet behelpen , dog alleen om 't reeds half verkookt Zuikerfap tot een Zuiker - weezen te brengen , 't welk nu zulk een heevig vuur niet vereischt , als wel by de eerste kooking : waartoe de zodaanige dan de vastere brandstoffen bezuinigen , en niet om dat dit better-koop uitkomt ; want het stookken van ampas , of uitgeperst Riet , is zeer kostbaar , doordien 't zelve weinig effect doende , eene groote hoeveelheid vereischt , 't geen men dan verplicht is , op te laten zamelen , en tot bosjes zaam te doen binden , waar door weder nieuwe omgelden ontstaan.

Indien nu een Molen in 't Wester-Quartier , reedelyk goed hout heeft , dan benodigd dezelve tot het kookken 's maands , 46. à 48. vademmen vers gekapt hout , daar men in Oosterveld , schoon 't in de zaak op 't zelfde uitkomt , daar toe minder vademmen behoeft , om dat men aldaar gewoon is , 't hout tot langer stukken te kappen : Maar is 't dat men zig van bamboesen moet bedienen , dan kan men niet minder als met 85. tot 90. vademmen toe ; ongereekend de onderlagen van gabang. —

Ik zal eerst de Reekening van 't hout, en daar na van de bamboesen opmaaken: — De Molenhouders besteeden doorgaans de leverantie van brandstoffen voor de Molens, als dezelve uit afgelegene bosfchen moeten gehaald worden, aan zekere daar toe gestelde hoofden; alzoo 't kappen, trekken en afhaalen van 't hout, van zulk een grooten omslag is, dat dit volftrekt, een aparte maneance op zig zelve vordert, en de Molenhouder reeds te veel bezet is, met het geene tot de aanplanting en maaling behoort, om zig daartoe naar behooren te verleedigen, zonder andere zaken, die zyn toezigt en byweezen, meerder vereischen, te waarloozen; maar zulke die hnnne brandstoffen, uit de na by geleegene bosfchen hebben, kunnen met meerder voordeel, zelv zig daar meede bemoeijen; en doen dit ook, met behulp, van één of twee Mandoors over de kappers en trekkers; waar toe de Molenhouder zyne eigene Buffelkarren bezigt, en die ook voor zyne eigene reekening onderhoud, mitsgaders de benodigde Buffels, dan wel geld aan de Mandoors geeft, om daar voor Buffels te koopen: maar dan loopt de risico van 't sterven en weg-
raken

raken der Buffels voor reekening van de houttrekkers, welk vooruitſicht naderhand afgetrokken word, van 't geen zy komen te verdienen, voor 't kappen en trekken der brandſtoffen, dat na behoorlyke aflevering, by 't vadem betaald word, geregeld naar mate van de aſtanden der boſſchen; zodanig dat, ſchoon men voor een vadem, uit een boſch, 't welk zo naby is, dat de karren eens daags kunnen heen en weeder gaan $1\frac{1}{2}$. Rds: betaald; evenwel 't voerloon voor dat geene, 't welk men uit verder afgeleegene ſtreeken bekomt, en waar toe de karren twee dagen, om eens heen en weeder te keeren doorbrengen, daarom niet verdubbeld; maar (uit aanmerking, dat de moeite van 't laden en loſfen der karren 't zelfde, ja in 't laaſte geval zelv minder is,) ſlegts $2\frac{1}{2}$. Rds: de vadem geeft: want daar ze nu den eenen dag laden, en den volgenden loſfen, en dus een groot gedeelte van den arbeid in twee dagen verdeelen, moeten ze in 't eerſte geval, alles op eenen dag verrigten, waar op de trage Inlander in 't byzonder, zyn reekening maakt. Op deeze wyze is 't dan, dat men altoos zorgen moet op de Molens tegens het Najaar, een voorraad van 120. tot 130.

vademen brandhout, tot de aanstaande maaling in het Voorjaar, gereed te hebben: dewyl de maaling gemeenlyk in de maand Maart of 't begin van April begint, in welken tyd de weegen in 't bosch, nog te nat, en dus tot 't hout-trekken onbekwaam zyn. — Dan hier door is dit hout, dat dus 3. of 4. maanden aan wind en regen geëxpo-neerd word; een groot verlies onder-worpen, zoo door de verrotting en uit-drooging; als het overdadig gebruik, dat daar van door 't volk van de Cong-sie gemaakt word; behalven 't geen, de dieven, uit 't molen- en ander-volk, der nabygeleegene Campongs daar van steelen: zoo dat voor die 120. of 130. vademen, niet meer kan gere- kent worden, als ten hoogsten 90. of 100. vademen, middelerwyle dat de uit-drooging en verrotting, 't hout zoo ligt maakt, dat 'er omtrent een derde meer nodig is, om zoo veel hitte te geeven, als men anders aan vers gekapt hout zoude behoeven te bestee- den: wanneer men nu dit verlies brengt, op 't overgebleevene hout, in compa- ratie met het vers gekapte, zo moet men reekenen, dat 't zelve byna eens zoo veel kost. —

Uit dit alles is dan gemakkelyk op te maken, hoe veel die Molens, welke hunne bosfchen in de nabyheid hebben, voor hun brandhout betalen, namentlyk

Aan Kaploon van ieder vadem hout Rds.	1:	12:
Aan trekloon eens op een dag	1:	24:
Voor onderhoud van een Mandoor, in 't Jaar 120. Rds:, en deeze Som gebragt over 300. vademen, iets meer ofte minder, zoo vermeerdert dit 't kostende van ieder vadem met	— 20:	
'T verlies van 20. vadems op den gantschen opgelegden voorraad van 130. vademen, door overdadig gebruik en dievery, beneevens nog 20. vademen, die door de injurien van de lugt, volgens 't geene aangewezen is, verteert en vergaan zyn; en de verminderde substantie van .,		

Transporteere Rds: 3: 8:
van

Per Transport Rds: 3: 8:

van 't geen 'er eindelyk
gereekent kan worden, re-
ëel over te blyven; en dat
dus door 't ligter branden,
meede als verlooren moet
geagt worden, bedraagt 't
één met 't ander genomen
c: c: 130. Rds:, dat ins-
gelyks over de 300. vade-
men gebragt wordende, ier-
der derzelve bezwaard
met ruim

20:

Alzoo dat ieder vadem
brandhout, ten gebruike
ven een Zuikermolen, te
staan komt op . . . Rds. 3: 28:

Dan onder alle de Zuikermolens,
die hunne eigene Boschen in de na-
byheid hebben, ken ik geene, die
hun brandhout tot deezen matigen prys
erlangen, dan alleen die op *Cadauoug*,
aan deeze zyde de Rivier *Tfiedanie*,
Tolok Naga, *Camal Lailop* en *Capok*; tot
dewelken men meede zoude kunnen
brengen, die van *Cadauoug* en *Salapad-
jang* aan de eene zyde dier zelfde Rivier,
zoo ze niet verpligt waren de brand-
stof-

stoffen uit het Bantamsche te haalen, doordien de Boschen aan die Molens behoorende ongenoegzaam zyn om het benodigde hout op den duur te fourneeren. —

De andere Molens verkrygen de brandstoffen, niet dan tegens een vry hooger en prys, en zullen meest in dit stuk, met de mynen ten naasten by gelyk staan, behalven die van *Campong Lemon* en *Tagal Augus*; waarom ik de onkosten, die ik moet maken, om brandhout voor myne Molens te bekomen, naar waarheid alhier zal ter needer stellen; ten einde daar uit blyke, op welken prys, de brandstoffen aan de meeste Molens te staan koomen: en op dat elk, van de waarheid myner opgaave moge overtuigd worden, zo onderwerp ik my, aan 't scherpst onderzoek van een ieder, die daar aan twyffelende, de curieusheid had, zig daar toe te verleedigen; en verbind my, den zoodanigen, daar toe op myn Landgoed, van waar ik brandstoffen voor myne Molens kryg, op alle moogelyke wyze, in die onderneeming te faciliteeren. —

Voor de vier Molens die ik hebbe,
(dog waar van in 't Jaar 1786. maar

K

voor

voor drie aangeplant word, uit gebrek van goede Zuikertuinen) onderhoude ik een Mandoor die zorg draagt voor 't kappen, en dat 'er steeds een genoegzaame voorraad, gekapt en getrokken word uit het Bosch, tot voor myn huis te *Tjieleboek*: deeze man verdient Jaarlyks zoo aan geld als Ryst en Oly Rds: 153: 36:

Nog een ander Mandoor, die gesteld is, voor de goede en onbedriegelyke stapeling van het hout, voor het huis, en dat 't zelve spoedig naar de Rivier getrokken worde, die teffens reekening moet houden, van wien het hout aangebragt, en door welk hoofd 't zelve geleverd word, mitsgaders by elke afvoer te water, een geleid briefje meede geeft, waar by de quantiteit die afgaat, en de naam van den Juragan (Praauw- of Schuiter-voerder) uitgedrukt staat: deeze geniet

Transporteere Rds: 153: 36:
daar

Per Transport Rds:	153:	30:
daar voor Jaarlyks in het geheel	100:	—
Een hout zagter aan den Rivierkant, zo aangeld als Ryst en Oly	60:	—
Twee Karremakers tot het onderhouden van 60. houte karren, voor de vier Molens	120:	—
Voor houtwerken tot de karren	6:	12:
Voor reparatie van vier groote Chiampangs, (een soort van groote Schouwen) in het Jaar	160:	—
Voor verlies op 1000. vademen ruim, die Jaarlyks op de vier Molens gebruikt worden: welk verlies men veilig op 100. vademen in 't Jaar reekenen mag; dog waar voor om buiten alle verdenking te blyven, als of ik deeze reekening wilde grosfeeren, slegts de helfte of 50. vademen, en den prys op		

Transporteere Rds: 600: —

K 2

Rds:

Per Transport Rds:	600:	{ —
Rds: 5. Stelle: zoo is dit		{ —
articul een bezwaar van	5	{ 250: —

Alzoo dat de vaste om-
 gelden in 't Jaar, om 1000.
 vademem brandhout, voor
 myne vier Molens te ver-
 schaffen, een Som uit-
 maaken van Rds: 580: —

En dezelve aldus voor			
ieder vadem beloopem Rds:	—		40:
Voor 't kappen van een			
vadem betaal ik =	1:		6:
Voor 't trekken uit 't			
Bosch =	1:		18:
Voor 't trekken naar de			
Rivier =	1:		—
Voor 't afvoeren met den			
Chiampang tot aan <i>Baba-</i>			
<i>kan</i> , de naast by geleegene			
myner Zuikermolens . . . =	—		36:
Voor 't wegbrengen van			
den Rivierkant en 't opsta-			
pelen =	—		12:
Welke opstapeling hoog			

Transporteere Rds: 5: 16:
 no-

Per Transport Rds: 5: 16:

nodig is, om alle bedrog voor te koomen, zoo van de kappers als trekkers en afvoerders; want de bevinding op de Molens, moet met de betaling van de kappers en vervoerders, zo niet volkomen overeenstemmen, ten minsten maar zeer weinig verschillen, of 't is blykbaar, dat men benadeelt word. —

'T Land waar 't Bosch is, door my apart gekogt zynde, en voor 't daar op beleende Capitaal-interest moete betaalen; is 't billyk dat ik op elken vadem zoo veel reekene, als een ander aan Bosch-huur moet geeven, dat altoos gesteld is voor ieder vadem op . . . = 1: —

Komt voor een vadem brandhout . . . Rds: 6: 16:

Even zoo kostbaar, iets daarboven of beneden, komt 't brandhout te

staan, aan de Molens op *Lenkong* en *Tjiekokol*, dog die van *Parangkoeda* moet 't zelve tegens een enormen hoogen prys betalen: buiten deezen, staan die van *Pacajangan* en *Campong Malayo*, naar 't geen men daar van verhaalt, met my omtrend gelyk, schoon ik in 't denkbeeld ben, dat die van *Pacajangan*, 'er al vry meer voor moet geven.

Alzo blykt dan ten klaarsten dat ik, en de met my in dit stuk gelyk staande Molens, in een maand, vry meer voor brandstoffen nodig hebben, als ik daar voor op myne reekening voorwaards gesteld heb, welke ik wezentlyk in alle opzigten zodanig hebbe vermindert, dat niemand dezelve voor bezwaard zal kunnen aanmerken.

De Molens die met bamboesen stookken, doen dit ook al niet voor veel minder, want aan kap- en trek-loon kost het vadem op zyn minst $2\frac{1}{2}$. Rds.; wanneer zulks geheel aan een hoofd word aanbested; en zoo men al verondersteld, dat een Molen genoeg heeft met 85. vademen bamboesen, voor een maand maalens, gelyk ik my verzeekert houde, dat dit in der daad eer meerder als minder bedraagt, dan
 komt

komt deeze zōort van brandstoffen
nog te staan op . . Rds: 212: 24:

Voor 600. gabang in de
maand tot onderlagen, die
gelyk bevorens reeds ge-
zegd is, volstrekt tot 't
bamboefen-vuur vereischt
worden â 4. Pr: Cto: . . =

50: —

Voor uitgemalen Riet,
dat aan draagloon, en voor
't binden tot bosjes 6. ft:
de 100. bosjes kost; waar
van voor elk kookfel met
twee fournuifen, 300. bos-
fen en dus 600. voor een
kookfel, met beide com-
buifen, of voor de kook-
fels van een maand 18000.
bosjes benodigt zyn, be-
draagt =

22: 24:

Aan de vuurstokers
moet voor elke maand maa-
lens 4. ropyen meer be-
taald worden, ingevalle
een Molen bamboefen
brandt =

2: 24:

Zo dat het stooken, al-
leen van bamboefen in de
maand kost Rds: 287: 24:

K 4

Hier

Hiermeed meen ik myne positiën volleedig beweezen te hebben, en de bedenkingen die daar teegen anders zouden mogen zyn opgekomen geprevenueerd, waarom ik 't ook gerust aan 't oordeel van een iegelyk overlaat, te beflissen, of ik de reekening der omgelden vergroot heb ja of neen. ---

Ik zal nu nog maar eene bedenking oplossen; namentlyk, of de Molenhouders geene winsten hebben, op den prys van 12. stuivers voor de Ryst, waar tegens ze den gantang (13½. pond) aan 't Molenvolk gewoon zyn te verftrekken: en zo meede op den warong benevens den verkoop van Amfioen: — Om buiten verwarring te blyven, zal ik dit drieleedig wederleggen, en dienvolgende afzonderlyk aantonen,

DAT OP DE VERSTREKKING VAN
RYST, GEEN WINSTEN TE BE-
HAALEN ZYN

'T Verfchil in de pryzen van de Ryst alhier tuffchen die van den eenen tyd of den anderen, is zo groot, dat ik buiten ftaat ben, om myne bepalingen met eene volkomene naauwkeurigheid te maaken: Dog ftefle daar voor den voormaaligen middencours, of den teegenwoordigen en wel zeedert eenige Jaaren,

ren, als Civiël aangemerkten marktprys van 37. of 40. Rds: voor den Coyang; dan nog hebben de Molenhouders, 'er geen noemenswaardige winst op, aangezien dezelve in de Stad, by groote quantiteiten moeten opgekogt, en niet zo direct, maar eerst eenigen tyd in de Stad geborgen zynde, en daar na by bekwame geleegentheeden naar de Molens gevoert wordende, veel spillage ondergaat, waar by nog komt 't geen de Joeragans daar van ontvreemden: dus dezelve als ze op den Molen komt, zoo door 't een als ander, merkelyk bezwaard is: Ik zal my niet ophouden met alle voor- en tegen-reedenen, omtrent dit stuk, by te brengen en te beantwoorden, om in geene verveelende langwyligheid te vervallen; maar my slegts beroepen, op 't oordeel van een ieder, die zig maar eenigzints met de zaken van zyn huishouding bemoeit, en voor al derzulken, zo wel uit Comps: Dienaaren, als Particulieren, die uit eene dagelykfe behandeling weeten, hoe groot 't verlies op dat Graan is, zo als 't in stroozakken van Java aangebragt word: Ik houde my verzeekert dat men my gereedelyk zal toestemmen, dat wanneer de Ryst in de Stad teegens 40. Rds:

word gekogt en opgelegd, en successive met vaartuigen vervoert, dezelve als dan op den Molen, wel op 60. Rds: den Coyang te staan komt. —

**DAT ALLE INKOMSTEN VAN EEN
WARONG NIET KONNEN AANGEMERKT
WORDEN ALS IETS, DAT VOOR DE
MOLENHOUDERS VAN AAN-
BELANG IS.**

Ter bevestiging hier van zeg ik maar met weinig woorden, dat de huur der Warongs, die gemeenlyk 60. à 70. Rds: in 't Jaar opbrengen, niet eens toereikende is, zoo voor kleine douceurtjes, en het doen van spoed vereischende bootfchappen, als tractementen, welke op een Molen Jaarlyks tweemaal moeten gegeven worden; te weeten, in het begin en na de maaling: maar laat ik overgaan tot 't laatste gedeelte der voorgestelde bedenking, Namentlyk

**OF OP DEN AMFIOEN MEEDE NIETS
TE BEHAALEN IS?**

De Amfioen pleeg voor heen wezentlyk een winst geevenden tak te zyn. — De Molenhouders kogten denzelven toen teegens een matigen prys, by publicque Vendutie of uit de twee-
de

de hand, en zetteden denzelven met een reedelyk advans aan den Waronghouder, van tyd tot tyd om, die Hem tot 't gebruik toebereide, en met voordeel aan 't Inlandsch werkvolk; by kleine quantiteiten verkogt: Maar teegenwoordig is de prys daar van zo gesteegeen, dat 't Capitaal, om zig slegts van weinige kisten te voorzien, in deezen geldeloofen tyd, alleen genoeg is, den Molenhouder daar van afte schrikken, hoe veel te meer dan, als men in aanmerking neemt, dat desweegens daar op, nu geen winst is, wyl die geene, die dit heulsap gebruiken, reeds te voren, toen de prys nog matig was, daar aan al wat ze hadden, te kost leiden; en dus onmogelyk nu daar voor meer geeven kunnen, als ze te voren gewoon waren. — Zo dat indien een Molenhouder, zig daar van nogtans by de Societeit of elders voorziet, zulks onmogelyk kan zyn, om 'er iets op te profiteeren, maar alleen om daarmee de plaats der contante betaaling aan 't werkvolk voor een gedeelte te vervullen, ja zommige kooopen ze om het Credit, van 6. of 7. maanden, dat hen by de Societeit verleend word, schoon ze dezelve weder tegens contanten omzetten, met verlies

lies van 200. Rds: per kist. —

Hier uit vertrouw ik overtuigend te hebben aangetoond, dat nog op de Ryst, nog op den Warong, nog op den Amfioen, in de teegenwoordige tydsomstandighèeden, eenige de minste winst te behalen is. —

**AANMERKINGEN OP DE HIER VOOREN
TER NEDERGESTELDE STAAT-REEKE-
NING VAN EENEN GOEDEN EN VEEL
ZUIKER GEEVENDEN MOLEN.**

In 't algemeen word met regt aan de Hollanders, en hunne overzeefe nabuuren de Engelschen, de eere van den geest des Koophandels, boven alle andere Europische Natien toegekent. — De Hollanders in 't byzonder zyn hier aan, middelyke wyze hunne grootheid en aanzien verschuldigt; En daar deeze verhandeling, ook maar alleen voor hen, in de huishouding van een Koophandel-dryvende Maatschappy diend; zoo is de vertooning van de voorwaarts ingelaschte Staat-reekening, genoegzaam om ieder, die maar een weinig in de kansrekening bedreeven is, te overtuigen, dat de Zuikerplantagien, en de aankleeven van dien, volstrekt niet kunnen bestaan, en noodzaakelyk tot een geheel verval en eindelyke

delyke verlaating zeer spoedig koomen moeten, als de ruuwe prys op Rds: $4\frac{1}{2}$. voor de eerste en $4\frac{1}{4}$. voor de tweede soort goede Zuiker blyft; ja dat 't te verwonderen is, hoe 'er op dien voet nog eene Plantagie, tot hier toe is kunnen overblyven: Ondertusfchen kan men daar uit ook zien, dat de kansen van winst en verlies, op den prys van 5. Rds: en $4\frac{1}{2}$. ruuw, meede niet evenreedig zyn, en zoo 't enkelid daar op blyft, 'er als dan geene lange duuring der Zuikerplantagien, met eenigen grond kan verwagt werden; terwyl de prys in de vyfde Colom voorgesteld, van 5. en $4\frac{3}{4}$. Rds: zuiver, dezelve kan behouden, zoo lang als de middelen tot derzelve bestaan, geen einde neemen; schoon dan nog, het onderscheid der kansen van de winsten, in teegen overstelling van de schaden, van weinig aanbelang is.

En eindelyk dat de prys van 5. Rds: zuiver voor den picol Poeder-Zuiker, zonder onderscheid van soort, maar even equivalent is, voor den arbeid, de zorg, en risico, welke daar aan befteed worden, en dus alleen geschikt is, om de reeds ontmoedigde en gedisfiantieerde Zuikermolenaren op te beu-
ren,

ren, en te animeeren, tot 't beramen van middelen, die 't verder verval, der Zuikerplantagien en Molens, kunnen voorkomen, voor al daar ze langs deezen weg, gered zouden worden, uit de angstvallige vrees, waar in ze andets tot hier toe steeds geweest zyn, dat niet zomtyds, de goede substantie en weezentlyke deugdzaamheid, welke zy door ervarenis, en aangewende moeite en kosten, verzeekerd zyn dat hunne Zuiker-bezit, ten onregte om 't min gunstig aanzien, veroordeelt; en hen ongelukkig den minsten prys toegewezen worde; daar ze op den hoogsten hun reekening billyk hadden gemaakt.

Men mogt in den eersten opslag denken, dat zulk eene prysverhoging, tot 5. Rds: voor den picol Poeder-Zuiker, zonder onderscheid van soort, tegens de waare belangens der Vereenigde Nederlandsche Oost-Indische Compagnie stryden zou; by dewelke, even als by alle Koophandel-dryvende lighaamen plaats heeft, de bejaging van winsten of voordeel, en zuinigheid de hoofdregulen zyn: Dan hoe zeer men daar aan, uit aanmerking dat de aart der zaak dit natuurlyk meede brengt, verplicht is te defereeren. — Zo is 't
nog

tans zeeker , dat hoedanig men ook een Maatschappy mag beschouwen, ze altoos in haare welvaart, betrekkelijk is tot anderen; zoo dat in alle gevallen, de billikheid en 't beleid daar meede moeten gepaard gaan, indien anders haare grondslagen zullen gevestigd blyven: Want alleen winsten te bejagen, zonder de sources, waar ze uit zullen voorkomen te fouteneeren, zal de bron spoedig uitleedigen; Terwyl eene niet wel overlegde zuinigheid, de weegen en middelen tot winsten doet verliezen, en 't geen 't ergste is, aan anderen zelv de deur opent, om zig daar van met voordeel, tot onherstelbaar nadeel van parthy te bedienen.— Dierhalven zy 't my, onder welduiding, geoorloofd welmeenend te verklaren, (als iemand die niet uit beginselen van laage baatzugt redeneer; maar die volkomen in dat geval ben, dat myn belang, aan dat van de Comp: volstrekt geaccrocheerd is, en uit dien hoofde te meer aangezet worde, om belang te stellen in haren stand en welvaart;) dat indien de Maatschappy in de presente tyds-omstandigheden, alleen op winst en bezuigning doelt, zonder haare Ingezeeten te deezer Hoofdplaats, in zaken
 daar

daar de billykheid en haar eigen belang
 zelve voor pleiten, te gemoed te willen
 komen, en principaal dezulken die zig
 met den Zuikerteeld erneeren, en wel-
 ke men de hoofdbron van het teegen-
 woordig bestaan deezer Colonie, vrye-
 lyk noemen mag; dat haar onder-
 gang die van de Araksbranderyen, om
 van meer andere ongeleegendheeden
 niet te spreekken, onvermydelyk moet
 en zal ten gevolge hebben: 't geen niet
 nodig zal zyn breedvoeriger te ad-
 strueeren, als men slegts aanmerkt,
 dat de Zuiker en Arak de eenigste
 Producten zyn, welke Batavia, voor
 den particulieren handel opleeverd,
 en waar uit de importante inkom-
 sten van de uitgaande Regten, zoo
 wel als 't hoofd - bestaan der Inge-
 zeetenen moeten gevonden worden:
 want de Culture der Coffybonen, die
 in groote meenigte hier omstreeks val-
 len, beneevens die van een weinig In-
 digo, en Catoenegarens, behalven nog
 een quantiteit Curcuma, geschied
 door de Bovenlandse volkeren, mee-
 rendeels als een Heerendienst, alleen
 verre van deeze Hoofdplaats land-
 waards in onder 't opzigt van weinige
 Comps: Dienaren, exclusiff voor de
 Coupe: dewelke daarom ook geen
 voor-

voordeel aan de Colonie kan toebrengen, en dus als een lastpost beschouwt, ook maar van weinigen hier omstreeks, voor een gedeelte, te weten, die der Coffy behartigt word. —

Daar en boven komt hier meede in aanmerking, dat wat zig ook mag of kan laten beperken en bepaalen, de Akkerbouw zulks nogtans niet toelaat, want niets is 'er, dat meer om vryheid roept dan even dezelve. — 'T is waar, die is by deszelvs activiteit, weerloos en lydzaam in de teegenheeden, maar gebonden zynde, houdt Hy natuurlyk van zelf op, en krenkt alzo, hoewel enkel lydelyk, de algemeene welvaart, in haare voordeelen, bezittingen, en volkplantingen: De ondergang der Ryken en Staaten, alwaar de Feudaale wetten plaats hebben gehad, bevestigen, naar 't geen ons in de oude en nieuwe Historien voorkomt, de waarheid hier van allerjammerlykst: Niet dat een goed en welgezind Ingezeeten, tot schadelijke werkeloosheid komt, uit wreeveligen onwil, neen; want dit zoude eene dwaaze styfhoofdigheid zyn, waar van de uitwerkfelen zelve, den zodanigen wel haast zouden geneezen; maar om dat dit een eigenaartig gevolg van de zaak is, terwyl de schaade,

L

die

die men door eene moedeloofse werkeloosheid, in dit geval lyd, hoe aanmerkelyk in zig zelve, nogtans minder is, dan die by het voortzetten van het werk ondergaan word, wanneer men geen hooger pryzen komt te erlangen.

Alle onderneemingen hebben dog haare bedoelingen, en alle bedoelingen moeten of geheel, of ten deele aan derselver eindens beantwoorden, zoo de onderneemingen agtervolgt zullen worden; bereiken ze zulks niet, dan vervallen ze noodzakelyk van zelve.

De onderneeming tot zulk eene omflagtige en gevaarlyke kostwinning, als die van den Zuikerteeld is, bedoelt zeeker iets meer, dan enkeld 't daagelyks brood, want dit zoude men by een min zorgelyk beroep ook kunnen verkrygen: — Ze heeft dezelve zucht tot winst, als de Koophandelaar; en word ze daar in te naauw beperkt, dan verlaat de Landman dezelve, en word teffens gedrongen, zig te getroosten met een geringer kostwinning, daar minder gevaaren en zorgen mede verzeld gaan. — En op dat niemand denke, dat deeze aanmerkingen alleen maar toekomstige en daarom

om onzekere gevolgen voorspellen, zo wyze ik den Leezer, ter nadere bevestiging over, tot de beschouwing van de tegenwoordige gesteldheid, der weinige nog overgebleevene Zuiker-Plantagien, in deeze Colonie; welkers bestaan zo als ik al eens gezegt heb nog hoogst verwonderlyk is: — En dit heeft verscheidene oorzaken, die ik der moeite waardig agte, tusfchen beiden voor te dragen. —

OORZAAKEN VAN 'T TEEGENWOORDIG BESTAAN DER ZUIKER-PLANTAGIEN.

Wanneer men de huishouding van een Zuikermolen, zo als dezelve bestaat, regt nagaat, volgens 't geen ik hier vooren heb voorgedraagen, onder de hoofddeelen van omflag, gevaaren, veele handen, en veel geld, zal men by eene aandagtige leezing, daar uit kunnen opmaaken, dat in de zelve eene schoone geleegendheid is, om met geld te handelen: — Dat die geleegendheid zoo lange duurt, als de Plantagien worden voortgezet: en eindelijk, dat 't daar meede dus gesteld is, dat zoo wie daar in komt, deeze zyne begonnen onderneeming, niet wel kan verlaaten, dan op zyn minst, na ver-

loop van 5. Jaaren: — Als men dan nog daar by in aanmerking neemt, dat 't meerendeels Chineefen zyn, die zig met den Zuikerteeld ophouden, en den aart van die yverige Natie overweegt, welkers geldzucht, haar niet alleen tot allen handel bekwaam maakt, maar ook tot onderneemingen brengt, daar de fchranderste Europees voorftil ftaat: en die vooral tot den Zuikerbouw aangefpoort worden, wyl ze daar door gelegenheid hebben, om hunne hier van tyd tot tyd aankomende Landgenooten, aan een middel van beftaan te helpen, waar toe zy meer dan eenige andere Natie, allerfterkst geneigd zyn, byzonder tot de zulken, die met hun eenen zelve geflagtnaam voeren, ('t welk ze met de benaaming van Tſché, of zo als men onder ons zegt, de Van of toenaam beftempelen,) zo is dan uit dit alles, gemakkelyk af te leiden, waarom 'er teegenwoordig, nog Zuikermolens gevonden worden, daar de prys van de Zuiker zoo laag is, dat ze niet anders, dan een ſchadelyk vooruitzicht en uitkomst, aan derzelve houderen kan geeven, die noodwendig, ten lasten van den een of ander moeten uitloopen: — Deeze lastdragere dan, zyn voornamelyk, de door hooge intresfen uit-
ge-

gelokte Europeërs, op welkers beur-
sen de Zuiker-cultuur gedreeven word,
't geen ik nader ga verklaaren in de
twee volgende hoofddeelen.

'T AANWEEZEN DER ZUIKERMOLENS
ONDER DE CHINEESEN TOT HEEDEN,
IS TOE TE SCHRYVEN AAN 'T GELD
DER EUROPEESEN, DIE 'ER DE
SCHADE VAN DRAGEN.

De minst kundige zelfs, vertrouw
ik zal gereedelyk toestemmen, dat de
veelvuldige schaden, die verscheide
Capitalisten by de Zuikermolens alhier
geleeden hebben, genoegzaame bewy-
sen zyn, dat dezelve op deezer kos-
ten zyn staande gebleeven, waarom ik
daar van maar eenige weinige voor-
beelden ter staving heb by te brengen,
om dit stuk in 't volste dagligt te stel-
len.

De gerepatrieerde en overleede-
ne Heer SANDERS, heeft een im-
portanten schat van pretentien, die hy
gedeeltelyk, uit den Boedel van wylen
zynen Schoon-Vader den Heer SI-
MON JOSEPH geerft had, aan de toen-
maalinge Zuikermolenaaren alhier agter-
gelaten, en weggeschonken.

De gerepatrieerde gewezene Ad-
mi-

miniftrateur van Comp: Zuikermagua-
 fynen, de Heer GEEVERS heeft ook
 geen onaanzienelyke Som, daar by
 verlooren, indien zyn Ed: dezelve niet
 overgedraagen heeft, op zyn vervan-
 ger, den onlangs overleedenen Heer
 VAN GEUSAU. — Welk een ver-
 basend groot Capitaal heeft de Boedel
 van den overleedenen Heer Oud-Bal-
 juw GREEVING daar by niet uit-
 gefchooten? en dat by een der kundig-
 ſten en yverigſte Zuikermolenaren, die
 Batavia immer gehad heeft; ik meen den
 overleedenen Chinees TJE TSIANG-
 HOEN. — Hoe veele pretenties op
 Zuikermolenaren, zyn de overleedene
 Juffrouw HUYSVORN, in haar le-
 ven niet ontvallen? en wat ſchaade
 haare Boedel daar by geleeden heeft,
 zullen die geene beſt weten, die den-
 zelve bebben geadminiſtreert. —

De Boedels van de Heeren VAN 'T
 HOFF, MOHR, en Mejjuffrouw BAN-
 GEMAN, zyn meede niet vry geblee-
 ven. — En wat eindelyk de tegenwoor-
 dige Crediteuren der Zuikermolenaren
 'er by zullen verliezen, zal de op han-
 den zynde tyd, zeer haast leeren, by
 aldien de prys van de Zuiker niethoo-
 ger ſtygt, dan ze tans is: of daar om-
 trent

trant geen redres in 't werk gesteld word: Terwyl daar en teegen, de vreesse voor schade, zal en moet verdwynen, zoo dra 'er maar maatregelen genoomen worden, om de kanfen van winst, tegen de schade gelyk te stellen; of daar toe op de een of de andere wyze gelegenheid te geeven.

'T BESTAAN DER ZUIKERMOLENS, ONDER DE ADMINISTRATIE VAN EUROPEESEN HEFT DE VOLGENDE REEDENEN.

Onder de Europeëren, bevinden zig als houders van Zuikermolens, de Heeren Oud-Majoer **DUURKOOP**, Oud Weesmeester **DE LA LONGUE**, en Ik, voor zo ver ik geagt kan worden onder dezelve te behooren, waar toe ik my billyk vly betrokken te mogen en moeten worden, wyl ik, schoon in een der afgeleegenste Oorden van Asia geboren, nogtans aan eenen Europeër, myn aanweezen en geboorte onder de Hollanderen in den schoot der Christen-Kerk verschuldigt ben, derzelve zeeden betragt en gelyke voorregten in hunne Maatschappy bezitte.

De Molen, die de Heer **DUURKOOP**,
L 4 voor

voor zyn eigen reekening aanhoud, moet niet onder de anderen betrokken worden, om dat zyn Edele dezelve op een andere wyze, en om andere reedenen bestuurd en onderhoud, als wel de andere Zuikermolenaaren; te weten door eigen Slaaven, en om daar door andere takken van den Landbouw, in zyne uitgestrekte bezittingen te bevorderen. —

De Heer DE LA LONGUE, die nu al 15. Jaaren, zig met dien tak des Landbouws opgehouden heeft, is 'er toevallig aangekoomen, door 't Administreeren van de Nalatenschap, van een Europeesfen Zuikermolenaar, den overleeden Commandant van de Post de Qual, LACOMBE genaamt, by welke geleegendheid hy daar toe geanimeerd wierd, door de groote voordeelen, die de Zuikermolens in dat allergunstigst Jaar, wanneer alles tot bevordering deezer Culture te famenliep, opleeverden: zeedert is hy door eene andere omstandigheid, geraakt in het beheeren van zeeven verlaatene en onverhuurde Zuikermolens, van de in Nederland zig bevindende Heeren VAN AMERONGEN en MOSSEL: ook waren 'er toen nog weezentlyke voordeelen by te behaalen, want de gebedschappen tot den Zuikerbouw, waren

ren te dier tyd omtrend een Capitaal beter koop, de brandstoffen gemakkeliker en min kostbaar te verkrygen, de beleeningen van Penningen min moeielyk, en tot een laageren intrest te bekomen, 't ten meenigteroulleerend klein geld zoo dubbeltjes als duiten, verschaftte een winst van 7. tot 12. Pro Cento: en de belasting van omtrend 15. ten honderd boven de ordinaire belasting, by verkoop van Zuiker aan vreemdelingen was nog onbekend, waarom de Molenhouders toen direct met de vreemdelingen of hunne Commissionarissen handelende, een hoger prys voor hunne waaren konden erlangen: maar naderhand veranderden die tyden, en die Heer is nu, gelyk 'er meer zyn te ver gekomen, en alle zyne bezittingen te zeer geenclaveerd, om 'er gemakkelyk genoeg uit te geraaken, byzonder nu hem verscheidene exorbitant schadelyke Jaren zyn overgekomen: Zo dat 'er nu geene apparentie is, om zig daar van los te scheuren, zonder onder den last der beleende Penningen wegtezinken, en onschuldig smaadheeden te ontergaan, waar aan een edelmoedige inborst niet kan besluiten zig zo gereedclyk te exponeeren, verkiende liever al worstelende 't kwaad

te ondergaan, tot dat de dood, of herstel van zaaken door verbetering van tyden, hem daar van bevryde.

Wat my aanbelangt, ik wil omtrent dit stuk, even zoo min als ik met alles, wat ik tot hier toe geschreeven heb, de waarheid geenzints verbergen, maar opregt bekennen; wat 't is dat my gedreven heeft, tot het andermaal aanvaarden van deeze kostwinning, die ik reeds voor 11. Jaaren geleeden beproefd had, dog waar van ik my heel spoedig ontdeed, met een verlies van omtrent 8000. Rds.; en dat by twee van de alderslegtste Zuikermolens; ondertusfchen denke niemand dat ik kortzigtig genoeg was, om op deeze fchaa-
de, en teffens ook op zulke resources die dit verlies konden goed maken, niet te hebben gerekend; neen, dit Land had nog andere gewisfere voortbrengfelen, namentlyk pady en brandhout, dewelke mits de demolitie myner Zuikermolens, geheel in winften verkeerden: vervolgens heb ik een Broodbakkerij gekogt; dan daar, al met 't begin van den jongst geëindigden Oorlog, geene Tarwe van *Cabo de Goede Hoop* aankwam, wierd my die broodwinning, ten laaftten tot een fchadelyken lastpost; zo dat ik op 't aanzoek
van

van iemand, die 'er begeerte toe had, besloot dezelve af te staan; waar toe ik te gereeder overgehaald wierd, door de geleegendheid welke my toen geval- lig voorkwam, om de twee door my thans beheerd wordende, geheel van brandstoffen ontbloote Zuikermolens, in de nabyheid van myne boschryke Landeryen, voor een lagen prys te koopen, in 't vooruitzicht, gelyk zulks ook kort daar op, aan de verwagting volkomen beantwoorde, dat, ter oor- zaake van de te dier tyd reeds ver- spreide gerugten der Vreede - Prælimi- naires, de door den jongsten Oorlog met de Kroon van Engeland, geflote- ne Vaart, binnen kort wel zoude ontfloten, en de afgebroken Zuiker- handel, weeder levendig gemaakt wor- den; verwagtede teevens, dat door 't verval en verlaaten van verscheiden Zuikermolens en Plantagies, geduu- rende dat termyn, de Zuiker zeer schaars worden, en derhalven de prys hier van, en van den Arak aanmerkelyk ryzen zoude, gelyk zulks meede ge- deeltelyk by de uitkomst dus uitgeval- len is. — Daar door dan aangezet, zo heb ik de aanplantingen op voorschree- vene Molens, welke ik voorzigtigheids halve, geduurende een Jaar had opge- schort

schort, (in de overweeging, dat myne verwagting, zoo wel te leur konde gesteld als beantwoord worden,) naderhand om den aftrek van de Zuiker, in Ao: 1784. op nieuw voortgezet.

De weinige ondervinding die ik heb verkreegen, by 't Administreeren van de twee slegte eerste Molens tot *Tjieliedoek*, waar van ik hier voren sprak, en dat in een allerongunstigst Jaar, deed my begrypen, dat de beheering van Molens, met goede Zuiker-gronden voorzien, nog al eenige winsten zoude afwerpen, en door die gedagten aangespoort, ben ik ten laatsten gekoomen, tot den koop van nog twee Zuikermolens, naast de laatstgenoemden gelegen, welke voorzien zyn van de beste Zuiker-geevende velden. —

De pryzen voor dewelken ik deeze vier Molens, byzonder de laatste twee, die men my als opdrong, kocht, was zo gering, dat ik nimmer daar by eenige schade te wagten had, schoon 't ongeluk al gewild hadde, dat de Zuikerteeld op dezelve niet waare geslaagt; wyl de voordeelige situatie deezer Landeryen, my langs andere wegen, van genoegzaame revenuen ver-
zee-

zeekerde, als zeer geschikt zynde tot andere voortbrengtzels, byzonder voor een gedeelte tot Weiland voor Koebeesten, zo dat ik als dan nog den Interest van 't Capitaal, ruim daar uit zoude hebben kunnen haalen: Terwyl ik van de Inventarisfen der Zuikermolens, een toereikende Som gelds zoude hebben kunnen maaken, om 't geene daar toe aan die Landen ontbrak, 'er meede te bekostigen. —

De ongunstige uitslag van myne eerste onderneeming, voor zo ver de Zuiker-culture betref, ontmoedigde my in geenen deele, maar altoos nog in 't concept blyvende, dat 'er aanmerkelyke winsten te behaalen waren by den Zuikerbouw, als dezelve maar op goede en daar toe geschikte gronden ondernomen wierd, deed my den last, om zulks in eigen perzoon, met den vereischten yver en naauwkeurigheid te beproeven, gering agten, en daar door is 't, dat ik my vleije, eenigzints grondige kennisse bekomen te hebben, van alles wat aan die Culture vast is: zo als ik 't hier vooren uit die eigene bevinding ook in waarheid heb voorgedraagen. — Ik wil gaarne bekennen, dat zoo ik de zaak van vooren zo wel had ingezien, als ik dezelve thans van agteren ondervind

vind , ik my dan gewis niet gestook-
 ken zou hebben, in eene kostwin-
 ning, daar zoo veel omflag, gevaa-
 ren , en angstvallige zorgen meede
 verzeld gaan; dan daar ik thans in 't
 geval ben, en voor eerst 'er niet uit
 geraaken kan, zonder benadeeling van
 myn Huisgezin en Crediteuren, zoo
 moet ik my getroosten, onder afgwa-
 ting van den milden Zeegen der Aan-
 biddelyke Voorzienigheid, en eene be-
 hoorlyke agtgeving op myn beroep,
 of my nog t'eeniger tyd, met meerder
 rust myn brood, van Hem die dog
 altoos de hand des vlytigen zeegend,
 geschonken wierd. — 't Is wel waar,
 dat ik uit deeze kostwinning niet be-
 hoefte te gaan, om de schaden die ik
 'er by geleeden heb; want daar voor
 ben ik, tot hiertoe nog bevryd geblee-
 ven, en bekenne, dat ik 'er zelv nog al
 eenige winsten by gehad hebbe; hoewel
 alleen door een t'zamenloop van veeler-
 lei gunstige toevallen; te weeten, den ge-
 ringen prys daar ik myne vier Molens
 voor gekogt hebbe; want hier door is
 't, dat ik slegts weinig aan Intresfen,
 van 't daar op beleende capitaal, be-
 hoefte te betalen. — 'T houden van
 Twee Molens op een en dezelfde plaats,
 en de Twee andere dicht daar by gele-
 gen:

gen: zo dat die, alle Vier, als tot eene huishouding gebragt zyn: dit doet my verscheidene omgelden bespaaren en uitwinnen: want zoo 'er immer iets is, 't welk aan Zuikermolenaaren voordeel toebrenge is 't dit, dat men verscheidene Molens onder eene enkele Huishouding kan begrypen: — Dat ik geen huurpagt voor myne brandstoffen behoef te betaalen, om dat myn Land *Tjieliedoek* daar van overvloedig voorzien, en allergunstigst daar toe geleege is: — Myne natuurlyke geaartheid tot den arbeid, waar door ik in eigen perzoon altoos naauwkeurige toezigt gewoon ben te houden, over alle de uitgaven; en dit heeft veele verwaarloofingen en verspillingen belet en voorgekomen waar aan men anders onderheevig is: Terwyl de daar uit voortvloeiende stipte zorgdraging voor myne Producten, my veel uitgewonnen heeft. — 'T verkopen van een groot, ja omtrent drie quart gedeelte van 't Product, in het gepasfeerde Jaar, voor de huishouding van deeze Colonie, om 'er Candy van te maaken, en ook tot huis-gebruik aan de Ingezetenen, heeft my voor 't picol Zuiker, dat zoo maar uit de potten gestort wierd, zonder dezelve te kappen of te droogen, door

mal-

malkander omtrent 5 $\frac{1}{4}$. Rds: zuiver doen krygen: Het vertier van Zuiker op deeze wyze, is den Zuikermolena- ren vry voordeeliger, dan dat ze de- zelve in groote Canasfers verkoopen, tegens 6 $\frac{1}{2}$. of 7. Rds: den picol; want in 't eerste geval, gaat 'er niets verloo- ren, terwyl de Zuiker in Canasfers ge- bragt, confiderabel veel arbeid ver- eischt, verlies ondergaat door 't kap- pen, en veele onkosten veroorzaakt, door de duurte der emballagie; om niet te spreekken, van wat aanbelang 't in deezen tyd is, als men contante be- taaling voor dezelve erlangd, gelyk men dit by den Ingezetenen bedingen, en zig daar van dan ook verzeekeren kan: — By den zamenloop deezer gunstige toevallen, komt nog, dat ik tusschen dit Voor- en Na-Jaar van 1785., met een gezegend saisoen ben be- voordeelt geworden, zo dat ik daar van my met veel voordeel hebbe mogen bedienen, om een zeer groote aanplan- ting te doen, waar van my 't Product zonder onderscheid van soort, onbe- last zelfs van de geringste omgelden, doorgaans 4 $\frac{1}{2}$. Rds: vry geld per picol by verkoop opgeleverd heeft; terwyl 't capitaal, waar van ik my bediende, en 't welk een aanmerkelyke som be- droeg,

droeg, my zonder Intrest - vordering, de helft in Contanten, en de weederhelft in Credit - Papieren gefchooten wierd: — Dan deeze laatite byzonderheeden, namentlyk den voordeelingen - verkoop van myn Zuiker, en de eeven zo gunstige, als vertrouwelyke ondersteuning met gereede penningen, ben ik alleen verschuldigt, aan de goedheid van de Heeren JAN HENDRIK WIEGERMAN Bailliuw, en HENDRIK NICOLAAS LACLÉ Opperkoopman en Sabandhaar te deezer Hoofd - plaats, van welke beide Heeren ik niet voor by kan, by eigene ondervinding dit lofselyk getuigenis te geeven, dat Zy ter liefde voor de welvaart van de Maatschappy en haare Ingezetenen, alle moogelyke devoiren hebben aangewend en nog aanwenden, tot behoud van den Handel en Akkerbouw in deeze Colonie, zo voor hun eigen privé, als in hoedanigheid van gevolmagtigden van zekere Geinteresfeerden, in de weinige Rederyen van eenige Schepen te deezer Hoofdplaatse: Niemand duide 't my kwalyk, dat ik vervuld met dankbaarheid, myne erkentelyke gevoelens, hier voor 't oog van een ieder ten tone spreide, en hun Wel Edelens opentlyk voor derzelve betoonde genereusiteit en edelmoedige gunstbewyzen,

zen , verpligte erkentelykheid betuige : — Daar en boven heb ik in den beginne der maaling eenige picols ongekapte en ongedroogde Zuiker , tegens 6. Rds: 't picol verkogt. — 'T welk alles te zaamen genoomen , oorzaak is , dat ik met uitzondering van anderen , die minder gelukkig in deezen waren , zo als ik gezegt heb , niet alleen geen schaade geleeden , maar zelfs nog eenige winsten , in dat Jaar bekomen heb , en is dus daar uit geen regul voor andere Molens te trekken ; ja ik durf zeggen , dat 'er geen een geweest is , die alle die gunstige omstandigheden en toevallen , te zaamen genoomen , gehad hebbe : ook zoude 't dwaasheid zyn , indien ik my in 't vervolg de continuatie van alle die voordeelen beloofde , en op de bloote hoop , dat my altoos dat zelfde geluk zoude volgen , by zulk een zorgelyk en omflagtig gedoente volharde , in een conjuncture van zulk een algemeen verval en duistere vooruitzigten , als wy thans beleeven : Boven dien wil ik wel bekennen , dat ik my niet sterk nog moedig genoeg kenne , om dat beroep in 't vervolg , met zulk eene volkoomene overgegevenheid te zullen kunnen blyven waarneemen ; te meer , daar ik my dan

dan zoude moeten onthouden, van alle geoorloofde uitspanningen en aangenaamheden, die in de samenleving met beschaafde Lieden gevonden worden, en waar van ik tegenswoordig byna als afgesneeden ben.

By 't geene wat ik tot hier toe in deeze Verhandeling gezegt heb, zou byna niets meer nodig zyn te voegen, om een ieder te overtuigen, dat de weinige Zuiker-plantagien die 'er nog gevonden worden, binnen korten geheel en al zullen te nietloopen, by aldien de prys op 't Zuiker-Product, niet boven de $4\frac{1}{2}$. Rds: en $4\frac{3}{4}$. Rds: ruuw stygt: Ja zelfs zoo ze niet boven de 5. Rds: en $4\frac{1}{2}$. ruuw gebragt word; 't en ware, dat 'er eene notable toevoer van muratfpetien, en byzonder ook van zo genaamd payement onder de gemeente kwam, waar door de Molenhouders weeder als voorheen, in de geleegendheid gesteld wierden, om by inwisseling van 't kleine teeggens hard geld, eenig voordeel te beinaalen; wanneer 't nog zoude kunnen gebeuren, dat de Molens, welke nu nog in staat zyn, zoo lang zullen blyven continueeren, tot dat eindelyk 't al meede zichtbaar te wagten gebrek aan brandstoffen, in de nabyheid der

zelve, de onkosten van kapping en aanvoer dermate zal doen stygen, dat geene prys verhooging der Zuiker in staat zal zyn, zuiks goed te maaken.

Dog om naar vereisch een volkomen regt op 't geloof aan de waarheid van myne beredeneerde reekeningveronderstelling, en daar uit voortvloeiende voorspelling te erlangen, zal ik door wettige bewyzen, een ieder tragten te overtuigen, dat de Zuikerplantagien volstrekt niet kunnen bestaan, op den ruuwen prys van $4\frac{1}{2}$ Rds: voor de eerste, en $4\frac{1}{4}$ Rds: voor de tweede soort: — Waar toe in 't byzonder zullen dienen de volgende eerbiedige bedenkingen, op de

AANMERKINGEN VAN WYLEN ZYNE EXELLENTIE MOSSEL, OVER DE ZUIKERMOLENS.

Wylen Zyne Excellentie Mossel heeft den 31. December Ao: 1750. eenige aanmerkingen over de Zuikermolens, ter Tafel van de Hooge Indische Regeering over gelegd, waar by teffens over den prys van de Zuiker gesproken, en onder anderen gezegt word, dat

De prys van $4\frac{1}{2}$ Rds: 't picol voor de eerste soort mild genoeg is, schoon de omgelden

den voor 't teegenwoordige die van vorige tyden verre surmonteeren, en daar onder veele van die Natuur, dat niet weder op den ouden voet te wagten zyn.

De mildheid daar Zyn Exellentie van gewaagt bestond hier in, dat een Planter voor dien prys in staat was, om in een Jaar, waar in hy 5. maanden te maalen had, 900. Rds: te profiteeren, daar onder gerekend de winsten van 300. Rds: op 2. kisten Amfioen te behaalen, en 267. Rds: op diverse Krameryen; en dat of schoon de winst van 900. Rds: te zamen genoomen, door nadeelige toevallen of agteloosheid konde te niet loopen, daar en teegen by een goed succes en wakkere vlyt, dezelve ook ligt konde verdubbelen, gelyk dit in 't gemelde schriftuur, zeer ampel gedetailleerd word op Pagina 9., aan 't einde, en aan 't begin op Pagina 10. —

Ik heb te voren reeds aangetoond, dat 'er teegenwoordig voor de Zuikermolenaaren, op den Amfioen geen voordeel meer te behaalen is; en wat de diverse Krameryen aanbelangt, zal door Zyn Exellentie denkelyk gezien worden,

Op een Warong die toen ter tyd wel zo veel heeft kunnen geeven; maar tans niet, om dat de Warongs in de Bovenlanden zodanig vermeerderd zyn,

dat de arbeiders op een Molen, van alle kant kunnen te regt komen, en zig voegende daar ze de goederen 't beste koop kunnen krygen, de Waronghouder van een Molen niet in staat is tegenwoordig zo veel op te brengen als de voormaaligen, en dus de Waronghuur maar 60. of 70. Rds: bedraagt, die ruim opgaan aan douceurtjes en nodige tractementen, alzoo dat indien alle de zaken van en op een Molen nog even zo waaren als thoen, een Planter by 5. maanden maalens, alleen van zyn Product nog zou kunnen hebben Rds: 333. — dog 't geen nogtans met eenig nadeelig toeval of agtelootheid kan te niet loopen, of by goed succes en wakkere vlyt verdubbelen.

Wanneer men op den voorgestelden staat van des Planters tegenwoordige omgelden en Producten acht staat, zal men zien, dat dezelve niet alleen dat voordeel niet heeft, nog ook niets wint, maar vast 2727. Rds: verliest zo hy niet meer dan 5. maanden maalens heeft, en wil men daar de reedenen van weeten; men vergelyke de omgelden die een toenmaalige Planter had te doen, met die der teegenwoordige Planters.

De staande omgelden		7452: —
van een teegenwoordigen		
Planter zyn Rds:		7452: —

Transporteere Rds: 7452: —
En

Per Transport Rds:	7452:	—
En de verschillende of die van 5. maal - maanden	3350:	—

Dus bedraagen de om-
gelden der aanplantingen
in 5. maanden maalens Rds: 10802: —

Terwyl 't een en ander ten tyde van Zyn Exellen- tie was , volgens specifica- tie derzelve op pag: 9. van gemeld schrift .	Rds:	5000:	—
--	------	-------	---

En alzo blykt dat 't ver-
schil der onkosten, tus-
schen voorschreeven en
den teegenwoordigen tyd
op 5. maanden maalens, be-
draagt een aanzienelyke
Som , ten lasten der teegen-
woordige Plantagie van Rds: 5820: —

Wil men van dit bedraagen de ree-
den weeten , men slaa dan 't oog
op de hier tegen over elkanderen
staande specificatien der omgelden van
de toenmalige Planters en die der teegen-
woordigen , en die ik zal ter needer-
stellen alleen omtrend die dingen , die
in de toenmalige huishouding der
Zuikermolens plaats hadden , en door
Zyn Exellentie in de vertooning der om-
gelden is voorgedraagen.

Omgelden eener Zuiker-Plantagie, in den Jaare 1750. door Wylen Zyn Exellentie MossEL, aan de Hooge Indiasche Regeering den 31. December vertoond.

De uitgaaven hier toe nodig (te weeten tot een Zuikermolen) bestaan in 't Planten van 200000. of 250000. stoelen Zuikerrieten om het vierde Jaar zo de grond goed is, maar meest Jaarlyks aan de Maronde en Paslangrahan; Voor 't eerste (te weeten voor 't Planten) stelle met het byhoorig werk van ploegen enz: op een Somma van Rds: 1000: —

Gagie aan een Chineesen Schryver, Mandoor en 4. Chineesen by de ploegers	260: —
20. Javaanen tot 't onderhouden der Riettuinen	400: —
6. Lasten Ryst	210: —
	<hr/>
	Rds: 1870: —

De lasten en omgelden der aanplantingen in deze dagen voor een Zuikermolen, en zulks omtrend zulke articulen die toen ter tyd tot denzelven gebeezeit wierden: volgens voorenstaande posten.

Ik heb hier vooren aangetoond, dat de staande omgelden altoos op dezelfde hoogte blyven; maar zal nu voor een oogenblik van dat punt vertrekken, en verminderen dezelve naar evenreedigheid der maanden maaling, omtrend de gemeene arbeiders die daar toe moeten worden besteld, om daar door als naader by nevenstaande reekening te komen: Wanneer men die omgelden op een vast punt steld, te weeten, wat een Planter om 7. maanden maals, Zuikerriet te doen beplanten en onderhouden, voor 24500. werkdaagen aan gemeene Javaanse Boejangers moet betaalen, dan heeft hy voor 5. maanden maar voor 17500. werkdagen te besteeden à 6. stuivers 's daags, is ruim

	Rds:	2187:	—
Gagie aan een Chi-			
neefenSchryver	Rds:	140:	—
Een Mandoor	=	150:	—
Een Mandoor			
over de ploegers	=	130:	—
Ennog 3. gemeene			
ne Chineesen	=	270:	—
		690:	—

Rds: 2877: —

Dit waaren 't bedraagen der onkosten van de geheele Plantagie in dien tyd Rds: 1870: —

En waar voor een Planter zo veel Zuikerriet had geplant en opgekweekt, dat hy 'er 5. maanden van konde maalen, gelyk zulks te besluiten is, uit 't geene dat door de onkosten van zo veele maanden maalingen is voor-ge dragen.

VERGELYKING DER

Aan de Buffelwagters Rds:	60:	—
Staaie Pannen	30:	—
Buffels die crepeeren . .	150:	—
Zuikerpotten	50:	—
Reparatie vanden Molen .	40:	—
Yzerwerken voor den Molen	30:	—
Transport van het Product	120:	—
Oly en Kaarsfen	60:	—

Transporteere Rds: 2410: —

Dus blykt dat wanneer de omgelden eener aanplanting met die der voorige zal gereguleerd worden of kunnen worden, dezelve aan de tegenwoordige Planters te staan komt op Rds: 2877: —

ANDERE OMGELDEN.

De Buffels worden teegenswoordig voor niet minder gehoed en bewaakt dan Rd:	200:	—
Staaie Pannen :	30:	—
Verlies van Buffels die crepeeren. :	406:	—
Voor Zuikerpotten :	75:	—
Reparatie van den Molen/ Yzerwerken voor den Molen :	100:	—
Transport van het Product :	150:	—
Oly en Kaarsfen :	220:	—
	105:	—

Transporteere Rds: 4163: —
Maal-

	Per Transport Rds	2410:
Maalders, Vuursteekers, &ca: =		600:
2. Zuikerkokers in 5. Maalmaanden =		150:
De Modderboer of Raffinadeur, =		70:
Denkelyk hebben de voorige Modderboeren zelv den Modder moeten haalen, daar dit thans door des Planters particulier volk geschied, en dit zal de reede zyn, dat deeze post te vooren meer gekost heeft dan thans.		
Canasfers en Embalagie . . . =		50:
Kalk voor de Zuiker . . . =		20:
NB: 'T is zeker dat de slegte Zuiker meer Kalk vereischt dan de goede, en dewyl ik de berekening der onkosten op een slegten Molen maak, zoo is 't ook, dat deeze post op nevenstaande zyde veel meerder bedraagt, dan in de voorige reekening der omgelden gesteld is.		
250. Vademen Brandhout voor 5. maanden maalens		500:

Transporteere Rds: 3800: -

Per Transport Rds:	4163:	—
Maalders, &ca: dat wy thans aan- besteeden aan de Mandoor		
Borrongs 180. Rds: per maand	900:	—
Zuikerkokers in 5. maalmaan- den, ruim	203:	—
De Modderboer	165:	—
Canasfers en Embalagie	175:	—
Kalk ruim	20:	—
De Brandstoffen kosten thans in de maand 270. Rds: dus 5. maan- den	1350:	—

Transporteere Rds: 6876: —
Een

Per Transport Rds	3800:	—
Een Jaar Intrest	200:	—
Een Jaar Huur	1000:	—
<hr/>		

De omgelden van een
Zuiker - Plantagie van 5.
maanden maalens, kosten
dus eertyds . . . Rds: 5000: —

Het is waar dat de inkomsten van een
Zuikermolen in voorige Jaaren zeer veel
van het teegenswoordige verschilden.

De voormalige inkom-
sten van 5. maanden maa-
lens bedroegen . . . Rds: 5333: —

Per Transport Rds:	6876:	—
Een Jaar Intrest . . . =	700:	—
Een Jaar Huur . . . =	1000:	—

Teegenswoordig kosten
dezelven . . . Rds: 8576: —

En thans leever een
Zuikermolen van het pro-
duct van 5. maanden maa-
lens . . . Rds: 6840: —

Dog daar by moet in aanmerking ge-
noomen worden, dat de huishouding
der teegenwoordige Molens vry meer
bezwaard is dan de toenmalige, waar
van ik maar eenige staaltjes zal by-
brengen.

Een Karremaker, Een Kok, Een
Mandoor Gabee, Twee Jentings, min-
der onderhoud aan Pagers en Hout-
werken tot gereedschappen, die eer-
tyds maar uit de naby zynde Bosfchen
konden gehaald wierden, en zeer wei-
nig kosteden.

En

Zo 't dan ter dier tyd geagt wierd, dat de prys van 4 $\frac{1}{2}$. Rds: voor 't picol eerste zoort, aan een Planter niet meer dan een sobere winst gaf, die evenwel verlopen kon, dog door wakkere vlyt en goed succes kon verdubbelen, dan begrypt men zeer gemakkelyk, dat daar de onkosten thans byna verdubbeld zyn, en alle de particuliere voordeelen geen plaats meer hebben, dat een Planter ook volstrekt tegenswoordig met dien prys niet kan bestaan, want hoe goed de Zuikertuinen tegenswoordig ook mogen zyn, en meer Zuiker dan te vobren geeven, is dit niet in evenredigheit van de vermeerderde omgelden.

Eene teegenwerping zal ik nog moeten beantwoorden die men my zoude kunnen maaken, tegen de waarheid der door my opgegeeven lasten en omgelden van een Zuikermolen, naamenlyk hoe 't komt dat de onkosten van myne reekening op zeven maanden maalens komt te staan op een bedrag van Rds: 12142: — daar dezelve in de opgegeevene lasten en omgelden van een Zuikermolen die 7 maanden maalt, niet meer bedraagt dan op zyn hoogste Rds: 9030: — of na

Transporteere Rds: 12142: —
af-

Per Transport Rds:	12142:	—
af trek van 't geen een plan- ter door vernuftig overleg en vlyg toezigt zomtyds zou- de kunnen bespaaren . . . =	8600:	—
	<hr/>	

En aldus door my te veel
is opgebracht Rds: 3542: —

Gemelde opgaav is geschied door den
Wel Eerwaarden Heer HOOYMAN, en
geplaatst in 't eerste deel der verhandel-
ingen van het Batavia's Genootschap der
konsten en Weetenfchappen op pag: 224.

'T belge zyn Wel Eerwaarden niet dat
ik dit stuk hier by brenge en voorftelle;
't geschied niet om zyn Wel Eerwaarden
in 't minfte te verkorten; dog dewyl dat
werk publicq in druk is gegeven, en
door de fpecificatie der posten kragt en na-
druk aan de tegenwerping geeft, zo ben
ik genoodzaakt om die tegenwerping te be-
antwoorden, met zelv aan te toonen dat, by
aldien de pryfen van verfcheidene goederen
en omgelden in dezelve gefpecificceerd, toen
zo hoog waaren als dezelve teegenwoordig
zyn, en zyn Wel Ee w: in die reekening
die posten hadde opgebracht, die in dezelve

N

over-

overgeslaagen zyn, en andere dingen nauw-
 keurig waaren gespecificeerd geworden,
 die zyn Wel Eerw: onder kleinigheden
 gesteld heeft, en tot een vry minder
 som bepaald dan derzelve weezent-
 lyke kosten bedraagen, als meede wan-
 neer verscheide kleinigheden gesteld wier-
 den op te weegen, tegen eenige kleine wins-
 ten die de Planters zig konden maaken van
 de ryst &c; en die ik hier vooren aange-
 toond heb, niets of niet noemens waar-
 dig te zyn, of tegen andere lasten die in
 myn Reekening niet gebragt zyn meede
 optegaan, zo zal blyken dat zyn Wel Eerw: ,
 opgaav van de myne niet veel verschilt: en
 om dit duidelyk te vertoonē, zal ik de pos-
 ten van zyn Wel Eerw: reekening neevens
 de myne stellen, en 't verschil met de ree-
 de daar van bezyden dezelve voordraagen:
 en om dit juist te doen, zal ik eenige ver-
 andering in de orde der posten van myne
 reekening moeten maaken, en dezelve zo
 schikken dat 't in de order van zyn Wel
 Eerwaardens voorstelling koome, terwyl
 die reedenen agter de posten van 't ver-
 schil op neevenstaande bladzyde zullen
 komen.

Omgelden van een Zuikermolen volgens de reekening van den Wel Eerwaarden Heer J: HOOYMAN, opgegeven in 't Jaar 1779.

Een Potia wint in een Jaar zo aan Contanten als Ryft en Oly Rds. 150. —
 en zomtyds nog meer,
 De Groot Mandoor . = 150. —
 De Mandoor der ploegers = 130. —
 De Karren Maaker . = 150. —

Het loon van een Smit = 150. —
 Twee jentengs . . = 200. —
 Een Kok = 94. —

Een schryver . . . = 140. —
 56 Koppen Javaanse Boe-
 jangers = 2524. —
 6 Koppen Chineesen = 540. —
 Transporteere Rds. 4224. —

Omgelden van een Zuikermolen zo als dezelve in 't presente Jaar Ao: 1785 zyn

Een Potia, met de Ryft en Oly beneevens 't geld voor Offerhanden, op een Chineesen Molens Rds. 180. —
 De Groot Mandoor = 150. —
 De Mandoor der ploegers = 130. —
 De Karrenmaaker . . = 157. —

Het loon van een Smit = 150. —
 Twee jentengs . . = 200. —
 Een Kok = 90. —

Een schryver . . . = 140. —
 5 Chineesen . . . = 425. —
 85 Javanse Boejangers = 3062. 24
 Rds. 4684. 24

- De Zom. en Reedenen van 't verschil,

Rds. 30. — Door de agterlating van de onkosten tot Offerhanden twee maal in de maand, dat is met Nieuwe en Volle Maan.

= 7. — Voor 2 nieuwe Karren jaarlyks, die zyn Wel Eerw: wel-opgenoemt maar niet op de Reekening gebragt heeft, dog zyn Wel Eerw: heeft 3 rds. voor ieder Kar gezet, en zo is 't ook wanneer ieder wiel van 3 planken te zamen is gevoegt; dog teegenswoordig zyn de planken zo smal, dat ieder wiel van 5 aan een gevoegde planken gemaakt word, waarom 't maakloon voor ieder paar wielen 24 stuivers meer is.

. Zyn Wel Eerw: heeft op dezen post 4 rds. meer als ik, en zulks kan plaats hebben, ja 'er zyn Molens waar een Kok op 96 rds. komt te staan, maar by my krygt dezelve met alles maar 90 rds. als 6 rds. Contant in de maand, maakt Rds. 72: —
 5 gantings Ryft per maand is 60 in 't
 Jaar à 12 stuivers = 15: —
 2 bott: oly in de maand is 24 in 't Jaar
 à 6 stvs: = 3: —
 Rds. 90: —

Dit verschil ontstaat door dat de Heer HOOYMAN te weinig Javaanen, en ik te weinig Chineeten gesteld heb; De Heer HOOYMAN heeft maar alleen gerekend op de Javaanen die in de Tuinen gaan werken, zonder die te reekenen die te huis moeten arbeiden, om Zuiker te kappen en te draagen, paggers van de Gebouwen by de Molens te herstellen, gras te snyden voor de paarden van den potjar en 1 of 2 Congse-paarden om boodschappen te doen, de wagt houden in de Tuinen om de aapen van 't Zuikerriet te jaagen, gelyk de meeste Molens Aapenwagters hebben: Ook heeft zyn Wel Eerw: te weinig Javaanse Boejangers en ploegers gesteld om een Molen voor zeeven maanden aanplanting te laten doen; want wanneer zulks geschied, dan dienen 'er op zyn minst 22 ploegers te zyn, en als 't pappantrekken is wel 30. zo 'er een groote aanplanting gedaan is gelyk die van 7 maanden kan genoemd worden; Ook heeft zyn Eerw: om de bibiet-kappers niet gedagt, want van de 6 Chineesen komen vast 2 of 3 by de ploegers, en 2 zyn geschikt om by den Groot mandoor te weezen; zo dat de eenige overige of op zyn best twee te weinig zyn om bibiet te snyden.

Nu volgen de gene die op de Molens werken, volgens de Reekening van den Wel Eerw: Heer HOOYMAN.

Volgens myn Reekening

De Mandoor borrhongs . . . 1260: —
 De Mandoor Gabee . . . 100: —
 Twee Zuikerkookers . . . rds. 210: —
 d°. voor 't kookken van Syroop, en voor handgeld . . . 60: —
 —————
 . . . 270: —

De Mandoor . . . 1260: —
 De Mandoor Gabee . . . 120: —
 Twee Zuikerkookers winnen zo van Zuiker als Syroop te kookken, en 't handgeld . . . 284: 18

De modderboer of raffineerder . . . 70: —

De modderboer of raffineerder . . . 91: —

De Kanaffermaaker . . . 70: —

De Kanaffermaaker . . . 64: 36

De Buffelwagter . . . 200: —

De Buffelwagter . . . 200: —

Het Brand-hout . . . 1100: —

Het Brand-hout . . . 1090: —

Transporteere Rds. 7294 —

Rds. 8594: 30. Rds. 1295: 24.

20: — Volgens de beschryving die ik hier voren gedaan heb, blykt dat de post van een Mandoor Gabee al mede een der swaarsten is, waarom geen planter op 20 rds. meer of min in 't Jaar ziet, om een bekwamen en yverigen Mandoor Gabee te bekommen.

— — De 4 rds. en 18 stuivers die op dit articul by myn Reekening meer dan by die van den Heer HOOYMAN gesteld zyn, zal ik niet in de Reecq: van 't verschil brengen, om dat dezelve omtrend ophaalen teegen 't geene dat zyn Wel Eerw: van den Kok meer gesteld heeft, dog wat 't meerdere aanbelangt waar voor ik dezen post by myn Reecq: heb opgebracht, is, om dat ik de Zuikerkookers veronderstel betaald te worden zonder handgeld, met hun een ropy voor leder halv Kooksel te geeven, en dat veelyds geschied, wanneer men onbekende Zuikerkookers aanneemt, om hun maar by het kooksel te betaalen, en wanneer ze aan den planter niet voldoen, dezelve als dan zonder verlies van 't geheele handgeld weg te zenden en anderen te kunnen aanneemen; ook geschied zulks, wanneer een planter te weinig te maalen heeft.

21: — 'T is van te veel aanbelang voor een planter een bekwame, eerlyke en yverige Modderboer te hebben, dewyl dezelve aan den planter op ieder pot die hy raffineert 2 Canassers meer of minder kan doen verliezen, waarom men 'er nooit op ziet om zo een man iets meer te geeven: Ik heb een Modderboer op babakan die zo veel wint als ik op myn Reekening gesteld heb, en ik heb een ander op Tjekokel die zo veel wint als op de Reekening van den Heer HOOYMAN staat, en vinde my by den laaften niet meer dan 150 rds. benadeelt op de 7 maanden maalens; 't werk van den Modder te bereiden is een zaak die 't onderzoek van een liefhebber der Natuurkunde wel waardig is.

Deze post staat by zyn Wel Eerw: voor Rds. 5: 12 meer, en zulks ontstaat uit 't aanneemen van kleinder Kanassers als die van 3½ picul, gelyk dit ook op verscheidene Molens plaats heeft; hoewel 'er ook zyn die Kanassers van 4 piculs laten maaken.

790: — Over dit articul heb ik my reeds breedvoerig hier voren uitgelaaten en alles genoegzaam aangetoond.

Pr. Transport Rds. 7294: —	Rds. 8694: 30	Rds. 1265: 24
Het hout tot Karren en ploegen . . . 100: —	Het hout tot Karren en ploegen . . . 100: —	
Het vernieuwen der fournuïfen . . . 150: —	Het vernieuwen der fournuïfen . . . 150: —	
Het pakken der Zuiker in Kanassers . . . 80: —	Het pakken der Zuiker in Kanassers . . . 181: 21	101: 12
Het Transport van Zuiker en Syroop . . . 300: —	Het Transport . . . 370: 20	70: 20
Crepeeren van Buffels . . . 500: —	Buffels die Crepeeren . . . 498: —	
Huur van een Molen . . . 600: —	Huur van een Molen . . . 1000: —	400: —

Tot dus verre beloopt de Reekening van den Wel Eerwaarden Heer HOOYMAN. Rds. 9024: —

Volgens de door den Heer HOOYMAN opgebrachte posten loopt myn Reecq: tot . . . Rds. 10894: 14

Rds. 1867: 8 Bedragen 't geene de Wel Eerwaarde Heer HOOYMAN te min gesteld heeft, op die posten alleen, die door zyn Wel Eerw: zyn aangevoerd,

Deze som heeft zyn Wel Eerwaarde vermindert tot Rds. 8600: —

Op eene veronderstelling dat, De potjar door vlyt en naarstig toezigt 't overige zoude kunnen bespaaren.

De hoofdsom der omgelden by zyn Wel Eerw: Reekening zal ik afzonderlyk hier onder stellen, om te doen zien wat zyn Wel Eerw: voor de staande, en wat voor de verschillende houdt, geiyk in deze neevensstaande specificatie te zien is

Een potjaar wint . Rds. 150: —	Die in den Molen werken
De Groot Mandoor . 150: —	De Mandoor Borrong Rds. 1260: —
De Mandoor der ploegers . . . 130: —	De Mandoor Gabee . 100: —
De Karren maaker . 150: —	2 Zuikerkookers . . 270: —
De Smits . . . 159: —	De Modderboer . . 70: —
2 Jentings . . . 200: —	De Kanasser-maker . 70: —
Een Kok . . . 94: —	De Buffel-wagter . 200: —
Een schryver . . 140: —	Brandhout van verre boorden rds. 1243-16
De Javaanse Boejan-gers . . . 2500: —	Hout tot Karren en ploegen . . . 100: —
6 gemeen Chineesen . 540: —	De fournuïfen. . . 150: —
De omgelden die op Reecq: der aanplanting gesteld zyn, bedragen . . . Rds. 4224: —	De Kanassers . . . 80: —
De Buffels die Crepeeren . . . 500: —	Transport van Zuiker en Syroop . . . 300: —
Molen Huur . . . 600: —	

De staande omgelden by de Reecq: van den Heer HOOYMAN zyn . . . 5324: —

De omgelden gesteld op de Reecq: der maaling . . . 3700: —

Die by de zommen te zamen genoomen bedraagen als boven . . . Rds. 9024: —

Dit stuk heb ik in myn Reecq: duidelyk gespecificeerd waarom hetzelfde teegenwoordig zo overkoltbaar is. Mede in myne specificatie te vinden waarom 't zo overkoltbaar is.

Dit articul staat by myne Reecq: met 2 rds. meerder, om dat 't een zaak is die 't eene Jaar meer, en 't andere minder aan een planter te staan komt.

Dit verschil is op te maaken uit de reedenen die ik by myne Reecq: geallegeerd heb.

- Wanneer by de som van des Heer HOOYMANS opgave, zynde . . . Rds. 9024: —
- Gevoegt word 't op die Reecq: te min gestelde . . . = 1867: 8
- En daar by nog word gedaan de volgende by zyn Wel Eerw: overgeslagene posten, te weeten.
- 2 Nieuwe karren-gebouwen van Molens te reparieren . . . Rds. 100: —
- Bamboesen en kabel-enden om paggers te maaken . . . 85: —
- Manden om de bibiet te dragen en punkers . . . 11: 28
- Water-Emmers . . . 10: —
- Ploegtouwen . . . 12: —
- Bindrottingen voor de ploeg beesten en ompapan te trekken . . . 9: 12
- Lamp-Oly . . . 67: 24
- Zout . . . 25: —
- Slypsteen . . . 2: —

Dit zyn de overgeslaagene posten die by de aanplanting behooren uitmakende . . . 323: 16

- De overgeslaagene posten der maal-omgelden zyn,
- De hoogst nodige Olykoken en de meeste Molens voor 7 Maanden . . . Rds. 350: —
- Kalk . . . 9: 16
- Oly voor de Zuiker-kookers en Maalers beneevens kaarsen en pitten: ook de doorzyg-lap met de bamboese leepels en Talk . . . 108: 38
- De Zuiker-potten en wannen beneevens de staale pannen . . . 143: 10
- Transportere . . . 611: 16

Pr. Transport . . . Rds. 611: 16

Wanneer by deeze gedaan worden de ondervolgende posten van 't verschil 't welk in deeze voor afgegaane vertooning nog niet afgereekent is, te weeten, Zyn Wel Eerw: heeft op den post van een Kok te veel gehad Rds. 4: — en van den Kanasser maaker = 5: 12 en van Buffels die crepeeren = 2: —

Te zamen 't geene door den Heer HOOYMAN meer is opgebragt, als ik by myn Reecq: heb gedaan . . . Rd. 11: 12

Waar van af moet een post die ik op de Reecq: van 't verschil niet heb gesteld, te weten voor de Zuiker-kokers . . . 4: 18

Rest nog van 't meerder opgebrachte door den Heer HOOYMAN . . . 6: 42

Td . . Rds. 11834: 40

Daar van aftrekkende 't geene op de Reecq: van den Heer HOOYMAN te veel is gezet . . . 6: 42

Rdt . . Rds. 11817: 46

En als by die som nog gevoegt word 't geen een planter aan intrest moet betalen van 't geld dat Hy moet beezigen tot de Zuiker-plantage; dan ziet men ligt dat de Reecq: van zyn Wel Eerw: die van my surpasseert.

En alzo vermeen ik volleedig te hebben aangetoond de overkostbaarheid der Zuikerteelte, met 't daar aan verknogte, zo dat ligtelyk kan opgemaakt worden dat Indiën de Planters met vry minder kosten niets meer dan een soberen win't hadden, en toen alreeds denzelvden prys er voor kreegen die 'er nu nog op staat, zy teegenwoordig zeeker schaade lyden: 't is wel waar, dat 't product van goede Moolens teegenwoordig meer afwerpt dan bevoorens, dog zulks is niet in eevenreedigheid van de geaugmenteerde kosten, en hoe zullen die Moolens die minder producten krygen 't dan stellen?

'T verlaaten der Zuiker-plantagiën, heeft veel te nadeligen invloed op de algemeene welvaart, om 'er onverschillig en belangeloos over te zyn. Want, wanneer men nagaat wat 't product van 40 welmaalende Moolens kangeeven, dan zal men alle onverschilligheid omtrend dezelve moeten ter zyde stellen, en zelv alle pogingen aanwenden tot der zelver bevordering en herstelling.

Een Moolen die 7 maanden maalt geeft 600 Kanassers, dat is 2100 piculs

N 2

Zui.

Zuiker; dus de 40. Moolens 84000.
picculs, zo dat wanneer de planter
voor 5 Rds: 't piccul Zuiker bekomd
dan steld zulks hem in staat om in
deeze Colonie te doen Circuleeren een
som van, Rds: 420000:—

Aan Siroop is 't te zamen,
70000 Takkers à 150. Rds: de
102 Takkers dat is dan ruim
. . . . Rds: 102940—

En alzoo te samen dat aan de
Planters komt Een fraie som
van, . . . Rds: 522940—

En wanneer men aan merkt dat
de Arak een voortbrengfel is
van de Siroop, zo moet men
dezelve brengen tot 't be-
staan der Zuikermoolens, en al-
't geld dat daar van in 't land
komt by de oorzaak stellen; te
weeten by de Zuikermoolens,
en die als den hoofdtak van dat
voortbrengfel aan merkende,
zo moet 't bedraagen van den
Arak by de Som van de Zuiker
gesteld worden, en zulks is
voor ruim 6000 leggers die
uit voormelde quantiteit Si-

Transporteere Rds: 420000—

roop

Per Transport Rds: 420000: —

roop kunnen gestookt worden, à 42. Rds: ieder legger met 't fust is, . Rds 252000:— en wanneer dezelve door Particulieren worden gekogt, betaalen dezelve nog voor tollén aan den boom 5. Rds: voor ider legger, komd, . = 30000:—

282000: —

Zulk eene aanzienlyke Som verdient des te meer oplettendheid, om dat dezelve geheel en al uit eigen Land-producten getrokken word, en om de zelve te verkrygen, maar zeer weinig besteed word aan 't geen van buiten ingevoerd word; waar voor evenwel 't geld moet afgaan, welks bedraagen Ik hier onder zal stellen.

Voor de 2 kisten Amphioen die op elken molen geseeten worden, betaald d' E. Compagnie, zoals

Transporteere Rds: 702000: —

Per Transport Rds: 702000: —

my gezegt is, voor ieder kist
400 rds. dus voor 80 kisten,
zynde de consumptie op 40
molens . . . Rds. 32000: —

3000. picols
schaars, word
Jaarlyks aan y-
zer op alle de
40. Molens en
araksbranderyen
tot hoepels voor
de fulten ge-
bruikt; stelle dat
voor 't picol dat
hier aangebragt
is betaald werde
7. Rds: is . . . = 21000: —

De Lywaaten
die op de Zuiker-
moolens en A-
raksbranderyen,
door omtrend
9000. Mens-
sen gesleeten
worden, 3. Rds:
ieder man . . . = 27000: —

Transporteere Rds: 80000: — 702000: —

Tot

Per Transport Rds. 80000: - 702000: -

Tot de 6000.
leggers Arak en
Houtwerken, die
zo wel daar, als
op de Molens
gebruikt wor-
den, stelle. . . = 15000: -

Om 24000. ka-
nasfers Zuiker te
embaleeren, bin-
den met rotings,
en 't geen daar
van en van de
stroomatten zo
wel op de Moo-
lens als Araks-
branderyen ge-
bruikt word, be-
neevens ploeg-
touw en verslee-
ten kabeltouw . . = 10000: -

De Chineesen
die op de Molens
werken vertee-
ren 't grootste ge-
deelte van 't geen
ze verdienen in
deze Colonie; ik
heb in een paar

Transporteere Rds. 105000: - 702000: -

Per Transport Rds. 105000:-- 702000:--

jaaren kunnen nagaan, dat 'er van ieder Moolen op zyn hoogst, voor 300. Rds. naar China verzonden word, 't zy dat ze daar gebragt worden door de Repatrieerenden, of door de blyvenden aan hunne Families gezonden, dus van 40. Moolens = 12000:--

Per Transport van Product van 40. Zuikermoolens Rds. 702000:--

Per Transport van 't geen tot 't verkrygen van die groete Som aan buitenlandse ren moet worden besteed en wat 'er uit gesleept word door de Arbeiders op dezelve Rds. 11,030

Van de 140. Javaanen meer of min, die op een

Zui.

Transporters Rds. 105000:-- 702000:--

Per Transport Rds. 117000:—

Zuikerplantagie
 en Moolen, en in
 de Houtkappery
 werken, zyn de
 helfte opgezeete-
 ne der Landery-
 en, die hunne ver-
 dienften in de
 Colonie vertee-
 ren, terwyl een
 groot gedeelte
 der overigen we-
 der naar Java
 keerd, die ieder,
 na dat ze alles be-
 taald hebben, van
 't geene ze op de
 naaft geleegene
 basfaaren en in de
 Warongs gekogt
 hebben, door el-
 kanderen gereek-
 kend geen 10.
 Rds: naar Huis
 neemen; dog
 zulks al eens ge-
 steld, en dat 'er
 van ieder Molan
 60. weder naar
 Huis gaan, zo

Transporeere Rds. 117000:—

Per Transport Rds. 117000:—

sleepen de Boe-
jangers van 40.
Molens aan Con-
tanten uit deze
Colonie . . . = 24000:—

Alzoo blykt, dat 't bedraa-
gen van 't geen tot inwinning
van't Zuiker-product uit deze
Colonie buitenlands gaat Rds. 141000:—

En aldus nog ter handel in
de Colonie blyft Eene Som-
ma van Rds: 561000:—

Zegge Vyf maal Hondert Een en Sestig
Duizend Ryxdaalders, alzoo dat 't verschil
van een Molen meer of minder in deze
Colonie te hebben, dezelve bevoor-
deelt met, of berooft van Eene Somma
van Rds: 14025:

En wie weet niet dat 't gemis van zo eene
confiderabele Som voor deze Collonie al-
lerruineust is?

En al schoon dat de E: Compagnie geen
voordeelen mogte verkrygen door, met des
planters Producten zelve Koophandel te
dryven; ('t welk ik maar alleen wil veron-
derstellen,) zo is 't voor dezelve nochtans
van

van zeer veel aanbelang, om de Planters tot het onderhouden van zo eene 't Land waar in ze gebezigd word, Schatten toe- biengende culture aantemoedigen, te beschermen, Ja zelv des Noods te ondersteunen.

Want zy alleen die 40. Zuikermolens beheeren en Administreeren, brengen direct aan der Maatschappy's Inkomsten, Jaarlyks toe een Somma van Rds: 77000: — te weeten

à Winst op den Amphioen, waar van 80. Kisten op 40. Molens gebruikt worden, en waar op in deeze 3. à 4. laatste Jaaren door elkanderen gencomen, voor d E: Compagnie alleen moet gewonnen zyn, (byaldien 't waar is dat men my gezegt heeft, dat de Compagnie de helft der Winsten trekt van 't geen de Societeit 'et op heeft by verkoop, dus 200. Rds: Winst voor de Compagnie op elke Kist is. . . . Rds. 16000: —

de 800. Coyangs.

Ryft en ruim

de

Transport Rds. 16000:

de 200. die in
de Brandery-
en, zo tot 't
stooken van
70000 takkers
Siroop tot
6000 Leggers
Arak, als tot
derselver Huis-
houding ge-
fleeten wor-
den, geeven
voor tol by den
invoer 4. Rds.
pr. Coyang dus

4000:

Indien 't yzer e-
ven zo veel tol
by den invoer
geeft als de an-
dere goederen,
te weeten 6.
procento, dan
is aan tol voor
3000. Picols
Plus minus =

1000:

De Lywaaten,
stroomatten,
en Bindrot-
tings

21000:

Transporteere Rds.

Per Transport Rds

21000:

die op de Mo-
lens en in de
Araks-brande-
ryen gebruikt
worden, ruim =
'Er is veron-
dersteld dat de
Compagnie
met des Plan-
ters Producten
voor haar zelv
geen Koop-
manschap dry-
ve; maar die
aan een ieder
met volle vry-
heid der koo-
pers en ver-
koopers over-
laate; als dan
zullen de Plan-
tersgeenzwaa-
righeid heb-
ben voor el-
ken Picol Zui-
ker te krygen,
op zyn minst
5½ Rds. zui-

2,000:

Transporteere Rds. 23000: —

ver

Per Transport Rds. 23000:—

ver en dus zou
't Product van
40. welmaa-
lende Molens
die ruim 80000
Picols geeven,
een Somma van
Rds. 440000.
opwerpen ,
waar voor 1.
Procto: Waag-
Geld zou be-
taald worden ,
dat is dan ruim

4000:—

de 80000. Picols,
brengen by
uitvoer 12.
Stuiv:tol op pr.
Picol, is dus .

20000:—

Ieder Legger A-
rak betaald by
uitvoer aan den
Boom 5. Rds.
dus voor 6000.

Leggers . . = 30000:

Transporteere Rds. 77000:—

Alzo hlykt dan , dat of schoon d' E Compagnie omtrent des Zuikerplanters Producten zig maar enkel vergenoegde met 'er tollen voor te laten heffen, dit van aanbelang genoeg is om deezen handel niet te laten kwynen, want behalven die regtstreekse voordeelen zyn 'er nog zoo veele andere dingen, die door de Zuikermolens op een hoogen Prys blyven, en daar door aan d' E Compagnie ook meer tollen komen te geven.

Indien uit al 't geene wat tot hier toe, van zo een allezints voordeel geveenden Tak voorgedraagen is, genoegzaam bondig betoogd mogte worden geoordeelt, dat het in geen opzigt, zo voor D E: Oost-Indise Maatschappy als voor deeze Colonie geraaden zy, den Zuiker-bouw te laten vervallen; 't zy dat d' E Compagnie 'er zelve Koophandel meede wille dryven, of dien Tak geheel overlaaten voor den particulieren handel; 't zal als dan hoogst noodig zyn 'er eenige Middelen van Redres in te stellen: en deeze zyn kort.

Mid-

Middelen van Redres.

De opengelegde Staat-Reekening wyft die van zelv aan.

De prys voor 't Product moet gefchikt zyn, om aan de bedoeling der onderneemers, of in 't geheel of ten deele te beantwoorden. De bedoeling der Planters is zeeker geen fchaade, ook niet om 'er enkel den Koft by te hebben; maar om 'er wat by te winnen; Reede en billykheid moet dit toefstemmen, want wanneer men den Omflag nagaat, de gevaaren bedenkt, de kwellingen overweegt die aan den dienst van zo veele vrye Menfen verknocht is, beneevens 't Capitaal dat 'er moet toe befteed worden, Wie kan dan een Planter de hoogfte winft die 'er op Een der Twee laafte Colommen ftaat, misgunnen? te meer wanneer men nagaat 't gevaar daar dezelve ook aan bloot ftaat, om even zo veel fchaade te kunnen hebben. Word hun dit vergunt, de vervalene Plantagien zullen wel weder herfteld, en zorge gedraagen worden dat ze blyven voortduuren, zonder dat men hoeft te vreezen dat 'er ligt nieuwe Molens zullen opgerigt worden, waar van ik hier na reedenen zal melden.

Te meer is 't noodzaakelyk dat de Planters zo veel voor hunne Producten krygen

gen, namentlyk 5. Rds. voor de eerste soort en $4\frac{3}{4}$ voor de tweede soort zuiver, of 5. Rds. zuiver zonder onderscheid van soorten; dan wel indien de huishouding van de Compagnie niet toelaat, dat de aftrekking der omgelden agterweege blyve, dat ze als dan de Planters, voor 't gemis van die omgelden met Amphioen ondersteune, zo als ik bevoorens gemeld heb, dewyl 't geld thans moeilyk kan verkreegen worden, en wanneer 't zelve ook verkreegen word, zulks teegen zeer zwaare Intresfen geschied.

Dit zou menige Planters aanmoedigen om hun best te doen, ter verkryging van Javaanse Boejangers, (waar aan thans de meeste Molens een groot gebrek hebben,) en zelv om des noods Chineesen daar voorte gebruiken.

In welk geval 40 Moolens by een maatig Jaarsaisoen, 't voorgestelde product van 80000. picols Zuiker, iets meer of minder zouden kunnen geeven, en de Compagnie verzeekertzyn, (de buiten gemeene drooge Jaaren 'er van uitgezondert,) Jaarlyks van dezelve voorzien te worden.

De vrees voor 't afneemen der Zuikermoolens behoevd als dan geen plaats te hebben: want alle, die aanvankelyk brandstoffen ontbreeken, of 'er in 't vervolg voor bloot staan, zullen daar van kunnen voorzien worden, indien men hun teegen een reedelyke huur wilde laten kappen, in de Bosfen op 's E: Compagnies landen *Sadeeng, Couripan, Jampan en Janglap-pa*: Tot een gemakkelyker en min kostbaarer afvoer der Brandstoffen zullen door de Planters wel middelen beraamt worden. Ondertusfen zou d'E: Compagnie 't woest leggende Grendengse gebied kunnen afstaan aan hun, die aannaamen aldaar Hout-bosfen aanteleggen, waartoe ik een Plan heb dat uitvoerlyk is, en mischien niet verworpelyk zal geagt worden, en daar van ik op myne eigen Landen met goed succes proeven genoomen heb, en daar in voortgaa; deze nieuwe aangeplante Bosfen, zouden in tyd-vervolg terwyle de boovenste Bosfen afgeloopen en uitgekapt zyn, kunnen dienen om brandstoffen aan de Zuikermoolens te geeven: Geen plaatzen vind ik geschikter en gemakkelyker om Bosfen aan te leggen dan 't Grendengse, en dat van weegen de kaalheid en onbewoonbaarheid van dat District-

trict; 'Er zyn geene Buffels nog Koebeesten die weiden, en die moeten 'er ook volstrekt niet zyn zal men met goed succes Bosfen aanleggen.

Bosfen aanteleggen in de Nabyheid der Moolens is uitvoerelyker en raadzaamer, en heeft minder voeten in de aarde dan Moolens in de nabyheid der Bosfen aanteleggen. De reedenen zyn deeze; Behalvende buiten-gemeen groote onkosten die daar toe moeten worden besteed, zo dient men te weten, dat een grond welke nieuw geopend word en met Zuiker-riet beplant, in de tien of vyftien eerste Jaaren zulks met wit riet moet geschieden, waar van teegenwoordig moeielyk zo veel plant-loopen te bekomen zyn, als 'er tot 't beplanten voor een halven Moolen vereist word, en geschied dit zelv, dan is 'er nogthans in de twee of drie eerste Jaaren byna geen Zuiker van 't geplante te krygen; alleen kan zulks verkreegen worden, van 't geen dat op de afgekapte stoelen word aangekweekt, en zulks kan geen derde der onkosten goed maaken, en zelv na verloop van twintig Jaaren is 't eerst, dat die grond met root riet kan worden beplant, dat pas binnen de tien Jaaren genoegzaame quantiteit goede Zuiker kan afwerpen,

zoodanig dat 't den onderneemer eenige winsten konne geeven; intussen zyn de Bosfen in de nabyheid verteert, en die Moolens in dien staat gebragt, waar de tegenwoordige brand-ontbeerende Moolens, in zyn; getuigen daar van, zyn de Moolens op *Kadauons* overzyde, die in 't Jaar 1756. zyn opgereggt, en tegenwoordig nog maar onder de middelmaatige soort van Zuiker geevende Moolens gesteld worden; de Moolens op *Salapadjans* overzyde, waar van de gronden ook tot Zuikertuinen voor *Kadauon* zyn gebruikt geweest, zyn mede nog in den zelvden staat, ook getuigen zulks de na voorschreven tyd opgeregte Moolens van *Palajangan*, *Pancallang*, en *Campon Limon*, &c. *Lailap* of *Dadap*, die nog maar zeer weinig goede Zuiker geeven; Dus is daar uit te besluiten dat 't niemant te raaden zy, nieuwe Moolens aanteleggen, in de nabyheid der Bosfen; buiten 't ongemak dat Moolenaars zouden hebben om 't product aftevoeren; want ik veronderstelle dat nieuwe Moolens in de nabyheid der Bosfen aanteleggen, al zeer hoog in de Boovenlanden zou moeten geschieden, waar de Rivieren onbevaarbaar zyn

zyn, Beneden, in de laage landen by be-
 vaarbaare Rivieren, zyn dóg geene Bos-
 fen dan alleen die, die ten dienste van
 de thans aanwezende Moolens kunnen ge-
 bruikt worden.

Omtrend 't beezigen van wit riet tot de
 aanplantig, zoude zulks wel niet hoeven te
 geschieden in roode gronden, dog wie weet
 niet dat herhaalde proeven, dezelve geheel
 en al hebben doen afkeuren en verwerpen.

Dus is het eenigste middel om de Moo-
 lens alhier te behouden, Bosfen in
 derzelve nabyheid te brengen, en zulks
 zegge ik nogmaals, is uitvoerlyk en ge-
 makkelyk in 't Grendengse dittrict.

Tot 't behouden van een goed aantal
 Moolens, zouden aan eenige in weezen
 zynde Moolens, die brandstoffen genoeg
 hebben, dog waar by goede gronden ont-
 breeken, zulke gronden van d'E. Com-
 pagnie kunnen worden afgestaan, die door
 de herhaalde bebouwing van andere land-
 producten genoegzaam uitgemergeld zyn,
 om zelv in 't eerste Jaar goede Zuiker te
 geven. En daar toe zyn de gronden in 't
 Grendengse teegen over *Priang* best ge-
 schikt, waar op een Moolen van *Linkon*
 kan worden overgebracht, en nog een
 anderen bygevoegt, of geheel met twee

nieuwe Moolens voorzien worden. De gelegenheid van andere Moolens, zal 'er ook een gemakkelyke verkryging van Plantlooten veroorzaaken, en dus ook een min kostbaare aanplanting geeven.

Een Moolen op *Tjekokol* mede weg moettende van wegens de slegte gesteldheid der gronden, zoude kunnen blyven, als die aangevuld wierd met de Zuikertuinen van de Moolens op *Babakan*, dog dan zoude deze moeten geholpen worden met een stuk gronds, dat aan d'E: Compagnie hoort en onder de Veldschans *Tangerang* sorteerd; en naar maate van 't afteftaane bestek, zoude op *Babakan* zelv nog een Moolen by de aanwezigend zynde twee kunnen worden opgerecht. Voormelde gronden onder 't Fort *Tangerang*, zyn ook door den Landbouw reeds genoeg uitzeemergeld, om in 't eerste Jaar zelv beste Zuiker te geeven.

In hoe verre het van aanbelang is, voor d'E: Compagnie om zulke gronden afteftaan tot 't aanleggen van Zuiker-plantagien, is 't best den-zulken bekend, die in 't bestuur zyn van haare belangens.

Wanneer voorschreeven Gronden afgestaan wierden, en tot Zuiker-plantagien aangelegt, zouden 'e boven de Veldichans
van

van *Tangerang* 8 Moolens zyn die goede
Zuiker geeven en brandstoffen genoeg
hebben.

Als de

1. Oude Moolen op *Linkon*.
2. Nieuw aan te leggene tegen over *Priang*,
3. Op *Tjikokol* met de van *Babakan* voor
een Moolen aan te vullene goede Zui-
ker-tuinen.
4. Op *Babakan* met voor twee Moolens
afteftaane gronden, naast 't land van
d'E: JOSEPH DAT, forteerende on-
der de Veldschans *Tangerang*.

De overige Moolens, beneeden dezelve
langs de Rivier *Tjidanie* kunnen ook
behouden worden, met eene vergunning
om in 's E: Compagnies Bosen van *Sa-
deeng*, *Curipan*, *Fampan* en *Fanglappa*
te kappen, aan zulken die gebrek
hebben aan brandstoffen, en die nader-
hand konden voorzien worden, met de
nieuw aan te leggene Bosen in 't Gren-
dengse. als

3. op *Parangkoeda*.
2. op *Kadauon* deze, en
2. op *Kadauon* gene zyde
2. op *Salapadjan*.
2. op *Boedjon Riengiet* zullen moeten wor-

Transporteere 21 -
den

Per Transport 21. --

den gesloopt, of iets benedenwaarts verlegt daar de Rivier vaarbaar is.

2. op *Tolknaga* zullen beide kunnen blyven, wanneer zy brandstoffen van boven kunnen krygen, in welk geval als dan een klein bestek gronds dat thans tot buffelweide dient, tot Zuikertuinen kan genoomen worden, en de weide gezogt worden uit de krepel-bosfen.

1. op *Pacajangan*.
2. op *Campon Malayo*.
2. op *Pancallan*
1. op *Campon Limon* en
2. op *Tagal Augus*.

29. Moolens aan de Rivier *Tjeedanie*.

By strand leggen.

1. Moolen op *Dadap*.
2. Moolers op *Camal*.
1. Moolen op *Capok*.

33. Moolens te zaamen die brandstoffen genoeg hebben, of'er van zouden kunnen worden voorzien.

Wat de twee Moolens op *Ankee* en *Capok* aanbelangt, voor dezelve is geen

Transporteere 33. --
be-

Per Transport 33. —
 behoud, 't en zy dat die zig van brand
 voorzien uit de Stad of uit de Bosfen
 van *Pondok Poetjong*, of *Pancailang*
Jatie en *Jangeere*; dog zulks zoude
 te hoog in geld loopen, zo dat de-
 zelve op losse schraagen staan, 't en
 ware dat het Land *Pasfir Poetie* en
 die van **JOOST SLINGERLAND** daar voor
 gehuurd wierden, welk als dan derzel-
 ver behoud zoude verzeekeren.

Om het Oost zyn teegenwoordig nog de
 volgende Moolens in weezen, dog
 hoe 't met de brandstoffen aldaar
 gesteld is, en hoe verre 't gebrek daar
 van aantevullen is, is niet tot myne
 kennis gekomen

1. op *Tolk boejong*.
2. op *Tana doea Ratoes*.
2. op *Tolk ansana*.
2. op *Tolk Poetjon*.
2. op *Kabalan*.
2. op *Pangielangan Baroe*.
1. op *Dedjon Mentung*.

ongereekend de Eene op *Tanjong*
West, zyn 'er om het Oost 15. Zui-
 ker-Moolens, en dus in 't geheel met
 de aan te leggen Moolens

48. stuks. Deeze 48 zouden Jaarlyks by
 een

een matig goed Jaarfaiſoen het product van 40. welmaalende Moolens kunnen geeven; want men kan nimmer veronderſtellen dat alle de Moolens begunſtigd met een goed Jaar, ieder derzelve volle producten zouden kunnen geeven, doordien verſcheide toevallen zulks niet wel toelaaten, te weeten gebrek aan geld by zommige Planters, gebrek aan Boejangers of arbeids-Volk, en 't geene dat door verzuim en andere toevallen ter vermindering zoude kunnen toebrengen.

Dus heb ik alles ontvouwd, wat tot de Culture, Fabricq, en Trafik van de Zuiker dient: Eenlyk blyvt nog over, dat ik mogelijk en by een volgende gelegenheid zal voordragen, te weeten wat eigenlyk het Twede zoort van Zuiker is, en wat daar van in den Koophandel voor of nadeelig is, als mede een ontwerp om Boſſen in 't Grendenſe gebied aan te leggen.

Wat 't opregten van Zuiker-Moolens op Java aanbelangt, en in ſhoe verre dat met de belangens van deze hoofd-plaats overeenkomt, of ſtrydig is, laat ik aan de zulken over, die in 't ſtaatkundig ſiſtema bedreeven zyn; nogthans zal ik my miſſchien onderſtaan, iets daar van meede by
 een

een volgende gelegenheid te melden, en ook in hoe verre zulks met de belangen van DE: Compagnie gepaart gaat of niet, als meede wat dat zou toebrengeu aan of afnemen van het Credit der Jaccatrafse Zuiker.

Batavia den 24 Augustus 1785.

ANDRIES TEISSEIRE,

The following is a list of the names of the persons who have been admitted to the membership of the Society since the last meeting.

Mr. J. H. [Name] [Address]

Mr. W. B. [Name] [Address]

Mr. C. D. [Name] [Address]

Mr. E. F. [Name] [Address]

Mr. G. H. [Name] [Address]

Mr. I. J. [Name] [Address]

Mr. K. L. [Name] [Address]

DRUK-FOUTEN

In het Voorberigt.

Bladz: 2	Reg. 10.	<i>staat</i> hadde	<i>lees</i> hadden
- - - 15.	- - 29.	- - gevoelens	- - gevoelens
- - - 16.	- - 13.	- - antwoord werd	- - antwoord werd
		24.	- - vervolgens
- - - 19.	- - 13.	- - antwoord	- - antwoord
- - - 21.	- - 15.	- - H. J. S.	- - Y. H. F.
- - - 25.	- - 16.	- - den den	- - den
- - - 50.	- - 8.	- - in	- - en
- - - 32.	- - 2.	- - nodig	- - noodig
- - -	- - 10.	- - tegenwoordige	- - tegenwoordig gen
- - - 44	naa 19.	is uitgelaaten NICOLAAS MAAS, <i>Balliuw der Stad.</i> die dus in het volgende Deel op zyn plaats ge- steld zal worden.	

Over de Calappus boomen

Bladz: 18.	Reg. 6.	en 7	<i>staat</i> merdigsten	<i>lees</i> merkwaardig: sten
- - -	- - 10.	- -	redenen	- - redenen
- - - 37.	- - 7.	- -	electriaal	- - electricaal
- - - 46.	- - 18.	- -	aar	- - haar

Over de Rafamala

Bladz: 17) Reg: 10. *staat* fogvuldig *lees* forgvuldig

In de relatio Plantarum

Bladz: 5. Reg: 6. *staat* Ringas *lees* Ranghas

Over de Tarw

Bladz: 32.	Reg: 6.	<i>staat</i> tyd Peeken	<i>lees</i> tydperken
- - - 33.	- - 19.	- - met	- - niet
- - - 34.	- - 3.	- - met	- - niet

De gunstige Lezer verbeter de overige, en schryve de verschillende spel-wys aan de verscheidenheid der Schryvers toe.

